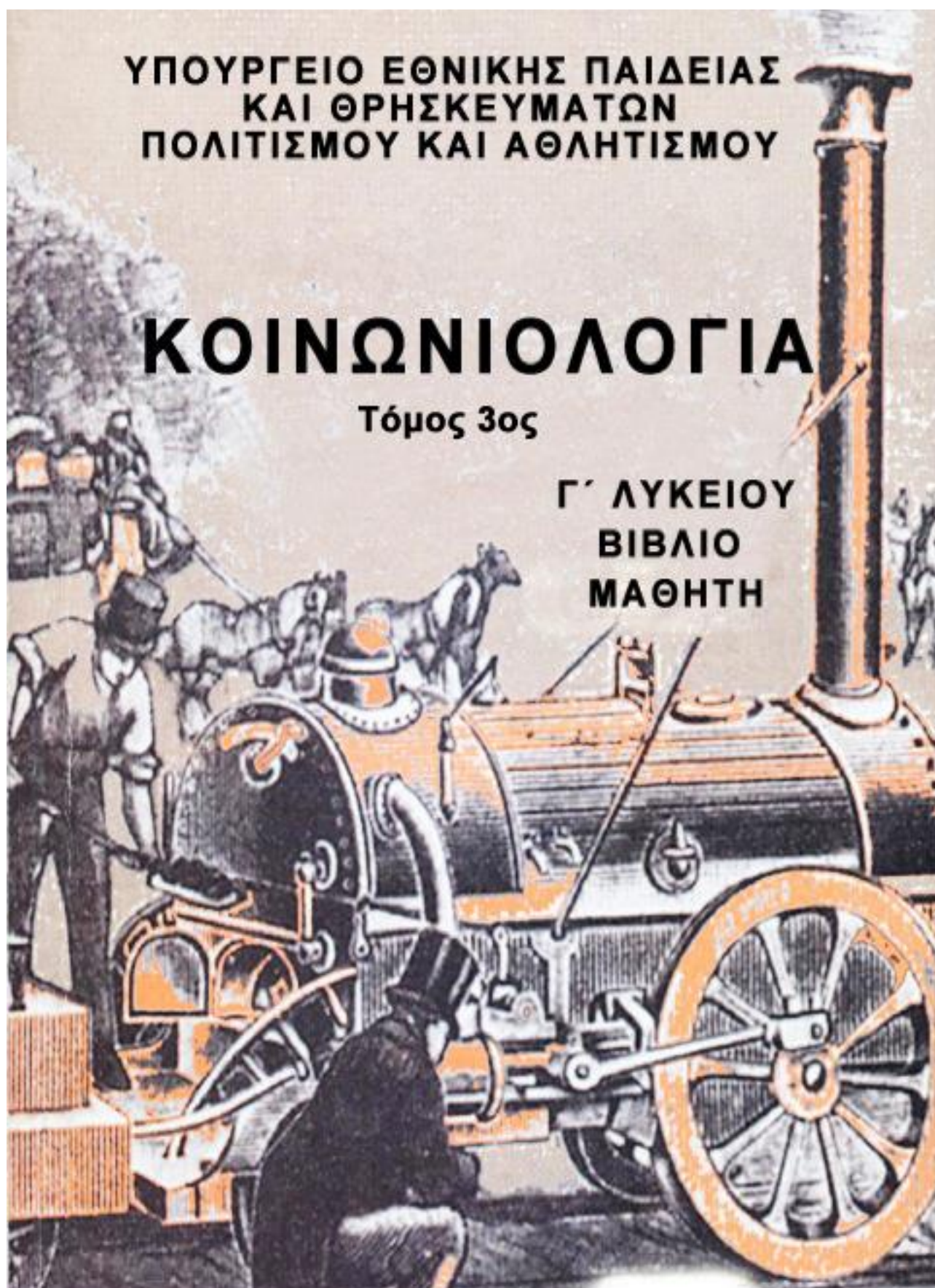

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ**

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 3ος

**Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΒΙΒΛΙΟ
ΜΑΘΗΤΗ**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ "ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ"**

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ**

**ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ**

**ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ
ΤΟΜΟΣ 3ος**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφείς

Ρεγγίνα Κασιμάτη
Κοινωνιολόγος
Εκπαιδευτικός Β'θμιας Εκπαίδευσης

Στράτος Γεωργούλας
Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μαρία Παπαϊωάννου
Δρ. Κοινωνιολόγος Εκπαιδευτικός
Β'θμιας Εκπαίδευσης

Ιωάννης Πράνταλος
Κοινωνιολόγος
Διδάκτορας Φιλοσοφίας

Μέλη Επιτροπής Κρίσης

Σωκράτης Κονιόρδος
Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Χρήστος Πατσός
Διδάκτορας Κοινωνιολογίας
Εκπαιδευτικός Β'θμιας Εκπαίδευσης

Σοφία Σταμάτη
Κοινωνιολόγος
Εκπαιδευτικός Β'θμιας Εκπαίδευσης

Εποπτεία στο πλαίσιο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Νικόλαος Πετρόπουλος

Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Γλωσσική Επιμέλεια

Μαρίτα Κλειδωνάρη

Φιλολόγος

Φωτογραφική Επιμέλεια

Ευγενία Κουμάνταρη

Κοινωνιολόγος

Εκπαιδευτικός Β'θμιας Εκπαίδευσης

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

**Ομάδα Εργασίας Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής
Πολιτικής**

Προσαρμογή: Θεοδώρα Κατερίνα, Εκπαιδευτικός

Επιμέλεια: Κουρέτση Δέσποινα, Εκπαιδευτικός

Επιστημονικός υπεύθυνος: Βασίλης Κουρμπέτης,

Σύμβουλος Α΄ του Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ

Υπεύθυνη του έργου: Μαρία Γελαστοπούλου,

M.Ed. Ειδικής Αγωγής

Τεχνική υποστήριξη: Κωνσταντίνος Γκυρτής,

Δρ. Πληροφορικής

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Η συγγραφή του βιβλίου της κοινωνιολογίας έχει ως στόχο να συμβάλει στην κατανόηση της σύγχρονης κοινωνίας, να προβληματίσει τους μαθητές για όσα συμβαίνουν γύρω τους, κυρίως όμως να αναπτύξει την κριτική τους ικανότητα και να τους παροτρύνει να ενεργοποιηθούν ως αυριανοί πολίτες.

Στη συγγραφή του βιβλίου αυτού βοήθησαν πάρα πολλοί άνθρωποι με επισημάνσεις και σχόλια που ήταν καθοριστικά για την ολοκλήρωσή του. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα την κ. Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, για τις ουσιαστικές επισημάνσεις και τα σχόλιά της σε διάφορες ενότητες του Βιβλίου του Μαθητή, τον κ. Γιάννη Πανούση, καθηγητή Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για τις διευκρινίσεις του σχετικά με τις γενικές κατηγορίες των αδικημάτων, καθώς και τον ερευνητή του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών κ. Διονύσιο Μπαλούρδο για τα πολύτιμα στοιχεία που μας παρείχε σχετικά με τον πληθυσμό και τη φτώχεια.

Ευχαριστούμε όλους τους φορείς, δημόσιους και ιδιωτικούς, καθώς και τα μεμονωμένα άτομα που μας βοήθησαν στη συγκέντρωση και την επεξεργασία εποπτικού υλικού (π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα, στατιστικούς πίνακες κ.ά.) για το διδακτικό πακέτο. Τα στοιχεία τους μνημονεύονται στις επιμέρους ενότητες του Βιβλίου του Μαθητή και του Τ.Ε.Ε.Μ.

Ευχαριστούμε, επίσης, την εκπαιδευτικό κ. Ειρήνη Σπάνθη για την πολύτιμη βοήθειά της στην ηλεκτρονική επεξεργασία των κειμένων πριν από την τελική τους κρίση, καθώς και τον κ. Χάρη Χαμηλοθώρη για την απρόσκοπτη πρόσβαση που μας εξασφάλισε σε φωτογραφικά αρχεία εφημερίδων.

Το διδακτικό πακέτο κοινωνιολογίας περιλαμβάνει:

- **το Βιβλίο του Μαθητή,**
- **το Τετράδιο Εργασίας και Έρευνας του Μαθητή (Τ.Ε.Ε.Μ.) καθώς και**
- **το Βιβλίο του Καθηγητή.**

Το Τ.Ε.Ε.Μ. περιλαμβάνει ιδέες για σχέδια εργασίας, ασκήσεις και ερωτήσεις διάφορων τύπων, καθώς επίσης και παραδείγματα εφαρμογής, που θεωρούμε ότι θα βοηθήσουν στην εμπέδωση βασικών εννοιών οι οποίες περιλαμβάνονται στο παρόν εγχειρίδιο κοινωνιολογίας.

Το Βιβλίο του Καθηγητή εμπεριέχει οδηγίες προς τους διδάσκοντες και περισσότερο εξειδικευμένες πληροφορίες σχετικά με τις θεωρίες και τις μεθόδους της κοινωνιολογίας, οι οποίες πιστεύουμε ότι θα συνδράμουν το διδακτικό τους έργο.

Αγαπητοί μαθητές και μαθήτριες, ελπίζουμε το παρόν βιβλίο να πετύχει τους στόχους του, δηλαδή να συμβάλει στην ευρύτερη καλλιέργειά σας και στη μετέπειτα επαγγελματική και κοινωνική σας διαδρομή.

Οι Συγγραφείς

7. ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

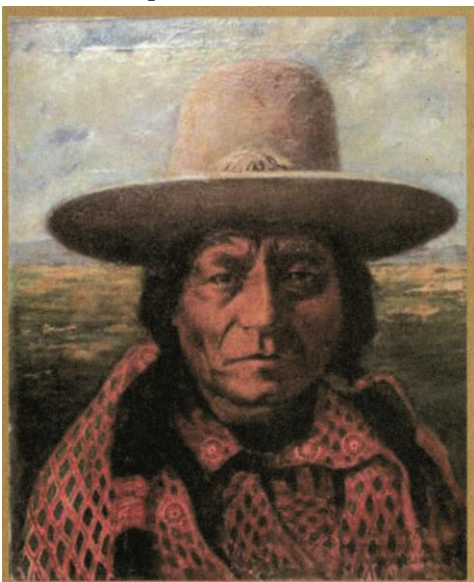
- Κοινωνίες με ή χωρίς κρατική οργάνωση
- Μορφές εξουσίας: παραδοσιακή, χαρισματική, ορθολογική εξουσία
- Συγκρότηση έθνους - κράτους και συστήματα διακυβέρνησης
- Μορφές υπερκρατικής εξουσίας
- Οι κοινωνικές βάσεις και τα μοντέλα της εξουσίας
- Πολιτική συμπεριφορά και κοινωνικοί παράγοντες
- Πολιτική αλλοτρίωση: αίτια και αντιμετώπιση

Εισαγωγή

Η κοινωνιολογία, η ιστορία, αλλά και η κοινωνική ανθρωπολογία έχουν συμβάλει με τις μελέτες τους στη διατύπωση συμπερασμάτων σχετικά με την πολιτική οργάνωση, την ύπαρξη ή την ανυπαρξία σύνθετων κρατικών δομών, συστημάτων διακυβέρνησης, γραφειοκρατίας κ.ά. σε διάφορες κοινωνίες του παρελθόντος ή του παρόντος.

7.1. Κοινωνίες με ή χωρίς κρατική οργάνωση – Θεωρητική προσέγγιση

Στις κοινωνίες χωρίς κρατική οργάνωση υπήρχε ένας αρχηγός, οι αρμοδιότητες του οποίου εξαντλούνταν στην επίλυση των διαφορών ανάμεσα στα μέλη της φυλής ή ανάμεσα στις οικογένειες. Ο αρχηγός δε διέθετε κανένα μέσο επιβολής της τάξης (π.χ. το αντίστοιχο μιας σημερινής αστυνομίας). Το μόνο που διέθετε ήταν το γόητρο, το οποίο του αναγνώριζε η κοινότητα, προκειμένου να διατηρήσει τη συνοχή ανάμεσα στα μέλη της φυλής του. Ο αρχηγός της φυλής, για να εκπληρώσει το ρόλο του ειρηνοποιού, χρησιμοποιούσε τον προφορικό λόγο (εντολές). Το ερώτημα ωστόσο που προκύπτει είναι: ο αρχηγός είχε δύναμη ή εξουσία;

Εικ.7.1 «Ο Καθιστός Ταύρος» («Sitting Bull»), 1831-1890: αρχηγός της φυλής των Ινδιάνων Σιου (www.soc.gr/Indians/chiefs/sb.jpg)

Πίνακας 7.1. Χαρακτηριστικά των κοινωνιών με ή χωρίς κρατική δομή

Κοινωνία χωρίς κρατική δομή	Κοινωνία με κρατική δομή
Άτυποι μηχανισμοί διακυβέρνησης	Πολιτικοί μηχανισμοί ή κυβερνητικοί θεσμοί που διαφοροποιούνται από άλλες οργανώσεις
Κοινωνία με ασαφή εδαφικά όρια	Η εξουσία ασκείται σε συγκεκριμένο πληθυσμό και συγκεκριμένη επικράτεια
Οι διαφωνίες και οι αποφάσεις ρυθμίζονται από οικογενειακές ή συγγενικές ομάδες ή, σε μεγαλύτερες φυλετικές δομές, από έναν αρχηγό με την υποστήριξη ενός συμβουλίου	Νομικό σύστημα που υποστηρίζεται από τη δυνατότητά του να χρησιμοποιεί έννομη βία
Οι σχέσεις και οι συναλλαγές καθορίζονται σε σημαντικό βαθμό από τα έθιμα	Τα θεσμικά όργανα της κυβέρνησης (π.χ. υπουργικό συμβούλιο, δημόσια διοίκηση και στρατός) καθορίζονται από το Σύνταγμα

Πηγή: S. Hall, B. Gieben (2003: 117)

Όσοι μελετούν τις πολιτικές μορφές οργάνωσης της κοινωνίας, όταν αναφέρονται στην έννοια της δύναμης, τη διακρίνουν από την εξουσία. Η δύναμη αποτελεί στοιχείο όλων των κοινωνικών σχέσεων και προσδιορίζεται ως η ικανότητα των ατόμων ή των ομάδων να επιβάλουν τη θέλησή τους ή να εκφράσουν τα συμφέροντα τους (να διαμαρτυρηθούν, να ασκήσουν πίεση εκεί που πρέπει, να κηρύξουν απεργία κ.ά.). Η εξουσία, αντίθετα, ορίζεται ως η νόμιμη χρήση της βίας (συνήθως από μέρους του κράτους).

Ο Βέμπερ όρισε τη **δύναμη** ως την ικανότητα άσκησης ελέγχου της συμπεριφοράς. Υπάρχουν άνθρωποι που μπορούν να παρακινούν τα πλήθη, να επηρεάζουν ή και να αλλάζουν τις απόψεις των ακροατών τους, να «δίνουν ταυτότητα» σε ένα κοινωνικά ανομοιογενές πλήθος, άνθρωποι δηλαδή που είναι προσωπικότητες με μεγάλη επιρροή.

Ένα άλλο είδος δύναμης κατά το Γερμανό κοινωνιολόγο είναι η **κοινωνική επιβολή** ή η **εξουσία**. Η εξουσία απαιτεί τη χρήση βίας (καταναγκασμού) ή την απειλή χρήσης βίας για την άσκηση ελέγχου.

Βέβαια, στις οργανωμένες κοινωνίες δυτικού τύπου στις οποίες ζούμε η χρήση φυσικής βίας από ιδιώτη ή ακόμη από οργανωμένη ομάδα είναι παράνομη. Η μόνη αρχή που νομιμοποιείται να ασκήσει βία είναι η κεντρική πολιτική αρχή και οι μηχανισμοί της, στους οποίους εμπιστεύεται το δικαίωμα αυτό. Αυτή η κεντρική πολιτική αρχή είναι το κράτος, που κατέχει, σύμφωνα με τον Βέμπερ, το μονοπώλιο της έννομης βίας. Έτσι, ορίζει το κράτος ως την «κοινότητα των ανθρώπων η οποία αξιώνει (αποτελεσματικά) το μονοπώλιο στη χρήση της νόμιμης φυσικής βίας μέσα σε ένα ορισμένο έδαφος» (M. Weber, 1996: 45).

«..όπως επισήμανε ο Βέμπερ το κύρος του κράτους είναι τεράστιο. Από όλες τις κοινότητες είναι η μόνη στην οποία παρέχεται στις μέρες μας η νόμιμη εξουσία πάνω στη ζωή, το θάνατο και την ελευθερία... Σε περίοδο ειρήνης είναι ο σημαντικότερος οικονομικός επιχειρηματίας και ο ισχυρότερος ιθύνων για να επιβάλλει φόρους στους πολίτες. Σε περίοδο πολέμου έχει την απεριόριστη κατοχή όλων των οικονομικών αγαθών στα οποία έχει πρόσβαση...» (Christian de Montibert, 2000:110).

Η δημιουργία του κράτους είναι μια διαδικασία συνεχούς ορθολογικοποίησης, της οποίας τα χαρακτηριστικά κατά τον Βέμπερ είναι τα εξής:

- συγκρότηση ενός σώματος μόνιμων και ειδικών υπαλλήλων (γραφειοκρατία),
- ορισμός μόνιμων διαδικασιών διαχείρισης και ελέγχου,
- προσδιορισμός μιας εμφανούς ιεραρχίας αρμοδιοτήτων.

Ο Α. Κοντ θεωρεί ότι το κράτος είναι αποτέλεσμα της αύξησης του μεγέθους των κοινωνιών και κατά συνέπεια της πολυπλοκότητάς τους (όσο πιο μεγάλες πληθυσμιακά είναι οι κοινωνίες τόσο μεγαλύτερη ανάγκη έχουν από σύνθετες δομές διοίκησης). Ο Μαρξ αποδίδει τη γένεση του κράτους στη διαφοροποίηση της κοινωνίας, δηλαδή στο διαχωρισμό αυτών που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και ιδιοποιούνται το κέρδος από αυτούς που το μόνο που κατέχουν είναι η δύναμη της εργασίας τους. Έτσι το κράτος, σύμφωνα με τον Μαρξ, υπηρετεί τους οικονομικά κυρίαρχους, όποια και αν είναι η μορφή διακυβέρνησής του (δημοκρατία, μοναρχία κτλ.).

«..το κράτος οικοδομείται πάνω σε ένα αίσθημα συντροφικότητας. Τι είναι αυτό το αίσθημα; ...είναι ένα συλλογικό αίσθημα ενότητας, που κάνει αυτούς που κατακλύζονται από αυτό να νιώθουν ότι είναι φίλοι και συγγενείς. Αυτό το αίσθημα είναι διπτό. Είναι η συνείδηση ότι ανήκει κανείς στο ίδιο είδος, η οποία αφενός δένει δυνατά μεταξύ τους όσους την έχουν ώστε υπερσχύει όλων των διαφορών που προκύπτουν από τις οικονομικές συγκρούσεις ή τις κοινωνικές διαβαθμίσεις, και αφετέρου τους χωρίζει από όσους δεν ανήκουν στο ίδιο "είδος". Είναι η επιθυμία να μην ανήκει κανείς σε άλλη ομάδα. Η ύπαρξη αυτού του αισθήματος συντροφικότητας είναι το θεμέλιο ενός σταθερού δημοκρατικού κράτους».
(C. Geertz, 2003: 257).

7.1.1 Μορφές εξουσίας

Η κοινωνιολογία ασχολήθηκε εκτενώς με τις έννοιες της πολιτικής κυριαρχίας, του ανταγωνισμού και της εξουσίας, καθώς και με τους τρόπους λειτουργίας μιας δημοκρατίας.

Ο Βέμπερ συνέβαλε σημαντικά στην προσέγγιση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Βέβαια πολλοί του άσκησαν κριτική, για το λόγο ότι τοποθέτησε στο επίκεντρο της πολιτικής τις έννοιες του ανταγωνισμού, της επιβολής και προπάντων του αγώνα. «Πολιτική σημαίνει αγώνας», ισχυρίστηκε. Το γεγονός ότι μπορεί να αποκλείονται από αυτό τον αγώνα ικανοί υποψήφιοι (οι οποίοι δεν έχουν επιρροή στο κοινό ή στα Μ.Μ.Ε.) δεν ερευνάται επαρκώς από τον Βέμπερ. Ωστόσο, η κριτική αυτή δεν αφαιρεί τίποτα από το κύρος του Γερμανού κοινωνιολόγου, το αντίθετο θα λέγαμε. Η συζήτηση συνεχίζεται, και αυτός είναι στο επίκεντρό της.

Κατά τον Βέμπερ υπάρχουν τρεις τύποι (νομιμοποίησης της) εξουσίας:

α. Η παραδοσιακή εξουσία. Υπάρχουν κοινωνίες (π.χ. φυλετικές) στις οποίες ο αρχηγός δεν εκλέγεται. Η νομιμότητά του προέρχεται από το εθιμικό δίκαιο (δηλαδή από τις συνήθειες και τις παραδόσεις που περνούν από τη μια γενιά στην άλλη). Αυτό το είδος της παραδοσιακής εξουσίας που ενσαρκώνεται στο πρόσωπο του πατέρα-αρχηγού, μπορεί να το συναντήσει κανείς στις εκτεταμένες οικογένειες της αγροτικής κοινωνίας.

Κατά το παρελθόν (18ο αιώνα) οι βασιλείς κυβερνούσαν «ελέω Θεού», ενώ η μεταβίβαση της εξουσίας γινόταν συνήθως ειρηνικά, αφού κανείς δεν μπορούσε να τη διεκδικήσει: οι μόνοι που μπορούσαν να είναι οι επόμενοι άρχοντες ήταν οι απόγονοι του βασιλιά. Σήμερα στην Ευρώπη (Αγγλία, Ισπανία, Βέλγιο κτλ.) οι βασιλείς δεν ασκούν πραγματική εξουσία. Αντίθετα, σε κάποιες άλλες χώρες (π.χ. Ιορδανία, Μαρόκο) οι βασιλείς έχουν ουσιαστικές αρμοδιότητες.

Ο τύπος της παραδοσιακής εξουσίας παρέχει περισσότερη σταθερότητα από αυτόν της χαρισματικής εξουσίας.

Τύποι παραδοσιακής εξουσίας (Οι φωτογραφίες είναι ευγενική προσφορά των πρεσβειών της Ισπανίας και της Ιορδανίας).

Εικ.7.2α
Χουάν Κάρλος (Juan Carlos), Βασιλιάς της Ισπανίας

Εικ.7.2β
Αμπντάλα II (Abdullah II bin Al-Hussein), Βασιλιάς του Χασεμιτικού Βασιλείου της Ιορδανίας

β. Η χαρισματική εξουσία. Αυτή η εξουσία βασίζεται σε μια εξαιρετική προσωπικότητα που διαθέτει το «χάρισμα», τον ηρωισμό ή τις ηγετικές ικανότητες. Η χαρισματική εξουσία υπάρχει στη δύναμη «...της συναισθηματικής αφοσίωσης στο πρόσωπο του κυρίου και τα χαρίσματά του, ιδιαίτερα στις υπερφυσικές του ικανότητες...τον ηρωισμό του, τη δύναμη του πνεύματος

ή του λόγου του...» (M. G. Schmidt, 2000:211).

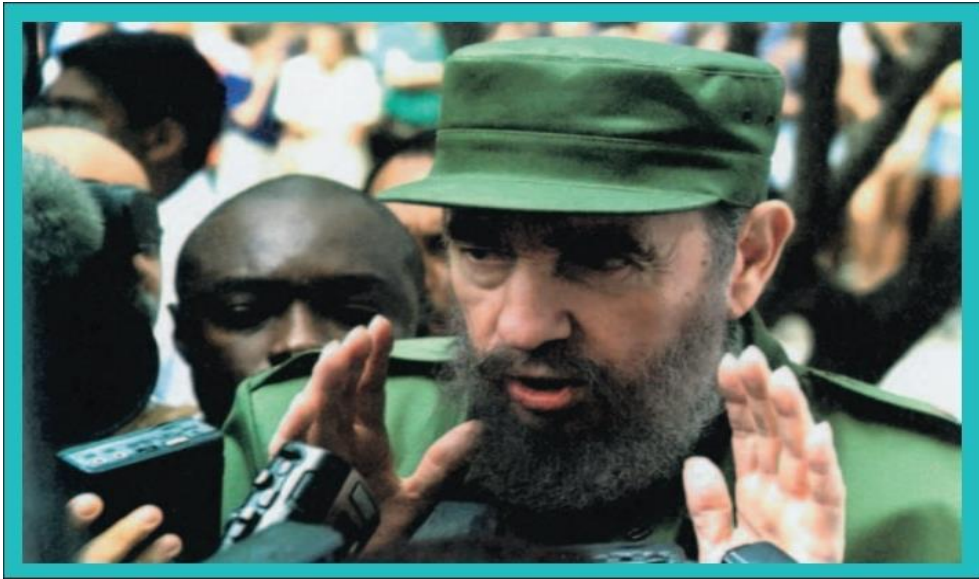
Χαρακτηριστικός τύπος ηγέτη αυτής της μορφής εξουσίας είναι ο προφήτης, ο ήρωας πολέμου, ο δημαγωγός. Η χαρισματική εξουσία ασκείται από ένα πρόσωπο, και είναι πολύ δύσκολο να τη μεταβιβάσει σε κάποιον άλλο. Θεμελιώνεται αποκλειστικά στην εμπιστοσύνη της κοινωνίας, που αναγνωρίζει κάποιον ως χαρισματικό ηγέτη, και στη συνεχή «επιβεβαίωση» του χάρισματος αυτού, της ικανότητας του ηγέτη δηλαδή να καθοδηγεί και να πείθει τους «οπαδούς» του. Από τη στιγμή που δεν επιβεβαιώνεται το χάρισμα, η εξουσία του ηγέτη καταρρέει. Για τα μοντέρνα έθνη-κράτη μια χαρισματική προσωπικότητα από μόνη της δεν παρέχει μια σταθερή βάση δύναμης. Παραδείγματα χαρισματικών ηγετών είναι ο Τζον Φ. Κένεντυ, ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, ο Νέλσον Μαντέλα, ο Φιντέλ Κάστρο κ.ά.

Χαρισματικοί ηγέτες

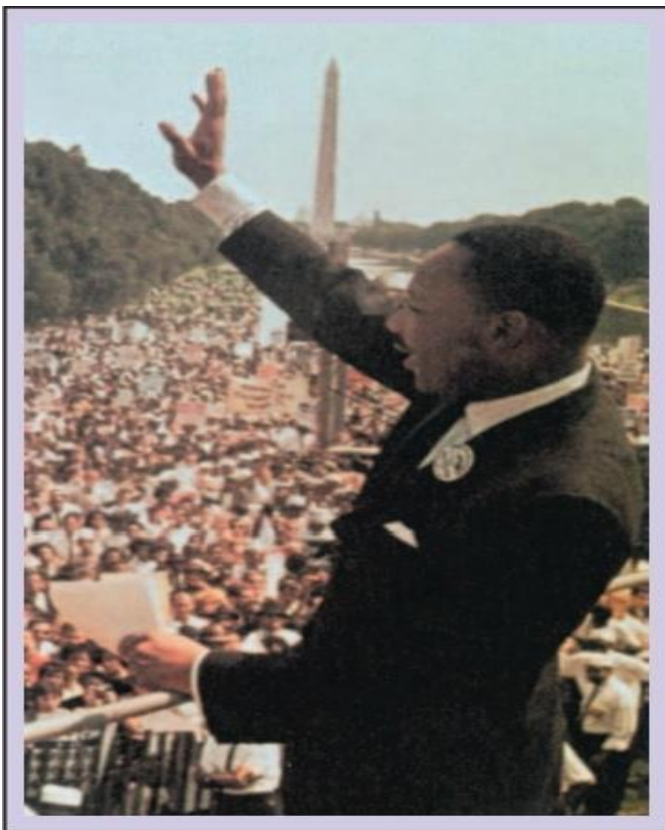

Εικ.7.3α
Ε. Βενιζέλος,
(Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse,
Ενότητα Ι: Άνθρωπος-
Κοινωνία, 1996).

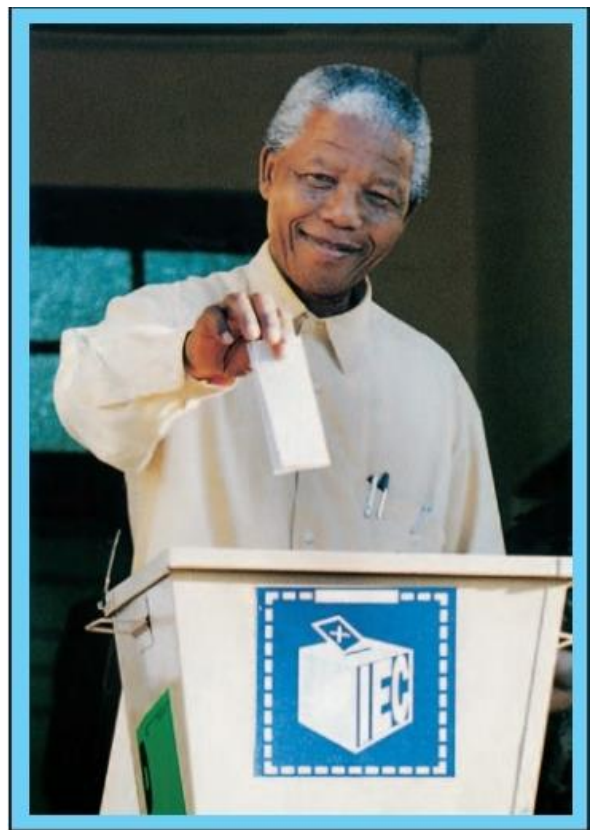
Χαρισματικοί ηγέτες

Εικ.7.3β Φ. Κάστρο (J. L. Shepard & R. W. Greene, *Sociology and You*, National Textbook Co. 2001).

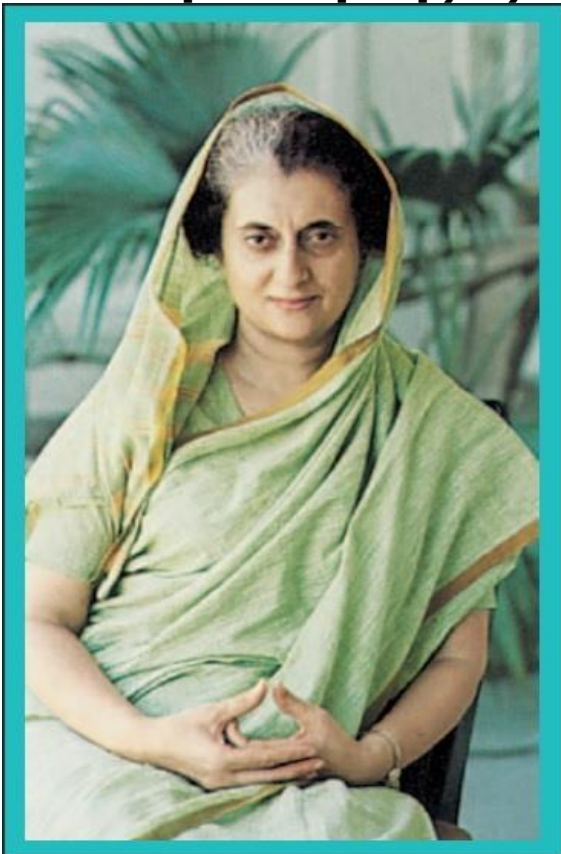
Εικ.7.3γ
Μ.Λ. Κινγκ («Οι πρωταγωνιστές»,
Το Βήμα, 16-6-1992).

Εικ.7.3δ Ν. Μαντέλα
(Πώς συνδέει τον κόσμο
η Ε.Ε, Ευρωπαϊκές Κοι-
νότητες, 1998).

γ. Η ορθολογική εξουσία. Η εξουσία αυτή στηρίζεται στη «νομιμότητα» των θεσμοθετημένων και από κοινού συμφωνημένων νομικών ρυθμίσεων, από τις οποίες αντλούν την εξουσία όσοι την ασκούν. Σε αυτό τον τύπο διακυβέρνησης η δύναμη βρίσκεται περισσότερο στα «γραφεία» παρά στα πρόσωπα που τα στελεχώνουν (τους γραφειοκράτες). Αυτό συμβαίνει διότι όσοι κατέχουν μια θέση στα κυβερνητικά γραφεία αναμένεται να λειτουργούν στη βάση συγκεκριμένων νόμων, κανόνων και ρόλων. Όταν, για παράδειγμα, εκλέγεται νέος πρόεδρος της δημοκρατίας, ο απερχόμενος πρόεδρος γίνεται ιδιώτης και χάνει τα όποια προνόμια του. Η άσκηση των καθηκόντων κάθε ρόλου γίνεται εντός των νόμιμων ορίων, και δε συγχωρείται κατάχρηση εξουσίας. Αρκετοί πρόεδροι, πρωθυπουργοί, εκπρόσωποι του κοινοβουλίου σε διάφορες χώρες έχασαν τη θέση τους λόγω υπέρβασης των ορίων της νομιμότητας.

Τύποι ορθολογικής εξουσίας

Εικ.7.4α

Ίντιρα Γκάντι, π. Πρωθυπουργός της Ινδίας (Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό, Εκπαιδευτική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 3, Εκδοτική Αθηνών, 1999).

Τύποι ορθολογικής εξουσίας

Εικ.7.4β

Κ. Παπούλιας, Πρόεδρος
Ελληνικής Δημοκρατίας
(Φωτογραφικό Αρχείο
της Προεδρίας της
Δημοκρατίας).

7.1.2 Συγκρότηση του έθνους-κράτους και συστήματα διακυβέρνησης

Τα θέματα που θίγονται σε αυτή την ενότητα σχετίζονται με τις έννοιες του έθνους, του κράτους και των διάφορων συστημάτων διακυβέρνησης.

Τι είναι όμως έθνος και ποια τα κριτήρια για τον προσδιορισμό του; Είναι ο λαός που κατοικεί στον ίδιο χώρο, είναι η γλώσσα που μιλιέται από μια κοινότητα ανθρώπων, είναι η θέληση των ομάδων να υπάρχουν ως κοινότητες ή μήπως η κοινή ιστορία που συνδέει τα μέλη μιας εθνικής ομάδας;

Δύο είναι οι διαφορετικές ιδέες περί έθνους που έχουμε κληρονομήσει: η μία προέρχεται από τη Γαλλική

Επανάσταση και σύμφωνα με αυτήν το έθνος ταυτίζεται με το λαό, που ορίζεται ως μια ελεύθερη ένωση με κοινά πολιτικά δικαιώματα όλων όσοι διαμένουν στην εδαφική περιοχή που συγκροτεί το κράτος, ανεξαρτήτως θρησκείας, καταγωγής ή ακόμη και γλώσσας, δηλαδή το έθνος συμπεριλαμβάνει τις μειονότητες.

Η άλλη ιδέα περί έθνους προέρχεται από το κίνημα του Ρομαντισμού (Γερμανία) και σύμφωνα με αυτήν το έθνος ταυτίζεται με το κοινό παρελθόν, την ιστορία και την κοινή παράδοση που συνδέει τα μέλη μιας κοινότητας. Η ιδιότητα του πολίτη στο πλαίσιο αυτής της κοινότητας σφυρηλατείται μέσα από την κοινή καταγωγή και την ιστορία.

Το έθνος-κράτος που θα εξετάσουμε στη συνέχεια δε σχετίζεται ούτε με τις πόλεις-κράτη της αρχαιότητας (π.χ. της Αρχαίας Αθήνας) ούτε με τα φέουδα, που εμφανίζονται στο δυτικοευρωπαϊκό μεσαίωνα και τα οποία στηρίζονται στην ύπαρξη ενός κεντρικού ηγεμόνα και στο καθεστώς εκμετάλλευσης των δουλοπαροίκων. Βέβαια οι ιστορικοί συμφωνούν σε γενικές γραμμές ότι τα πρώτα στοιχεία γένεσης του κράτους ανιχνεύονται στο τέλος του Μεσαίωνα και συγκεκριμένα από το 13ο ως το 15ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη ως μια τριπλή αντίδραση στους ηγεμόνες βασιλείς, την εκκλησιαστική δύναμη και τους φεουδάρχες.

Ο καινούριος τύπος πολιτικής έκφρασης παίρνει την ονομασία «κράτος» (αν και ο συγκεκριμένος όρος αρχίζει να επικρατεί μετά το 15ο αιώνα). Το κράτος προκύπτει από την επικράτηση του ηγεμόνα-βασιλιά πάνω στους φεουδάρχες και από την ανάπτυξη της αστικής τάξης. Η ανερχόμενη αυτή τάξη, η αστική, προωθεί το ενιαίο συγκεντρωτικό έθνος-κράτος και διευρύνει έτσι την επιβολή της στο οικονομικό και το πολιτικό επίπεδο.

Ιστορικά μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις «γενιές» εθνών κρατών:

1. Η πρώτη «γενιά» κρατών, που διαμορφώθηκαν το 19ο αιώνα - από αντίδραση στις φεουδαρχικές δομές - στη βάση της αρχής των υπηκοοτήτων (π.χ. Γάλλος).

2. Η δεύτερη «γενιά» κρατών εμφανίζεται κατά τον 20ό αιώνα και κτίζεται πάνω στα ερείπια της Γερμανικής, της Αυστροουγγρικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γενικότερα, ο Μεσοπόλεμος ήταν μια δύσκολη περίοδος θεμελίωσης νέων κρατών. Κάποια από αυτά τα νέα κράτη αντιστοιχούσαν σε παλιά έθνη που επιβίωσαν χάρη στον πολιτισμό τους και κάποια άλλα «κατασκευάστηκαν» πάνω σε πιο σύνθετες δομές όπως η Γιουγκοσλαβία, που αποτελούσε μια ομοσπονδία επιμέρους «κρατών».

3. Η τρίτη «γενιά» κρατών εμφανίζεται από το 1945 και μετά το τέλος της αποικιοκρατίας. Σε αυτή τη «γενιά» κρατών δεν προηγείται το έθνος του κράτους, αλλά το κράτος έχει ως έργο την οικοδόμηση του έθνους (π.χ. Αλγερία).

4. Η τέταρτη «γενιά» κρατών προήλθε από την κατάρρευση των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού από το 1989 και μετά (π.χ. Ρωσία, Ουκρανία, Γεωργία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Τσεχία, Σλοβακία, Σλοβενία, Κροατία κτλ.).

Η Ελλάδα αρχίζει τη συγκρότησή της σε σύγχρονο κράτος το 1830. Η διαδικασία αυτή τελείωσε το 1947 με την προσάρτηση των Δωδεκανήσων (Συνθήκη Παρισίων). Η διαδικασία δημιουργίας κρατών συνεχίζεται σε πολλά μέρη του κόσμου, ενώ υπάρχουν ακόμη έθνη που διεκδικούν την εδαφική και κρατική τους υπόσταση (π.χ. Παλαιστίνη).

Εικ.7.5 Επανάσταση του 1821: απαρχή συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Πίνακας Θ. Βρυζάκη (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, 1975).

Ποιος κυβερνά στο πλαίσιο του κράτους και τι σημαίνει διακυβέρνηση; Μπορούν οι πάντες να κυβερνήσουν;

Η έννοια της διακυβέρνησης άλλαξε περιεχόμενο στο πέρασμα των αιώνων και η αλλαγή αυτή σχετίζεται με συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες.

Αρκετοί στοχαστές θεωρούν την εμφάνιση του χριστιανισμού μια τομή στη σκέψη της πολιτικής επιστήμης (μια τομή μετά τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη), ενώ πολλοί χαρακτήρισαν το χριστιανισμό ως άρνηση της πολιτικής και της κοσμικής εξουσίας, αφού έδινε τα πρωτεία στο πνεύμα και στην ύπαρξη του Θεού.

Το σύστημα διακυβέρνησης που συναντάται στα σύγχρονα κράτη και το οποίο προϋποθέτει τη διαρκή συμμετοχή του πολίτη είναι η δημοκρατία (δήμος+κράτος). Η δημοκρατία στην αρχική της εκδοχή

στην Αρχαία Ελλάδα είναι γνωστή ως άμεση δημοκρατία (συμμετοχή όλων των ελεύθερων πολιτών στη λήψη των αποφάσεων). Στα σύγχρονα, πολυπληθή και πολύπολιτισμικά κράτη αυτός ο τύπος δημοκρατίας δεν μπορεί να εφαρμοστεί, γι' αυτό συναντάται ο αντιπροσωπευτικός τύπος. Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία ορίζεται ως η πολιτική μορφή διακυβέρνησης στην οποία ο λαός ασκεί έμμεσα την εξουσία δια των εκλεγμένων αντιπροσώπων του.

«Αν γνώριζα κάτι που θα μπορούσε να με ωφελήσει, αλλά που θα έβλαπτε την οικογένειά μου, θα το απέρριπτα. Αν γνώριζα κάτι που θα ωφελούσε την οικογένειά μου, αλλά όχι την πατρίδα μου, θα προσπαθούσα να το ξεχάσω. Αν γνώριζα κάτι που θα ωφελούσε την πατρίδα μου, αλλά θα έβλαπτε την ανθρωπότητα, θα το θεωρούσα έγκλημα» (C.-L. Montesquieu, 1689-1755)

Εικ.7.6 Ελληνικό Κοινοβούλιο: θεσμός αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. (Φωτογραφικό Αρχείο της Βουλής των Ελλήνων, 2005)

Στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας η βούληση του λαού μπορεί να αποτυπωθεί και με τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, που θα μπορούσε να εκληφθεί ως μια μορφή άμεσης δημοκρατίας.

Η ιδεώδης διαδικασία θεμελίωσης της δημοκρατίας περιλαμβάνει:

- την αρχή της αντιπροσώπευσης,
- τη διοίκηση που υπηρετεί τη γενική βούληση,
- τη διαφάνεια στην άσκηση της εξουσίας,
- τη διάκριση των εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική).

Στον αντίθετο πόλο από τη δημοκρατία βρίσκεται ο ολοκληρωτισμός. Σε αυτό το σύστημα μόνο ένας, ο κυβερνήτης, κατέχει απόλυτη δύναμη και δυνατότητα ελέγχου όλης της κοινωνίας. Μία από τις μορφές του ολοκληρωτικού καθεστώτος είναι η δικτατορία, η οποία αποτελεί αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης, που στηρίζεται στη βία. Τα χαρακτηριστικά του ολοκληρωτισμού είναι τα εξής:

- η επιβολή μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας,
- η ύπαρξη μονοκομματισμού,
- η ύπαρξη ενός οργανωμένου σχεδίου εκφοβισμού των πολιτών,
- ο απόλυτος έλεγχος του στρατού,
- ο απόλυτος έλεγχος των μέσων επικοινωνίας,
- η ελεγχόμενη και προγραμματισμένη από το κράτος, οικονομία.

Το αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης δεν απέχει και πολύ από τον ολοκληρωτισμό και περιλαμβάνει έναν κυβερνήτη (όχι απαραίτητα αιρετός) ο οποίος, ενώ επιτρέπει έναν κάποιο βαθμό ατομικής ελευθερίας, δεν επιτρέπει τη λαϊκή συμμετοχή στη διακυβέρνηση. Παράδειγμα αυταρχικού ηγέτη ήταν ο Σάχης της Περσίας.

Δικτάτορες – πρωταγωνιστές στην ανατροπή δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων

Εικ.7.7α Α. Πινοσέτ (Χιλή, 1973 -1990) (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Άνθρωπος - κοινωνία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Εικ.7.7β Γ. Ζωιτάκης, Σ. Παττακός και Γ. Παπαδόπουλος, (Ελλάδα). (Φιλοσοφία και Κοινωνικές Επιστήμες, Εκδοτική Αθηνών, 1997).

«Ο Χίτλερ ανέβηκε στην εξουσία στις αρχές του 1930 και αποτελεί ένα παράδειγμα ηγέτη ολοκληρωτικού καθεστώτος. Ο Χίτλερ και το Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του είχαν όλη τη δύναμη ασκώντας απόλυτο έλεγχο μέσω της Γκεστάπο, της μυστικής αστυνομίας, και των ομάδων SS, που τρομοκρατούσαν και τους πολιτικούς αντιπάλους του Χίτλερ αλλά και τους απλούς Γερμανούς πολίτες. Ασκούσαν έλεγχο σε όλα τα μέσα επικοινωνίας, το στρατό και γενικότερα τις ένοπλες δυνάμεις, ενώ η ναζιστική γερμανική οικονομία περιελάμβανε στρατηγικές για οργάνωση της παραγωγής, οργάνωση των εργοστασίων, καταναγκαστική εργασία» (J. Shepard, R.W. Greene 2001:430).

Βέβαια, η κατάταξη των συστημάτων διακυβέρνησης δεν μπορεί να είναι απόλυτη. Έχει παρατηρηθεί ότι στοιχεία κάποιου συστήματος διακυβέρνησης μπορεί να ενυπάρχουν σε άλλο σύστημα δομικά διαφορετικό. Σύμφωνα με τον πολιτικό κοινωνιολόγο Ρ. Μίκελς, στοιχεία αυταρχισμού μπορεί να εμφανιστούν με την πάροδο του χρόνου και κάτω από ορισμένες συνθήκες και σε δημοκρατικά συστήματα διακυβέρνησης. Αλλά και αντίστροφα, στοιχεία δημοκρατίας μπορεί να εμφανιστούν και σε ολοκληρωτικά καθεστώτα, όπως για παράδειγμα, το δημοψήφισμα υπέρ ή κατά της μοναρχίας που διεξήχθη το 1973 κατά τη διάρκεια της δικτατορίας στην Ελλάδα.

7.1.3 Μορφές υπερκρατικής εξουσίας - Ευρωπαϊκή Ένωση

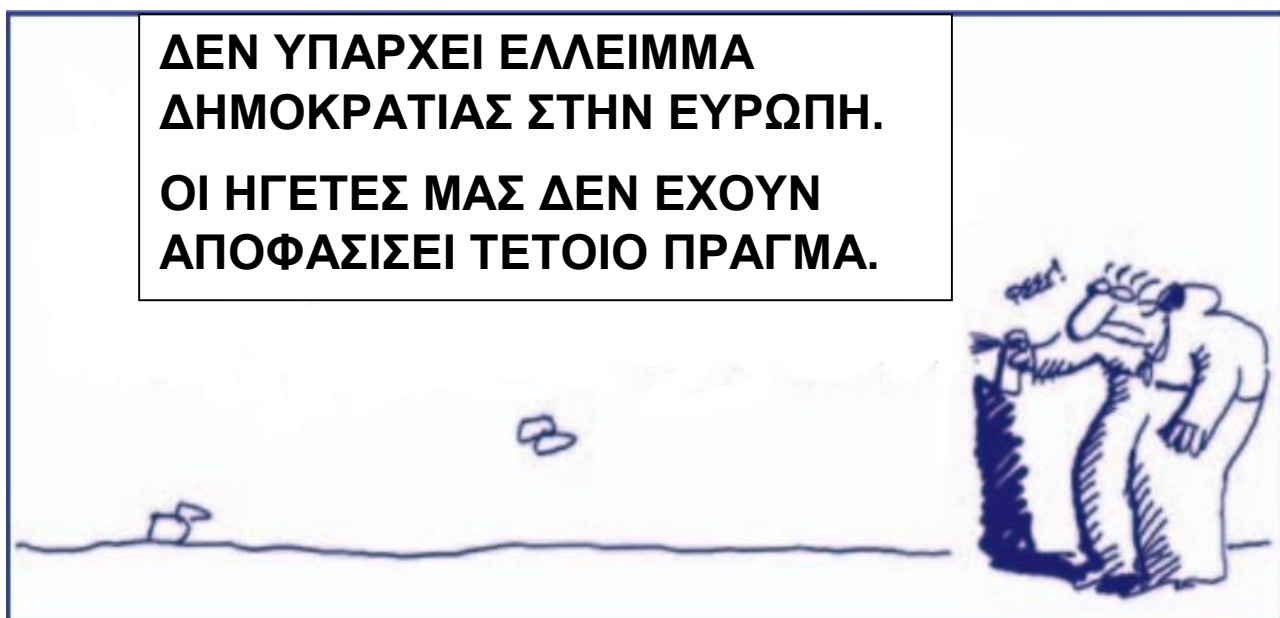
Εκτός από τις κρατικές πολιτικές εξουσίες υπάρχουν και υπερκρατικές. Μια μορφή υπερκρατικής εξουσίας αποτελεί και η Ευρωπαϊκή Ένωση. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα κράτη της Ευρώπης έθεσαν ως προτεραιότητα τη μεταξύ τους συνεργασία με σκοπό την ευημερία των πολιτών, την αποφυγή των πολέμων και τη διασφάλιση της ειρήνης. Το αποτέλεσμα αυτής της συνεργασίας υπήρξε η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η υπερκρατική αυτή εξουσία προσπαθεί να οργανώσει την αγορά των επιμέρους ευρωπαϊκών κρατών, ώστε αυτές οι εθνικές αγορές να λειτουργούν ανταγωνιστικά προς την παγκόσμια αγορά. Αρχικά ο καπιταλισμός λειτούργησε στο πλαίσιο του έθνους-κράτους, γιατί ήταν αναγκαία η κρατική προστασία της εθνικής αγοράς για την εδραίωσή του. Η τάση όμως του κεφαλαίου – βιομηχανικού, εμπορικού, χρηματιστηριακού για μεγιστοποίηση των κερδών το ωθεί προς την κατάκτηση νέων αγορών. Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργείται η ανάγκη άρσης των εθνικών περιορισμών και κατάργησης των προστατευτικών για τις εθνικές οικονομίες πλαισίων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), που ξεκίνησε ως οικονομική συνεργασία, μετεξελίσσεται σε θεσμό πολιτικής ενοποίησης των κρατών της Ευρώπης (κοινή εξωτερική πολιτική, κοινή αγροτική πολιτική κτλ.). Στην Ε.Ε. αναπτύσσονται θεσμοί αντιπροσώπευσης των εθνών (π.χ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο), εκτελεστικά όργανα (π.χ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλια Υπουργών) αλλά και δικαστικά όργανα (π.χ. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο) τα οποία ασκούν δεσμευτική πολιτική για όλα τα κράτη-μέλη (π.χ. με τους κανονισμούς,

τις αποφάσεις). Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο πλαίσιο της Ε.Ε. οδηγούμαστε σε μια υποκατάσταση του έργου των εθνικών κοινοβουλίων.

Ωστόσο, η Ε.Ε. είναι ένας υπό διαμόρφωση υπερκρατικός πολιτικός θεσμός και δεν έχει ακόμη τις εξουσίες του έθνους-κράτους ή μιας ομοσπονδίας πολιτειών. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ως αντιπροσωπευτικός θεσμός, δεν έχει ανάλογες νομοθετικές αρμοδιότητες. Περισσότερες αρμοδιότητες και εξουσίες έχει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στοιχείο που συνιστά «δημοκρατικό έλλειμμα» και έχει επισημανθεί από πολλούς μελετητές. Οι εξουσίες της Ε.Ε διαμορφώνονται συνεχώς στο πλαίσιο της διεύρυνσης, με τη συμμετοχή και άλλων κρατών. Η πολιτική ολοκλήρωση της Ε.Ε. συνεχίζει να αποτελεί βασικό στόχο, παρά τις δυσκολίες που προέκυψαν από τα αρνητικά αποτελέσματα δημοψηφισμάτων (π.χ. Γαλλία, Ολλανδία) για την επικύρωση του Ευρωσυντάγματος το 2005.

Εικ.7.9 Σκίτσο του Γ. Δερμεντζόγλου (Ελληνική Πολιτική Γελοιογραφία, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κ. Καραμανλής, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2002)

Εικ.7.8 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: ο θεσμός υπερκρατικής αντιπροσώπευσης των κρατών (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: Το κοινοβουλευτικό όργανο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Γραφείο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την Ελλάδα, 2000).

7.2. Κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

Η δημοκρατία είναι ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο εκφράζεται η λαϊκή βούληση. Είναι όμως έτσι; Είναι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο όλοι παίρνουν μέρος στη λήψη των αποφάσεων ή ασκούν εξουσία; Για να το πούμε διαφορετικά, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι μια πραγματικότητα ή μια επίφαση;

Σε γενικές γραμμές, στις δημοκρατικές κοινωνίες υπάρχουν τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις για την εξουσία και τον έλεγχο που αυτή ασκεί: το μοντέλο των ελίτ, το πλουραλιστικό μοντέλο και το μαρξιστικό μοντέλο.

Το μοντέλο των ελίτ

Βασικοί εκπρόσωποι αυτής της θέσης θεωρούνται ο Β. Παρέτο, ο Ρ. Μίκελς, ο Τσ. Ρ. Μιλς. Σύμφωνα με τον Β. Παρέτο, ελίτ είναι οι πρώτοι, οι διαλεχτοί, οι άριστοι μιας κατηγορίας προσώπων. Ειδικότερα, και σύμφωνα με τον Τσ. Ρ. Μιλς, που πρωτοστάτησε στην ανάπτυξη του σχετικού μοντέλου, η πολιτική ελίτ αποτελείται από την ηγετική ομάδα που εμφανίζεται ως κύριος φορέας άσκησης της πολιτικής εξουσίας και περιλαμβάνει όχι μόνο αυτούς που παίρνουν τις πολιτικές αποφάσεις, αλλά και αυτούς που ασκούν αντιπολίτευση και εκφράζουν κατεστημένα συμφέροντα (βλ. πίνακα 7.2).

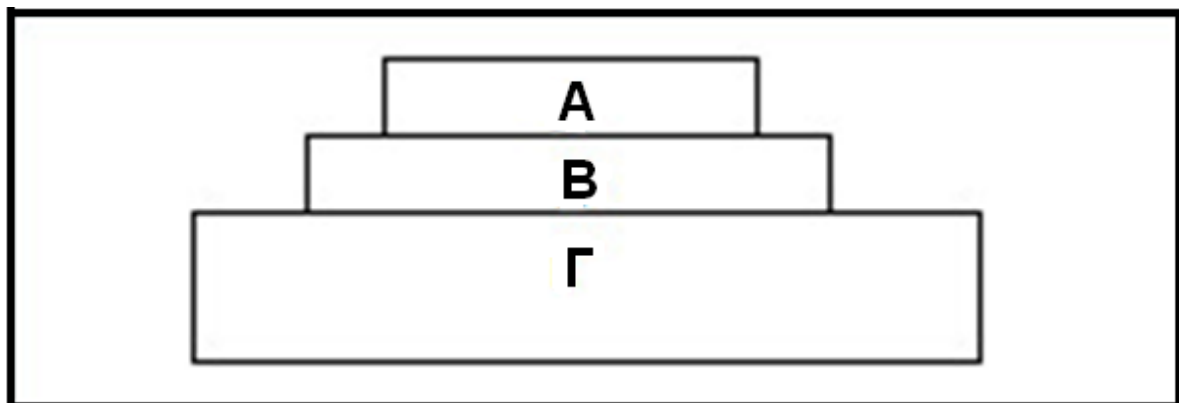
Η οικονομική ελίτ αποτελείται κυρίως από διευθυντές μεγάλων επιχειρήσεων, μεγαλομετόχους και υψηλόβαθμα στελέχη των εργοδοτικών οργανώσεων. Αυτή η ελίτ λειτουργεί ως ομάδα πίεσης απέναντι στην πολιτική ελίτ με στόχο την υπεράσπιση των συμφερόντων της, ενώ, στην περίπτωση που νιώσει ότι τα συμφέροντα της απειλούνται, μπορεί να φτάσει μέχρι και στην ανατροπή της κυβέρνησης.

Τέλος, η στρατιωτική ελίτ αποτελείται από τα ανώτερα στελέχη των ένοπλων δυνάμεων, των σωμάτων ασφαλείας και της αστυνομίας. Ο ρόλος τους είναι τόσο σημαντικός, που εντάσσεται στις γραμμές της ιθύνουσας ελίτ.

Οι ηγέτες των τριών αυτών ελίτ επικοινωνούν μεταξύ τους και αλληλοδιαπλέκονται, καθώς τα συμφέροντά τους είναι ταυτόσημα, πράγμα που οδηγεί σε μια μη εκλεγμένη ολιγαρχία (με εξαίρεση την πολιτική ελίτ), η οποία λαμβάνει όλες τις πολιτικές αποφάσεις και κατευθύνει το εθνικό πεπρωμένο.

Το μοντέλο των ελίτ αφορά κυρίως την αμερικανική κοινωνία και δείχνει την καθολική κυριαρχία του οικο-

νομικού παράγοντα πάνω στον πολιτικό. Αυτή η κυριαρχία μετασχηματίζει την πολιτική σε διαχείριση τεχνοδιοικητικής φύσεως, με ό,τι αυτό σημαίνει για την πλειονότητα των πολιτών. Οι τεχνοκράτες είναι σύμβουλοι σε κυβερνητικά γραφεία που προτείνουν την επίλυση διάφορων κοινωνικών προβλημάτων με βάση οικονομικά δεδομένα, παραγνωρίζοντας έτσι τις κοινωνικές ανάγκες και τις σοβαρές επιπτώσεις αυτής της πρακτικής στη ζωή των πολιτών. Ως εκ τούτου, με το συγκεκριμένο μοντέλο δεν εκφράζεται η λαϊκή βούληση, ενώ μεθοδεύεται η πρόσβαση οργανωμένων συμφερόντων και ισχυρών οικονομικών παραγόντων στην κυβέρνηση, είτε άμεσα είτε έμμεσα (όπως π.χ. μέσω της διαπλοκής και της σύμπλευσης του στρατιωτικού μηχανισμού με τη βιομηχανία όπλων και της από κοινού διαμόρφωσης αμυντικής και εξωτερικού πολιτικής).

«Με αυτό το σχήμα αποδίδουμε την πυραμίδα της δύναμης του Τσ.Ρ. Μιλς, που περιλαμβάνει τρία επίπεδα. Το Α επίπεδο δείχνει την ομάδα που αποτελείται από την κυβέρνηση, τους στρατιωτικούς και τους διευθυντές μεγάλων επιχειρήσεων. Το Β δείχνει τις διάφορες ομάδες συμφερόντων που κατέχουν ένα μέσο επίπεδο δύναμης. Το Γ επίπεδο δείχνει τη «μαζική κοινωνία», το λαό, που έχει τη λιγότερη δύναμη και ελέγχεται από τα πάνω» (R.G. Braungart, 1976:225).

Πίνακας 7.2. Επαγγελματική απασχόληση της κύριας και της δευτερεύουσας κυβερνητικής ελίτ της Ελλάδας (1974-2001)

Επάγγελμα	Κύρια ελίτ ¹		Δευτερεύουσα ελίτ ²	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Δικηγόρος	50	36,0	57	30,5
Καθηγητής ΑΕΙ	11	7,9	22	11,7
Οικονομολόγος	14	10,1	9	4,8
Ιατρός	10	7,2	19	10,2
Πολιτικός Μηχανικός/Αρχιτέκτονας	12	8,6	17	9,1
Δημοσιογράφος	7	5,0	9	4,8
Στρατιωτικός	6	4,3	11	5,9
Άλλο	29	20,9	43	23,0
Σύνολο	139	100,0	187	100,0

1. Βουλευτές της Ν.Δ. και του ΠΑ.ΣΟ.Κ. που χρημάτισαν υπουργοί, αναπληρωτές υπουργοί ή υφυπουργοί τρεις ή περισσότερες φορές κατά την περίοδο 1974-2001. Το 82,7% κατέλαβαν αξίωμα υπουργού.

2. Βουλευτές της Ν.Δ. και του ΠΑ.ΣΟ.Κ. που χρημάτισαν υπουργοί, αναπληρωτές υπουργοί ή υφυπουργοί για λιγότερες από τρεις θητείες κατά την περίοδο 1974-2001. Το 28,5% κατέλαβαν αξίωμα υπουργού.

Πηγή: Δ. Μπουρίκος και Δ.Α. Σωτηρόπουλος (2003: 111-112)

Το πλουραλιστικό μοντέλο

Οι σύγχρονες κοινωνίες διακρίνονται από κάθε είδους συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα σ' αυτές και από τους διαφορετικούς τρόπους ζωής γύρω από τους οποίους οι πολίτες οργανώνουν τα συμφέροντά τους. Πολλά κινήματα, κόμματα και διάφορες ενώσεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιος θα έχει τη μεγαλύτερη επιρροή στην κοινωνία.

Σύμφωνα με το πλουραλιστικό μοντέλο οι πολιτικές αποφάσεις είναι αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών ανάμεσα σε αυτές τις διαφορετικές ενώσεις και ομάδες συμφερόντων. Καμία από αυτές τις ομάδες δε φαίνεται να κρατά στα χέρια της όλη τη δύναμη, η οποία μάλλον διαχέεται σε ολόκληρη την κοινωνία.

Οι θεωρητικοί του πλουραλιστικού μοντέλου (όπως ο Ρ. Νταλ, ο Ρ. Αρόν και ο Τζ. Γκαλμπρέιθ) ισχυρίζονται ότι η δύναμη διαχέεται σε διάφορους τομείς, δηλαδή στον πνευματικό, το στρατιωτικό, τον οικονομικό, τον πολιτικό και το διοικητικό τομέα. Οι ελίτ των τομέων αυτών - είτε συνεργάζονται μεταξύ τους είτε ανταγωνίζεται ο ένας τον άλλον εκφράζουν αιτήματα και πιέσεις της κοινωνικής βάσης. Κάθε ελίτ έχει τη δυνατότητα να ασκήσει βέτο* (βλ. γλωσσάριο) και να ανατρέψει τις αποφάσεις των άλλων. Έτσι η εξουσία δεν ασκείται μόνο από μια διευθυντική τάξη (το επίπεδο Α της πυραμίδας του Μιλς) αλλά και από τις ελίτ των διάφορων τομέων, όπως είναι οι διανοούμενοι, οι συγγραφείς και οι επιστήμονες, οι αρχηγοί του στρατού και της αστυνομίας, οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, οι ηγέτες των εργατικών συνδικάτων και των πολιτικών κομμάτων, οι ανώτατοι υπάλληλοι στη διοικητική εξουσία. Στα πλουραλιστικά πολιτικά συστήματα οι έχοντες εξουσία χαλιναγωγούνται από τους νόμους, ελέγχονται θεσμικά από

το κράτος, ενώ φαίνεται ότι οι διάφορες ομάδες συμφερόντων απολαμβάνουν ένα υψηλό ποσοστό αυτονομίας.

Εικ.7.10 Γελοιογραφία του Γ. Δερμεντζόγλου (Ελληνική Πολιτική Γελοιογραφία, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κ. Καραμανλής, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2002).

Το μαρξιστικό μοντέλο

Η μαρξιστική οπτική θεωρεί ότι τόσο η ελιτίστικη όσο και η πλουραλιστική άποψη συγκαλύπτουν την πραγματικότητα ή ενισχύουν την αυταπάτη της ύπαρξης αυτόνομου πολιτικού πεδίου.

Ο Μαρξ ισχυρίστηκε ότι το κράτος υπηρετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και χάρη στους θεσμικούς μηχανισμούς καταστολής που διαθέτει μπορεί να ασκεί την εξουσία του στα εργατικά στρώματα. Οι κυριότεροι μηχανισμοί καταστολής που χρησιμοποιεί το κράτος είναι η αστυνομία, ο στρατός, τα δικαστήρια, οι φυλακές. Οι μεταγενέστεροι, με επικεφαλής τον Λ. Αλτουσέρ (L. Althusser, 1918-1990), επηρεασμένοι από τη σκέψη του Μαρξ προσέθεσαν στους μηχανισμούς καταστολής και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς με τους οποίους το κράτος αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί, είτε δημόσιοι είτε ιδιωτικοί, λειτουργούν με βάση την πειθώ και την προπαγάνδα. Σ' αυτούς τους μηχανισμούς κατατάσσουν οι μαρξιστές το σχολείο, την οικογένεια, την κοινωνική ασφάλεια, τον έλεγχο των ανηλίκων παραβατών κ.ά.

Ο πολιτικός ιδεολογικός μηχανισμός υπηρετείται από τα διάφορα κόμματα, ενώ ο ιδεολογικός μηχανισμός πληροφόρησης του κοινού από τον Τύπο, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση κτλ. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους επιτρέπουν την αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων και δημιουργήθηκαν, σύμφωνα με τον Λ. Αλτουσέρ, επειδή οι μηχανισμοί κατάστολής δεν αρκούν για να διασφαλίσουν την ηγεμονία της κυρίαρχης τάξης.

«Οι Γκλιρ και Όρλεανς [Αμερικανοί κοινωνιολόγοι] γράφουν: "το κράτος είναι μια διακριτή οργάνωση υπεύνη για την τάξη στην κοινωνία... υπηρετεί τα συμφέροντα όλων και όχι μόνο αυτά της οικονομικής ελίτ". Στην πραγματικότητα οι επιχειρηματίες αντιμετωπίζουν τους αξιωματούχους της κυβέρνησης ως θανάσιμους εχθρούς και όχι ως εκτελεστικά όργανά τους. Η ύπαρξη του κράτους είναι μια αναγκαία αλλά όχι ελέγξιμη συνθήκη για την ύπαρξη των επιχειρήσεων τους. Οι επιχειρηματίες είναι επιφυλακτικοί με την κυβέρνηση, αν και εξαναγκάζονται να συνδιαλαγούν μαζί της για την προώθηση των συμφερόντων τους... Η ισχύς των επιχειρηματιών πάνω στην κυβέρνηση συνδέεται με τη χρήση του τεχνολογικού μονοπωλίου αλλά και με τον επηρεασμό του εκλογικού σώματος...» (B. Chasin και G. Chasin, 1974:42).

«Ο Φουκώ (M. Foucault, 1926-1984) ισχυρίζεται ότι η εξουσία δεν αποτελεί κτήμα του ατόμου, μιας κοινωνικής ομάδας ή μιας κοινωνικής τάξης, αλλά κυκλοφορεί μέσα από το κοινωνικό σώμα. Είναι διάχυτη στην κοινωνία μέσα από μια μορφή οργάνωσης, όπου εμπλέκονται όλα τα άτομα, συνίσταται σε τεχνικές που καθυποτάσσουν το σώμα, εξουσιάζουν τις κινήσεις και υπαγορεύουν τρόπους συμπεριφοράς. Εξουσία, λόγος και γνώση είναι τόσο στενά συνδεδεμένα στοιχεία, ώστε ο Φουκώ μιλά για το σύμπλεγμα εξουσίας/γνώσης. Η γνώση παράγει εξουσία και η εξουσία δεν μπορεί να ασκείται χωρίς την ύπαρξη της γνώσης. Από τη σκοπιά αυτή ο Φουκώ θεωρεί ότι η εξουσία δεν έχει μόνο αρνητικό χαρακτήρα (ως κατάπνιση, περιορισμός, απαγόρευση), αλλά είναι συγχρόνως παραγωγική με την έννοια ότι κατασκευάζει νέα αντικείμενα γνώσης, νέους λόγους περί αλήθειας (M. Πετμετζίδου, 2003:25).

7.3. Πολιτική συμπεριφορά και κοινωνικοί παράγοντες που την επηρεάζουν

Τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες συμφερόντων στο πλαίσιο των κοινοβουλευτικών συστημάτων, προσπαθούν να πείσουν τους πολίτες για το δίκαιο των αιτημάτων και των απόψεων τους. Τα κόμματα αποτελούν τους πυλώνες της δημοκρατίας, αφού συμμετέχουν στο σχηματισμό κυβέρνησης και στη διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης. Η κυβέρνηση, στο πλαίσιο του συστήματος αυτού, στηρίζεται συνήθως στην κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

7.3.1 Πολιτικά κόμματα

Το σύγχρονο πολιτικό κόμμα είναι μια οργάνωση, μια μορφή πολιτικής δράσης οργανωμένης στη βάση συμφωνημένων αρχών, που επιδιώκει την ανάληψη της διακυβέρνησης.

Οι Μπολ και Πέτερς παρατηρούν ότι τα πολιτικά κόμματα διακρίνονται από τρία στοιχεία:

- από τον κοινό στόχο τους, που είναι η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας ακόμα και σε συνεργασία με άλλα κόμματα,
- από ένα βαθμό οργάνωσης,
- από κάποια στοιχεία εξωκοινοβουλευτικής υποστήριξης (συνδικάτα, κινήματα).

Η εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων και του κομματικού συστήματος συμπορεύεται με την εξέλιξη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η λειτουργία των κομμάτων στο πλαίσιο της δημοκρατίας συμβάλλει στην πολιτική διαπαιδαγώγηση, αλλά και στην πολιτική ενεργοποίηση ατόμων και ομάδων γύρω από τις αρχές και τα συμφέροντα που τους ενώνουν. Ως εκ τούτου τα κόμματα

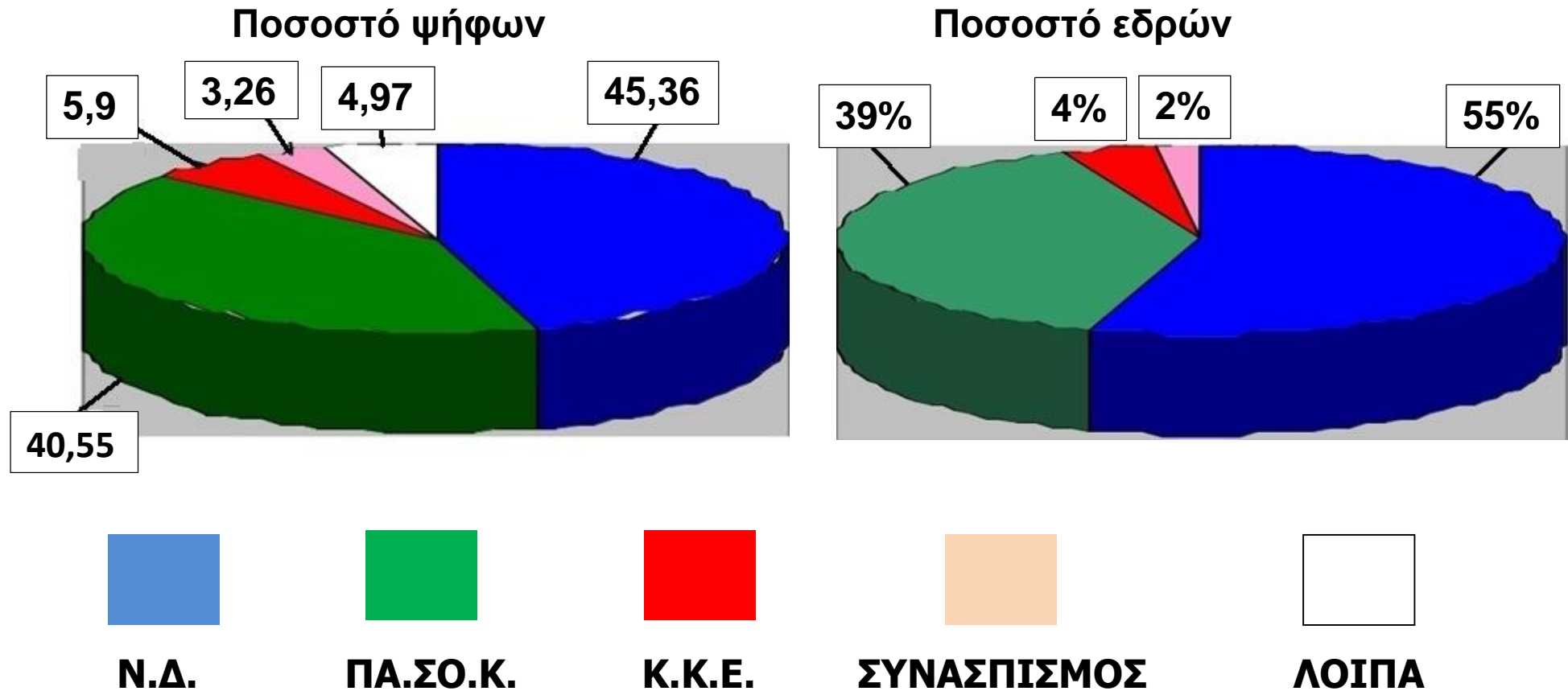
αποτελούν κύριους χώρους παραγωγής και μεταβίβασης πολιτικών ηθών, είναι δηλαδή φορείς πολιτικής κοινωνικοποίησης.

Έτσι, τα σύγχρονα κόμματα, έχοντας το ρόλο του βασικού διαμεσολαβητή μεταξύ της κοινωνίας και της εξουσίας, αποτελούν τους σταθεροποιητικούς μηχανισμούς του πολιτικού συστήματος, αφού επεξεργάζονται, μορφοποιούν και μετατρέπουν τη λαϊκή βούληση σε πολιτικό λόγο. Αυτός είναι ο δρόμος διαμέσου του οποίου τα αιτήματα του λαού (ή έστω μιας μερίδας του) μετατρέπονται σε πολιτικές αποφάσεις.

Στην Ελλάδα στις εκλογές του 2004 τα κόμματα που εκπροσωπήθηκαν στο εθνικό Κοινοβούλιο είναι η Νέα Δημοκρατία, το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και ο Συνασπισμός της Αριστεράς των Κινήματων και της Οικολογίας (βλ. γράφημα 7.1 σελ.37). Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, εκτός από τα παραπάνω κόμματα, συμμετέχει και ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (βλ. πίνακα 7.3 σελ.38).

Θα πρέπει να επισημάνουμε, ενδεικτικά, μία από τις κυριότερες δυσλειτουργίες του πολιτικού συστήματος στη χώρα μας. Παρατηρείται ότι τα κόμματα έχουν επεκτείνει την επιρροή και τον έλεγχο τους σε πολλά κινήματα και σε διάφορες συλλογικές οργανώσεις, έχοντας σε γενικές γραμμές υποκαταστήσει την κοινωνία των πολιτών. Για παράδειγμα, οι συνδικαλιστικές παρατάξεις, οι γυναικείες οργανώσεις, τα κινήματα ειρήνης ελέγχονται άμεσα από διάφορα πολιτικά κόμματα, γι' αυτό και κάθε κόμμα «έχει» τη δική του γυναικεία οργάνωση ή το δικό του κίνημα ειρήνης. Ο στόχος των κομμάτων δεν είναι άλλος από τη διεύρυνση της εκλογικής τους βάσης και τη διασφάλιση της ιδεολογικής ταυτότητας των μελών τους.

Γράφημα 7.1. Εθνικές εκλογές 2004 - Ποσοστιαία κατανομή ψήφων και εδρών

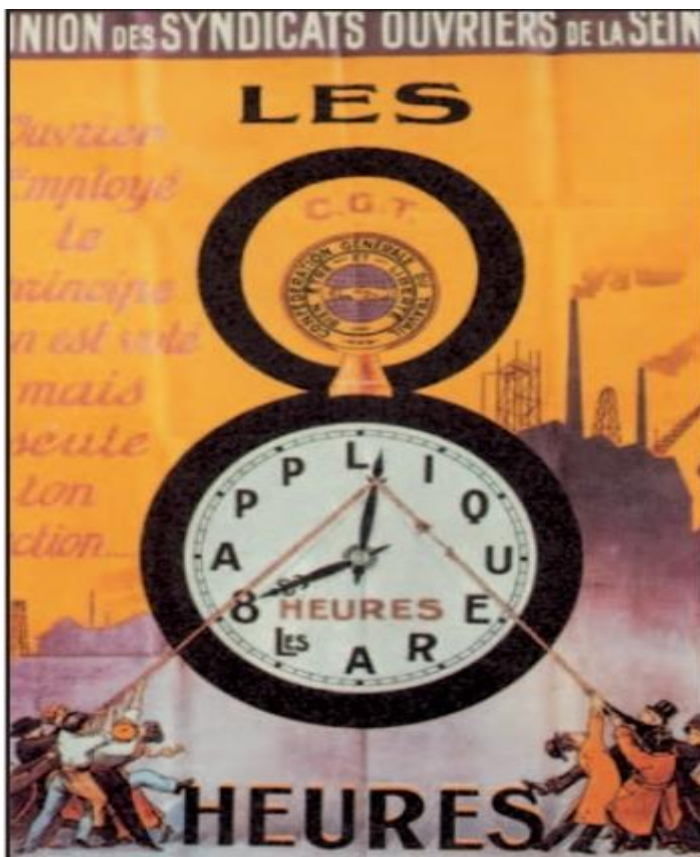

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, 2005 (Επεξεργασία Ν. Πετρόπουλου).

Πίνακας 7.3. Αποτελέσματα ευρωεκλογών 2004

Κόμματα	%	Ψήφοι	Έδρες
Ν.Δ.	43,01	2.633.574	11
ΠΑΣΟΚ	34,03	2.083.327	8
Κ.Κ.Ε.	9,48	580.396	3
ΣΥΝ	4,16	254.447	1
Λ.Α.Ο.Σ.	4,12	252.429	1

Πηγή: ΥΠ.ΕΣ.Δ.Δ.Α, 2005

Εικ.7.11α

1919: Οι εργάτες διεκδικούν το οκτάωρο από τους εργοδότες, (Sciences Economiques et Sociales, Ed. Bordas, Paris, 1995).

7.3.2 Ομάδες συμφερόντων

Άλλες μορφές οργανωμένης πολιτικής δράσης είναι οι ομάδες πίεσης ή οι ομάδες συμφερόντων ή τα λόμπι* (βλ. γλωσσάριο). Οι θεωρίες για όλες αυτές τις οργανωμένες μορφές πολιτικής δράσης αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του πλουραλιστικού μοντέλου εξουσίας.

Πρόκειται για συνεκτικές κοινωνικές ομάδες που δραστηριοποιούνται οργανωμένα με σκοπό την προώθηση αιτημάτων και συμφερόντων. Η προώθηση των αιτημάτων τους γίνεται μέσω της πίεσης και της επιρροής που ασκούν κατά τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων.

Αν πρόκειται για προώθηση συμφερόντων στη βάση κοινών αντικειμενικών χαρακτηριστικών (π.χ. εργατικά συνδικάτα), θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «ομάδες συμφερόντων».

Αν πρόκειται για προώθηση αιτημάτων στη βάση κοινών αξιών και αντιλήψεων, όπως είναι τα αιτήματα των ενώσεων καταναλωτών ή των οικολογικών οργανώσεων, τότε είναι ακριβέστερος ο όρος «ομάδες γνώμης».

Και οι δύο πιο πάνω ομάδες διαφοροποιούνται από τα πολιτικά κόμματα, καθώς:

- α) δε στοχεύουν άμεσα στην κατάκτηση της εξουσίας και
- β) δεν ασχολούνται με ευρύτερα πολιτικά θέματα.

Βέβαια, οι ομάδες πίεσης μπορεί να μη στοχεύουν στην κατάκτηση της εξουσίας, εντούτοις όμως μπορούν να μετεξελιχτούν σε κόμματα, όπως συνέβη στην περίπτωση του Κόμματος των Πρασίνων στη Γερμανία, το οποίο αρχικά ήταν μια οικολογική ομάδα.

Οι ομάδες πίεσης συνομιλούν με την εξουσία για θέματα που αφορούν τις νομοθετικές δραστηριότητες χρησιμοποιώντας διάφορες στρατηγικές (αποκλεισμός

δρόμων, διαμαρτυρίες, τηλεοπτικά μηνύματα) που συνδέονται με το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται, αλλά και με τη φύση του αιτήματος.

Όπως και τα κόμματα έτσι και οι ομάδες πίεσης διαμορφώνουν πολιτικές στάσεις και κοινωνικοποιούν πολιτικά ένα άτομο, αφού αυτό μπορεί να συμμετέχει σε μια τέτοια ομάδα μέσα από τις διαφορετικές ιδιότητές του (ως εργαζόμενος, ως καταναλωτής, ως κάτοικος συγκεκριμένης περιοχής, ενδεχομένως ως πολύτεκνος κτλ.) για την προάσπιση των ατομικών και των κοινωνικών συμφερόντων του.

Η λειτουργία των κομμάτων στην κοινοβουλευτική δημοκρατία και η συμβολή των ομάδων πίεσης στη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων αποτελούν κρίσιμα θέματα για την ποιότητα της συμμετοχής και της εκλογικής συμπεριφοράς του πολίτη.

Εικ.7.11β Γ.Σ.Ε.Ε., Α.Δ.Ε.Δ.Υ., Ε.Κ.Α.: θεσμοί εκπροσώπησης εργαζομένων (Φωτογραφικό Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων («ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ») της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας).

7.3.3 Κοινή γνώμη

Κοινή γνώμη είναι οι επικρατούσες απόψεις μεγάλου μέρους των μελών μιας κοινωνίας σχετικά με θέματα γενικού (δημόσιου) ενδιαφέροντος. Οι απόψεις αυτές σχετίζονται βέβαια με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ατόμων και το είδος της κοινωνικοποίησης που έχουν δεχτεί.

Η μέθοδος που χρησιμοποιείται για την καταγραφή της κοινής γνώμης είναι η σφυγμομέτρηση ή δημοσκοπήση ή γκάλοπ (από το όνομα του Αμερικανού στατιστικολόγου G. Gallup). Η έντυπη και η ηλεκτρονική δημοσιογραφία κατακλύζονται από έρευνες τέτοιου είδους.

Μια σφυγμομέτρηση απαιτεί μετρήσεις που διενεργούνται σε δείγμα ατόμων που έχουν διαφορετική ηλικία, διαφορετικό επάγγελμα, διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο, ή τόπο διαμονής κτλ. Συχνά, και κατά παραγγελία των πολιτικών κομμάτων, πολυάριθμες και πολυποικίλες σφυγμομετρήσεις διενεργούνται, για να εκτιμηθούν η πρόθεση ψήφου των πολιτών, ο βαθμός δημοτικότητας των πολιτικών αρχηγών κ.ά. Έτσι, οι πολιτικοί άνδρες αναζητούν στις σφυγμομετρήσεις μια δικαίωση των ιδεών που υπερασπίζονται, ενώ οι σύμβουλοί τους αντλούν από τις σφυγμομετρήσεις πληροφορίες, για να διαμορφώσουν την επικοινωνιακή τους στρατηγική. Πολλές φορές γίνονται και σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης ανάμεσα σε διαφορετικές χώρες, προκειμένου να γίνουν συγκρίσεις των στάσεων των ατόμων σε διεθνές επίπεδο. Ένα καλό παράδειγμα μιας διεθνούς δημοσκοπήσης της κοινής γνώμης είναι η έρευνα για τη διαφθορά, η οποία διεξήχθη σε 64 χώρες από την οργάνωση «Διεθνής Διαφάνεια» και περιελάμβανε την αποστολή 50.000 ερωτηματολογίων σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα πολιτών. Στην ερώτηση «σε ποιο βαθμό

πιστεύετε ότι επηρεάζονται από τη διαφθορά οι παρακάτω τομείς» οι απαντήσεις διαβαθμίστηκαν από το 1 («καθόλου διεφθαρμένος») μέχρι το 5 («εξαιρετικά διεφθαρμένος»).

Για την Ελλάδα οι απαντήσεις δείχνουν ως πιο διεφθαρμένους τους τομείς που αφορούν τις ιατρικές υπηρεσίες («φακελάκι») και τα πολιτικά κόμματα, ενώ ως τους λιγότερο διεφθαρμένους δείχνουν την Εκκλησία και το στρατό (βλ. πίνακα 7.4). Σχεδόν σε όλες τις χώρες οι πολίτες πιστεύουν ότι τα πολιτικά κόμματα είναι ο πιο διεφθαρμένος χώρος, γεγονός που γεννάει σοβαρά ερωτήματα για την ποιότητα της δημοκρατίας των σύγχρονων δυτικών κρατών.

Πίνακας 7.4. Διαφθορά κατά χώρα και τομέα

ΚΡΑΤΗ	Πολιτικά κόμματα	Δικαστική εξουσία	Αστυνομία	Ιδιωτικός Τομέας
Αυστρία	3,3	2,6	2,8	2,9
Δανία	2,6	1,9	1,9	2,3
Φινλανδία	3,0	2,0	1,7	2,7
Γαλλία	4,1	3,3	3,1	3,5
Γερμανία	3,9	2,8	2,5	3,3
Ελλάδα	3,8	3,1	3,2	3,0
Ιρλανδία	3,9	3,3	3,1	3,1
Ιταλία	4,2	3,2	2,5	3,5
Λουξεμβούργο	2,9	2,5	2,4	2,7
Ολλανδία	2,8	2,6	2,7	3,0
Πορτογαλία	3,9	3,5	3,4	3,4
Ισπανία	3,8	3,4	2,9	3,5
Ελβετία	3,2	2,3	2,3	3,0
Τουρκία	4,0	3,9	4,0	4,1
Βρετανία	3,4	3,0	2,8	3,0

ΚΡΑΤΗ	Τελω- νεία	Μ.Μ.Ε.	Ιατρικές υπηρε- σίες	Στρα- τός	Εκκλησί α
Αυστρία	2,6	2,8	2,4	2,5	2,5
Δανία	1,7	2,6	2,0	1,9	1,9
Φινλανδία	1,6	2,9	1,9	1,6	2,3
Γαλλία	2,7	3,5	2,2	2,3	2,2
Γερμανία	2,6	3,1	2,7	2,5	2,5
Ελλάδα	3,3	3,5	4,0	2,2	2,7
Ιρλανδία	2,3	2,8	2,8	2,1	2,8
Ιταλία	2,8	3,3	3,4	2,4	2,2
Λουξεμ- βούργο	2,2	2,6	2,1	1,9	2,4
Ολλανδία	2,6	3,0	2,2	2,4	2,3
Πορτογα- λία	2,9	3,2	3,3	2,7	2,8
Ισπανία	3,0	3,6	2,6	2,7	3,0
Ελβετία	2,3	3,1	2,3	2,4	2,3
Τουρκία	4,1	3,8	4,1	3,1	3,3
Βρετανία	2,5	3,3	2,4	2,5	2,6

Πηγή: Ινστιτούτο Δημοσκοπήσεων Γκάλοπ, (Διεθνής Διαφάνεια, Ο.Η.Ε. (2003), www.transparency.org).

Ωστόσο, η ίδια η αρχή της σφυγμομέτρησης δέχεται πολλά πυρά, δεδομένου ότι πολλοί επιστήμονες (κοινωνιολόγοι, πολιτειολόγοι) αμφισβητούν τη δυνατότητα να μάθει κανείς τις πάγιες, σταθερές στάσεις και αντιλήψεις των πολιτών μέσω αυτής της μεθόδου. Εξάλλου τα αποτελέσματα οποιασδήποτε σφυγμομέτρησης, ακόμη και όταν τηρούνται όλες οι επιστημονικές προδιαγραφές, είναι συγκυριακά.

Άλλοι επικρίνουν τη διατύπωση ορισμένων ερωτήσεων διότι αυτή υπαγορεύει σχεδόν τις απαντήσεις. Ενδεχομένως τα αποτελέσματα στη διεθνή έρευνα για τη διαφάνεια να ήταν διαφορετικά, αν η ερώτηση που δόθηκε στους πολίτες ήταν ανοικτή* (βλ. γλωσσάριο) χωρίς δηλαδή τον κατάλογο των τομέων (π.χ.: «Πες μας ποιοι κατά τη γνώμη σου τομείς της δημόσιας ζωής παρουσιάζουν μεγαλύτερη διαφθορά;»).

Άλλες κριτικές διατυπώνονται για τον επηρεασμό της πολιτικής βούλησης του κοινού που ενδεχομένως να προκύψει με τη δημοσίευση των σφυγμομετρήσεων στον Τύπο, ιδιαίτερα σε περίοδο εκλογών. Βέβαια, πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν έχει επιβεβαιωθεί με εμπειρικές έρευνες ότι η δημοσίευση των αποτελεσμάτων των σφυγμομετρήσεων μπορεί να επηρεάσει ή και να διαμορφώσει την κοινή γνώμη.

Οι πολιτειολόγοι βέβαια δηλώνουν ότι οι σφυγμομετρήσεις δεν πρέπει να κρίνονται, διότι αυτό σημαίνει ότι «κρίνεται η δημοκρατία», αφού οι ερωτήσεις τίθενται σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού που έχει (λόγω της ηλικίας) το δικαίωμα ψήφου. Από την άλλη πλευρά, οι δημοσκοπικοί ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν πολύ καλά τον τρόπο διατύπωσης των ερωτημάτων, ώστε να μην αλλοιώνεται η άποψη των ερωτώμενων.

Πάντως, η όποια κριτική ασκείται γι' αυτές τις δημοσκοπήσεις δεν αναιρεί το γεγονός ότι έχουν μπει στη ζωή μας και καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα έρευνας και αποτύπωσης των προτιμήσεών μας, όχι μόνο στον τομέα της πολιτικής, αλλά και στον τομέα της οικονομίας (προτιμήσεις προϊόντων κτλ.).

7.3.4 Πολιτική και εκλογική συμπεριφορά

Για να δούμε τι είναι η εκλογική συμπεριφορά, δηλαδή ποια είναι τα κριτήρια με τα οποία επιλέγουμε να δώσουμε τη ψήφο μας σε ένα κόμμα, θα πρέπει πρώτα να ορίσουμε την έννοια της πολιτικής συμπεριφοράς.

Με τον όρο «**πολιτική συμπεριφορά**» εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο το άτομο εκφράζει, δραστηριοποιείται και συμμετέχει ως πολίτης σε συλλογικές διαδικασίες, σε σωματεία, συλλόγους, εθελοντικές οργανώσεις, λέσχες, κόμματα και εκλογικές διαδικασίες.

Στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας τα άτομα γίνονται δέκτες, αλλά και φορείς της **πολιτικής κοινωνικοποίησης**, δηλαδή συμμετέχουν σε μια συνεχή διαδικασία διαμόρφωσης και αλληλεπίδρασης πολιτικών αξιών, στάσεων, αναπαραστάσεων και συμπεριφορών που μεταβιβάζονται σε αυτά μέσω των θεσμών κοινωνικοποίησης (βλ. κεφάλαιο 3, τόμος 1ος).

Τα άτομα επεξεργάζονται την κουλτούρα αυτή ανάλογα με τα ατομικά και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά τους και διαμορφώνουν μια συγκεκριμένη **πολιτική στάση και πολιτική συμπεριφορά**, δηλαδή τη συμμετοχή ή την αποχή από τα πολιτικά πράγματα. Παραδείγματα πολιτικής στάσης μπορεί να θεωρηθούν οι απόψεις για την προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, για το χωρισμό εκκλησίας/κράτους, την απαγόρευση ή τη νομιμοποίηση των εκτρώσεων, την κατάργηση ή την καθιέρωση της αναγραφής του θρησκευματος στις αστυνομικές ταυτότητες, τη νομιμοποίηση των οικονομικών μεταναστών ή την ιδεολογική αυτοτοποθέτηση των πολιτών (βλ. πίνακα 7.5 στην επόμενη σελίδα).

Πίνακας 7.5. Πολιτική αυτοτοποθέτηση των νέων, 15-29 ετών, κατά φύλο και περιοχή κατοικίας (%)

	Αριστερά	Κέντρο	Δεξιά	Άρνηση	ΔΓ/ΔΑ	Σύνολο
Σύνολο δείγματος	9,9	44,1	14,8	15,8	15,5	100,0
Άνδρες	11,0	42,8	15,5	15,7	14,9	100,0
Γυναίκες	8,6	45,5	13,9	15,8	16,1	100,0
Αστική περιοχή	9,8	43,6	13,8	16,8	16,0	100,0
Αγροτική περιοχή	10,0	45,5	17,4	13,0	14,2	100,0

Πηγή: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (Μάιος 2005: 105).

Οι πολιτικές στάσεις είναι το γενικότερο πλαίσιο που μπορεί να επηρεάσει (χωρίς αυτό να είναι πάντα απαραίτητο) την εκλογική συμπεριφορά ενός ατόμου. Για παράδειγμα, ένα άτομο που εμφορείται από ρατσιστικές ιδέες δε θα ψηφίσει ένα κόμμα που ευαγγελίζεται τη νομιμοποίηση και την παροχή πολιτικών δικαιωμάτων σε όλους τους μετανάστες που κατοικούν και εργάζονται στη χώρα του.

Η διαμόρφωση της πολιτικής και εκλογικής συμπεριφοράς εξαρτάται από κοινωνικούς και ατομικούς παράγοντες:

- **Κοινωνικοί παράγοντες.** Τα δημοκρατικά και πολυκομματικά συστήματα διακυβέρνησης ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των πολιτών στις εκλογικές διαδικασίες.
- **Ατομικοί παράγοντες.** Το φύλο, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα, η εργασία, η κοινωνικοοικονομική θέση, οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις κτλ. επιδρούν στην εκλογική και πολιτική συμπεριφορά του ατόμου, ανάλογα με τα βιώματα, τις εμπειρίες και την πολιτική του κοινωνικοποίηση.

Για παράδειγμα, παρατηρείται ότι οι άνδρες ηλικίας 30-44 ετών πηγαίνουν συχνότερα από ό,τι άλλες πληθυσμιακές κατηγορίες σε προεκλογικές πολιτικές συγκεντρώσεις. Το γυναικείο φύλο, αντίθετα, εκδηλώνει μειωμένο ενδιαφέρον για τα κοινά. Αυτό το μειωμένο ενδιαφέρον πρέπει να ερμηνευτεί σε σχέση με την άνιση κατανομή των κοινωνικών ρόλων και των ευκαιριών μεταξύ των δύο φύλων, που είναι ένα αντικειμενικό κοινωνικό δεδομένο, αλλά και σε σχέση με την εσωτερική κευση αυτής της ανισότητας (ως μειονεξίας) από το γυναικείο φύλο. Η συμμετοχή των γυναικών στον πολιτικό στίβο είναι άμεσα συνδεδεμένη με γενικότερες πρακτικές που αφορούν τις σχέσεις των δύο φύλων (π.χ. άνδρας στο καφενείο, γυναίκα στο σπίτι). Οι πρακτικές αυτές δεν είναι άσχετες με την ουσία της δημοκρατίας.

**«Ο εκδημοκρατισμός του ιδιωτικού αποτελεί προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό του δημοσίου»
(Μ. Παντελίδου - Μαλούτα, 2002: 195).**

Εικ.7.12α
Στιγμιότυπο από ελληνικές εκλογές (Φωτογραφικό Αρχείο Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων)

Εικ.7.12β Στιγμιότυπο από ευρωεκλογές (Επτά καθοριστικές ημέρες για την οικοδόμηση της Ευρώπης, Ευρωπαϊκές Κοινότητες, 1997).

7.3.5 Ενδεικτικές εμπειρικές έρευνες - Εκπροσώπηση στη Βουλή

Από ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία συγκριτικών ερευνών στα εθνικά Κοινοβούλια των χωρών της Ευρώπης προκύπτει ότι το κοινωνιολογικό πορτρέτο του βουλευτή στις δυτικές δημοκρατίες είναι παντού το ίδιο, με ελάχιστες παραλλαγές. Τα χαρακτηριστικά του πορτρέτου αυτού είναι: άνδρας λευκός, ώριμης ηλικίας, που προέρχεται από τις μεσαίες τάξεις, διαθέτει ένα καλό μορφωτικό επίπεδο και γίνεται όλο και περισσότερο επαγγελματίας της πολιτικής.

Η «εκπροσώπηση» στη Βουλή των διάφορων επαγγελματιών και η κοινωνική τοπογραφία του Ελληνικού Κοινοβουλίου δε σχετίζονται μόνο με την ιστορική διαδρομή των κομμάτων στην Ελλάδα, αλλά και με το ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε πολιτικά η ελληνική κοινωνία. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το άρθρο 57 του Συντάγματος (2001), τα καθήκοντα του βουλευτή είναι ασυμβίβαστα με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος. Αυτό έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις σχετικά με την «επαγγελματοποίηση» του βουλευτικού αξιώματος και την ενδεχόμενη ενδυνάμωση της οικογενειακής πολιτικής παράδοσης των αντιπροσώπων της Βουλής.

Πάντως, στο Ελληνικό Κοινοβούλιο εμφανίζονται αυξημένα τα ποσοστά των ελεύθερων επαγγελματιών, με κυρίαρχα αυτά των δικηγόρων και των γιατρών, ιδίως στα λεγόμενα κόμματα εξουσίας, όπου ο προεκλογικός αγώνας είναι σκληρός και η διάθεση χρημάτων είναι σχεδόν απαραίτητη συνθήκη για την εκλογική νίκη. Αντιθέτως, στα κόμματα της Αριστεράς κυρίαρχο ρόλο για την ανάδειξη των υποψήφιων βουλευτών παίζει η κομματική ιεραρχία, η συμμετοχή στα συλλογικά

όργανα του κόμματος και στις μαζικές οργανώσεις (συνδικάτα) της κοινωνίας.

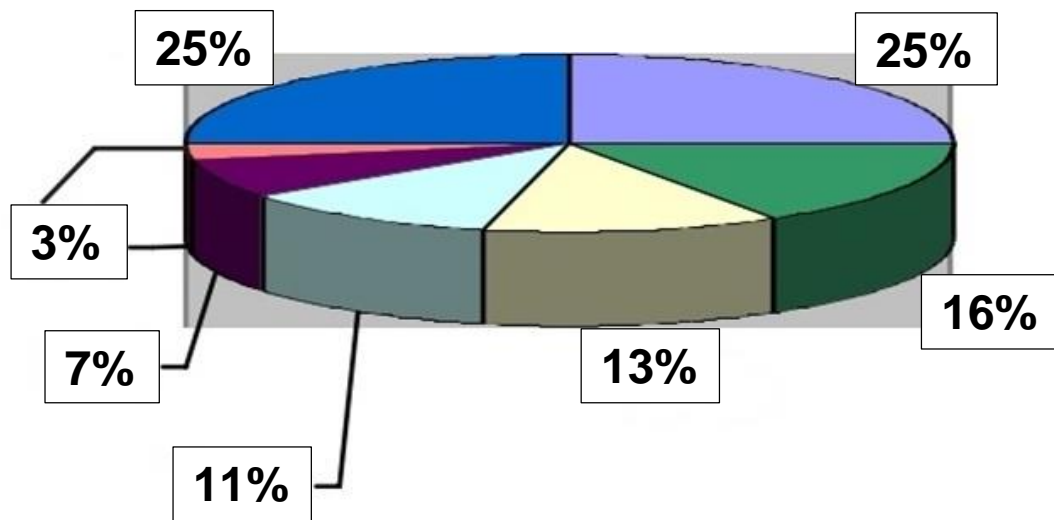
Η επαγγελματική σύνθεση της εθνικής Βουλής δεν είναι σταθερή. Μελέτες που έχουν γίνει για την περίοδο 1974-1990 έδειξαν μια πτωτική τάση για τους δικηγόρους, από 52,3% των βουλευτών το 1974 σε 47,3% το 1981 και 38,3% το 1990, και παράλληλα μια αυξητική τάση για τους οικονομολόγους (3,3%, 4,0% και 6,3% αντίστοιχα).

Αντιστοίχως, αν επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε την εικόνα των Ελλήνων ευρωβουλευτών έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε στις πρόσφατες ευρωεκλογές του 2004, θα παρατηρήσουμε ότι στο Ευρωκοινοβούλιο κυριαρχούν οι άνδρες 45 ετών και άνω, που ασκούν ελεύθερα επαγγέλματα.

Ως προς την επαγγελματική κατηγορία στην οποία ανήκουν οι Έλληνες ευρωβουλευτές, παρατηρούμε ότι το σημαντικότερο ποσοστό ασκεί επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα (75%). Το μορφωτικό επίπεδο των ευρωβουλευτών φαίνεται να είναι υψηλότερο, σε σύγκριση με αυτό των βουλευτών, του εθνικού κοινοβουλίου.

Ωστόσο, χρειάζονται πιο προσεκτικές μελέτες ώστε να διαπιστωθεί αν τα συστήματα κατάταξης των επαγγελματιών είναι ίδια στις δύο περιπτώσεις (βλ. γραφήματα 7.2 σελ. 51 και 7.3 σελ. 52).

Γράφημα 7.2. Επαγγελματική κατανομή των βουλευτών της 7ης Μαρτίου 2004 (N=300)

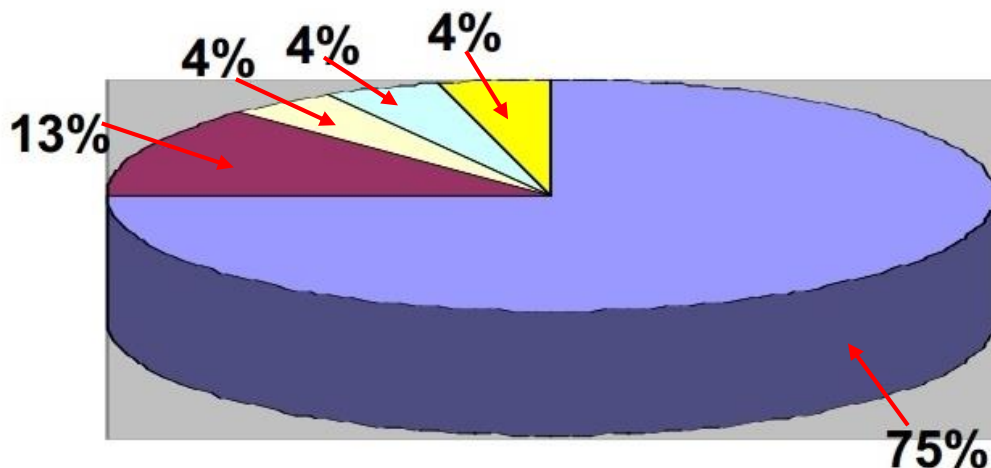

- Δικηγόροι
- Ιατροί
- Μηχανικοί-Αρχιτέκτονες
- Οικονομολόγοι
- Δημοσιογράφοι
- Καθηγητές ΑΕΙ
- Διάφορα

Πηγή: Τμήμα Βουλευτών και Κομμάτων της Βουλής, 9/4/2005.

Σημείωση: Ο συνολικός αριθμός των βουλευτών που έχουν την ιδιότητα του καθηγητή Α.Ε.Ι. ανέρχεται σε 19 (6,33%), όμως οι 10 από αυτούς ταξινομήθηκαν σε άλλα επαγγέλματα, αφού είχαν καταχωριστεί σε δύο επαγγελματικές κατηγορίες.

Γράφημα 7.3. Ποσοστιαία κατανομή των 24 Ελλήνων ευρωβουλευτών της περιόδου 2004 - 2009 κατά ομάδα επαγγελμάτων

Πηγή: www.europarl.eu.int

- Επιστήμονες/Ελεύθερα επαγγέλματα**
- Διευθύνοντες και ανώτερα διοικητικά στελέχη**
- Υπάλληλοι**
- Απασχολούμενοι στη παροχή υπηρεσιών**
- Φοιτητές**

Όσον αφορά την εκπροσώπηση των γυναικών στη Βουλή, αυτή ακολούθησε τον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας στην κοινωνία. Έτσι στη Βουλή παρουσιάζεται μια εικόνα μειωμένης εκπροσώπησης της πολυπληθούς ομάδας των γυναικών, οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 51% του πληθυσμού. Στο Ελληνικό Κοινοβούλιο υπάρχουν, μετά τις εκλογές του 2004, 39 γυναίκες βουλευτές σε σύνολο 300 (ποσοστό 13%) και μόνο μία γυναίκα αρχηγός κόμματος. Η ισχνή εκπροσώπηση των γυναικών είναι ένα γεγονός που η Πολιτεία προ-

σπαθεί να διορθώσει με το νόμο των ποσοτώσεων, ο οποίος ισχύει μόνο για τις δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές (ο αριθμός των υποψηφίων από κάθε φύλο πρέπει να ανέρχεται τουλάχιστον στο 1/3 του συνόλου των υποψηφίων κάθε συνδυασμού).

Πίνακας 7.6. Κατανομή του συνόλου των βουλευτών και των γυναικών βουλευτών στην Ελληνική Βουλή κατά κόμμα (εκλογές 2004)

Κόμμα	Βουλευτές		Γυναίκες βουλευτές	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Ν.Δ.	165	55,0	17	43,6
Π.Α.Σ.Ο.Κ	117	39,00	18	46,2
Κ.Κ.Ε.	12	4,00	3	7,7
ΣΥΝ	6	2,00	1	2,6
ΣΥΝΟΛΟ	300	100%	39	100%

Πηγή: Τμήμα Βουλευτών και Κομμάτων της Βουλής, 9/4/2005.

Σε ό,τι αφορά το φύλο των ευρωβουλευτών, παρατηρούμε ότι η γυναικεία εκπροσώπηση σε 5 αντιπροσωπευτικές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (σε σύνολο 24 χωρών) ποικίλλει. Στη Γαλλία το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών ανέρχεται στο 42,3%, ακολουθεί η Δανία με ποσοστό 35,7%, στη συνέχεια η Ελλάδα με 29,2%, ενώ με μικρότερα ποσοστά εμφανίζονται το Ηνωμένο Βασίλειο και η νεοεισερχόμενη στην Ευρωπαϊκή Ένωση Τσεχία (βλ. γράφημα 7.4 σελ. 55)

Όσον αφορά την ηλικία, 15 Έλληνες ευρωβουλευτές είναι 50 χρόνων και άνω, 8 ευρωβουλευτές από 35 έως 49 χρόνων και τέλος 1 ευρωβουλευτής είναι 34 χρόνων. Διαφορές στις ηλικίες ενδέχεται να υπάρχουν ανάλογα με την κομματική ταυτότητα των ευρωβουλευτών, αλλά αυτό αποτελεί θέμα διερεύνησης από ενδιαφερόμενους μαθητές.

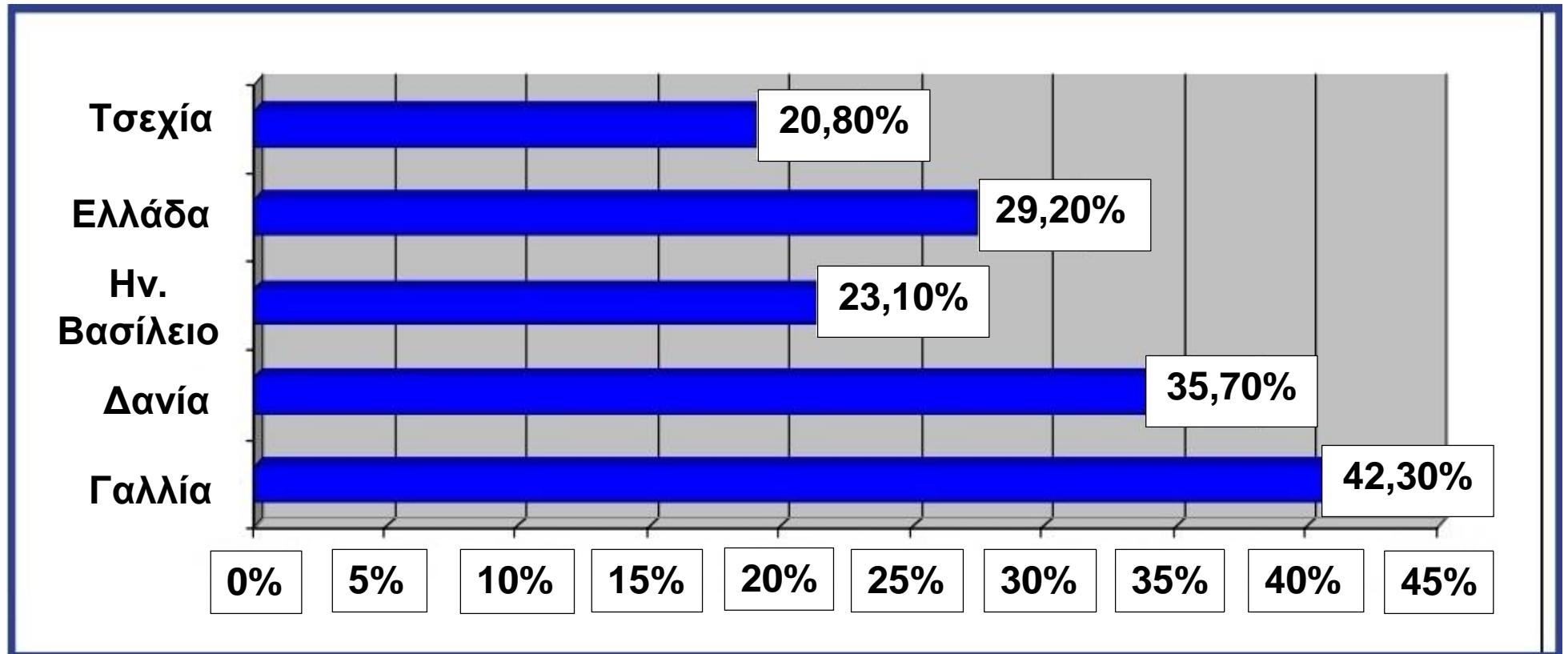
Συνεπώς, οι κοινωνιολογικές έρευνες για τους βουλευτές ή τους ευρωβουλευτές αποσκοπούν στην καταγραφή της εκπροσώπησης των διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριών (επάγγελμα, φύλο) στη Βουλή ή την Ευρωβουλή, έτσι ώστε να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούνται οι κοινωνικές βάσεις της εξουσίας.

Πίνακας 7.7. Ηλικία ευρωβουλευτών Ελλάδας περιόδου 2004-2009

Περίοδος γέννησης	Αριθμός	%
Μέχρι 1955	15	62,5%
Από 1956-1970	8	33,3%
Από 1971+	1	4,16%
Σύνολο	24	100,0%

Πηγή: www.db.europarl.eu.int.

Γράφημα 7.4. Αναλογία γυναικών ευρωβουλευτών της περιόδου 2004-2009 σε 5 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πηγή: www.europarl.eu.int (επεξεργασία Ν. Πετρόπουλου).

7.4. Πολιτική αλλοτρίωση

Με τον όρο «πολιτική αλλοτρίωση» εννοούμε την αποξένωση, την αδιαφορία, την αίσθηση του ατόμου ότι η συμμετοχή του στο πολιτικό γίνεσθαι δε μετρά, τη δυσπιστία του έναντι των κυβερνώντων και γενικά την απομάκρυνση του από τις πολιτικές διαδικασίες και τις πολιτικές εξελίξεις.

Η πολιτική αλλοτρίωση είναι μια μορφή πολιτικής συμπεριφοράς που εκδηλώνεται τόσο στο επίπεδο των στάσεων και των αντιλήψεων των πολιτών όσο και στο επίπεδο συγκεκριμένης πολιτικής συμπεριφοράς (π.χ. αδρανοποίηση, αυτο-απομόνωση, αδιαφορία, μη συμμετοχή σε πολιτικές οργανώσεις, πολιτικά κόμματα και εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη των αντιπροσώπων του λαού στο Κοινοβούλιο).

Εικ.7.13

«Εκλογικά ρομπότ»
(1920) του G. Grosz
(H.H. Arnason,
Ιστορία της σύγχρο-
νης τέχνης, εκδ.
Παρατηρητής, 2001

Στάσεις και αντιλήψεις όπως «οι πολιτικοί ενδιαφέρονται μόνο για το βουλευτικό θώκο», «όλα τα κόμματα είναι ίδια», «η ψήφος μου δε μετράει», «όλα αποφασίζονται στις Βρυξέλλες» κτλ. είναι εκφράσεις που συνήθως υποδηλώνουν πολιτική αλλοτρίωση. Σ' αυτές κατατάσσονται επίσης οι απόψεις των πολιτών για τη δια-φθορά στα δημόσια πράγματα (βλ. πίνακα 7.4, σελ. 42-43), καθώς και ο βαθμός εμπιστοσύνης των πολιτών στους διάφορους θεσμούς.

Τόσο στην έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς για τους νέους όσο και στην έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (Δεκέμβριος 2004) στο γενικό πληθυσμό παρατηρήθηκε ότι τα κόμματα συγκεντρώνουν το χαμηλότερο βαθμό εμπιστοσύνης.

Το ποσοστό συμμετοχής των νέων στην «κοινωνία των πολιτών» κυμαίνεται σε αρκετά χαμηλά επίπεδα (βλ. γράφημα 7.5 σελ. 58-59). Σύμφωνα με έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, που πραγματοποιήθηκε από το Τμήμα Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών και την εταιρεία ALCO, στο διάστημα 10/2004-1/2005 και σε δείγμα 1.600 νέων 15-29 ετών, ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό (59,4%) δε συμμετείχε καθόλου σε οργανώσεις. Σχεδόν παρόμοια ποσοστά (58%) είχαν παρατηρηθεί και στην έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς που έγινε το 1997, ενώ η μεταγενέστερη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (2001) ανεβάζει το ποσοστό σε 63%.

Οι επιστήμονες που πραγματοποίησαν την έρευνα αναφέρουν ότι «το ποσοστό αυτό [της Ελλάδας] είναι αναμφισβήτητα υψηλό και τοποθετείται στο ένα άκρο της συνολικής ευρωπαϊκής εικόνας. Στο άλλο άκρο βρίσκονται χώρες όπως η Σουηδία, όπου λιγότερο από ένα πέμπτο των νέων δηλώνουν ότι δε συμμετέχουν σε καμία δραστηριότητα αυτού του τύπου. Από την άποψη αυτή η έρευνά μας επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας ισχυ-

ρής διαιρετικής τομής Βορρά/Νότου όσον αφορά τη σχέση των νέων με φορείς της κοινωνίας των πολιτών: οι νέοι των χωρών της Νότιας Ευρώπης δε δραστηριοποιούνται ιδιαίτερα στο πεδίο της οργανωμένης κοινωνίας πολιτών που λαμβάνει τη μορφή κοινωνικών και πολιτικών ενώσεων, ακόμα και αθλητικών συλλόγων» (Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 2005:149-150).

Οι ίδιοι αναλυτές συμπληρώνουν ότι τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής των νέων σε οργανώσεις αυτού του τύπου ίσως να μη σχετίζονται με την έλλειψη κοινωνικής και πολιτικής συνείδησης, αλλά με το γεγονός ότι οι νέοι αφιερώνουν το χρόνο και την ενεργητικότητά τους στην οικογένεια και στη φιλική παρέα, που θεωρούνται τα σημαντικότερα πράγματα στη ζωή τους.

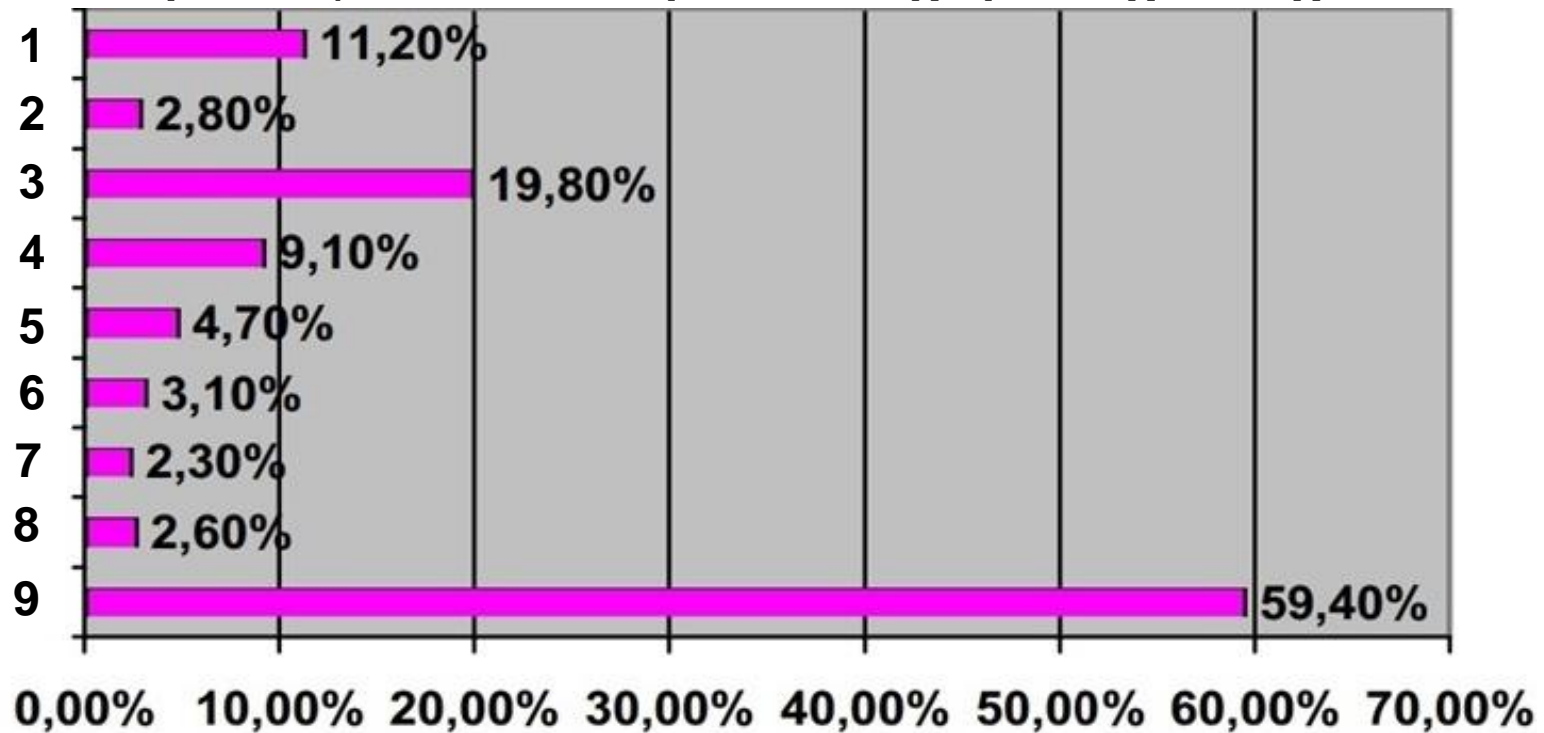
Γράφημα 7.5. Σχέσεις των νέων με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών κατά τον τελευταίο χρόνο

Ερώτηση: Έχεις ή είχες κατά τον τελευταίο χρόνο σχέση με τα είδη συλλόγων που θα σου διαβάσω; (% που απάντησαν Ναι/Όχι ή Δεν έχουν/Έχουν)

1. Πολιτιστικοί σύλλογοι
2. Θρησκευτικές οργανώσεις
3. Πολιτικοί σύλλογοι
4. Παρατάξεις/κόμματα
5. Εθελοντικές οργανώσεις
6. Σύλλογοι νέων
7. Συνδικάτα/σωματεία
8. Επιστημονικοί σύλλογοι
9. Δεν είχα/ούτε έχω σχέση

Γράφημα 7.5. Σχέσεις των νέων με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών κατά τον τελευταίο χρόνο

Ερώτηση: Έχεις ή είχες κατά τον τελευταίο χρόνο σχέση με τα είδη συλλόγων που θα σου διαβάσω; (% που απάντησαν Ναι/Όχι ή Δεν έχουν/Έχουν

Πηγή: Έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς (2005:149)

Τα αίτια της πολιτικής αλλοτρίωσης θα πρέπει κανείς να τα δει κοινωνιολογικά. Η συνθετότητα των σύγχρονων κοινωνιών, η παγκοσμιοποίηση, οι υπερκρατικοί θεσμοί και η δημιουργία διεθνών κέντρων λήψης αποφάσεων μειώνουν την αμεσότητα της επικοινωνίας μεταξύ των κυβερνώντων και των πολιτών και μπορεί να επιτείνουν την αλλοτρίωση.

Καθοριστικό ρόλο στην πολιτική αλλοτρίωση των ατόμων διαδραματίζουν και άλλοι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες, όπως είναι ο σύγχρονος καταναλωτισμός και ο καριερισμός/επαγγελματισμός, ο οποίος είναι ιδιαίτερα έντονος σε περιόδους ανεργίας και οικονομικής ύφεσης κατά τις οποίες ο ανταγωνισμός είναι μεγαλύτερος.

Αξίζει επίσης να αναφερθούμε στους παθογόνους εκείνους παράγοντες που παρεμβαίνουν στη λειτουργία του ελληνικού κράτους, όπως είναι το ρουσφέτι και το «μέσο». Αυτού του είδους οι πρακτικές ενισχύουν την αλλοτρίωση των πολιτών και δε συνάδουν με τη λογική ενός σύγχρονου ορθολογικού κράτους δικαίου, που οφείλει να υπηρετεί όλους τους πολίτες. Βέβαια, ευθύνη για τις καταστάσεις που διαιωνίζουν και ενισχύουν το ρουσφέτι, τις πελατειακές σχέσεις και την αλλοτρίωση έχουν και οι ίδιοι οι πολίτες. Οι πελατειακές σχέσεις δεν αφορούν μόνο τους κυβερνώντες και όσους κατέχουν θέσεις εξουσίας (π.χ. υπάλληλοι δημοσίων υπηρεσιών), αλλά και τους πολίτες αποδέκτες του ρουσφετιού. Ένα μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας επιδεικνύει μια ανοχή στην παρανομία και την ανομία (που για πολλούς σημαίνει συνενοχή).

Ο Ν. Μπόμπιο (Bobbio N.) ισχυρίζεται ότι η δημοκρατία είναι η κατ' εξοχήν μορφή διακυβέρνησης που βασίζεται στους νόμους. Από τη στιγμή κατά την οποία ένα δημοκρατικό καθεστώς παραβλέπει αυτή την αρχή,

μεταστρέφεται πολύ γρήγορα από δημοκρατία σε μια αυταρχική μορφή εξουσίας.

Εικ.7.14 Η γραφειοκρατία χαρακτηρίζεται από απρόσωπες σχέσεις μεταξύ υπαλλήλων και κοινού («Γραφείο Δημόσιας Υπηρεσίας», του G. Tooker, Metropolitan Museum of Art, New York, Φιλοσοφία και κοινωνικές επιστήμες, Εκδοτική Αθηνών, 1997).

«..το ρουσφέτι ισοδυναμεί με την καταπάτηση θεμελιωδών αρχών του ισχύοντος δημοκρατικού Συντάγματος, όπως είναι η ισονομία και η απορρέουσα από αυτήν ίση πρόσβαση όλων των πολιτών στα δημόσια αξιώματα. Ισοδυναμεί δηλαδή με παράνομη κατανομή εξουσίας και καταπάτηση δικαιωμάτων και ως εκ τούτου με ιδιοποίηση του δημοσίου αγαθού από άτομα ή ομάδες που κατέχουν θέσεις ισχύος...» (Ε. Μπάλιας, 2000: 96).

Εικ.7.15 Σκίτσο του Κ. Μητρόπουλου Τα καλύτερα: άγρια μωρά, εκδ. Κέδρος Α.Ε., 2002)

Πώς αντιμετωπίζεται η πολιτική αλλοτρίωση; Και εδώ οι προσπάθειες θα πρέπει να είναι συλλογικές. Οι κυβερνώντες με την πολιτική τους (όπως είναι ο πραγματικός έλεγχος της διαπλοκής, η εξάλειψη των πελατειακών σχέσεων και η καθιέρωση της αξιοκρατίας) μπορούν να συμβάλουν στην εγκαθίδρυση ενός κράτους δικαίου, ώστε να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη των πολιτών. Ωστόσο, πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της πολιτικής αλλοτρίωσης μπορούν να πάρουν και οι ίδιοι οι πολίτες. Αντιλήψεις όπως «η ψήφος μου δε μετράει» αφήνουν το πολιτικό πεδίο ελεύθερο στις ελίτ, οι οποίες θα προωθήσουν τα συμφέροντα των λίγων. Όπως, για παράδειγμα, στο σχολείο κάθε μαθητής και κάθε μαθήτρια συμμετέχει στις εκλογές των συμβουλίων (είτε ως ψηφοφόρος είτε ως υποψήφιος/α) προκειμένου να εκλεγεί ο ικανότερος ή η ικανότερη που θα διαμεσολαβεί μεταξύ της διεύθυνσης του σχολείου και των μαθητών, έτσι και στην ευρύτερη κοινωνία επιβάλλεται η συμμετοχή όλων στις πολιτικές διαδικασίες, ώστε να εκφράζονται με μεγαλύτερη δύναμη τα αιτήματα των πολιτών.

Η δημοκρατία βέβαια βιώνεται αρχικά μέσα στην οικογένεια. Στο πλαίσιο της οικογένειας διεξάγονται συζητήσεις, επιλύονται προβλήματα, αποτρέπονται συγκρούσεις και συχνά διατυπώνονται από τα παιδιά αιτήματα προς τους γονείς. Επιπλέον, η ισότιμη για αγόρια και κορίτσια συμμετοχή στις οικιακές εργασίες μπορεί να είναι το προστάδιο για μια ισότιμη συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες.

Η διαρκής συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες (στις οργανώσεις, τα κόμματα, τις εκλογές κτλ.) είναι ιδιαίτερα επιτακτική στις σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες. Με αυτό τον τρόπο ελέγχεται η εξουσία και κατοχυρώνεται στην πράξη η αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Ερωτήσεις

1. Να συγκρίνετε τον αρχηγό ενός κράτος με τον αρχηγό μιας φυλής.
2. Ποια είναι η διαφορά της δύναμης από την εξουσία;
3. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των κοινωνιών με κρατική εξουσία και ποια των κοινωνιών χωρίς κρατική εξουσία;
4. Πώς διαμορφώθηκε το κράτος σύμφωνα με τον Βέμπερ;
5. Να αναφέρετε τα στοιχεία που συνθέτουν την παραδοσιακή εξουσία.
6. Να ορίσετε το χαρισματικό τύπο εξουσίας και να δώσετε παραδείγματα χαρισματικών αρχηγών από την ιστορία.
7. Τι σημαίνει ορθολογική εξουσία;
8. Να καταγράψετε ποιον τύπο εξουσίας θεωρείτε δικαιότερο και να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
9. Ποια είναι η διαφορά μεταξύ της άμεσης και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας;
10. Να συγκρίνετε και να σχολιάσετε τα στοιχεία που συνθέτουν μια δημοκρατία σε αντίθεση με ένα ολοκληρωτικό σύστημα διακυβέρνησης.
11. Ποια είναι τα μοντέλα εξουσίας; (ονομαστικά)
12. Ποιοι αποτελούν την πολιτική, την οικονομική και τη στρατιωτική ελίτ;
13. Τι σημαίνει πλουραλιστικό μοντέλο;
14. Τι αναφέρει το μαρξιστικό μοντέλο για την εξουσία;
15. Από ποια στοιχεία διακρίνονται τα πολιτικά κόμματα;
16. Τι ονομάζουμε ομάδες συμφερόντων και σε τι διαφέρουν από τις ομάδες γνώμης;
17. Να ορίσετε την πολιτική συμπεριφορά.
18. Από ποιους παράγοντες διαμορφώνονται η πολιτική και η εκλογική συμπεριφορά;

- 19. Ποια τα χαρακτηριστικά του κοινωνιολογικού πορτρέτου του βουλευτή στην Ευρώπη;**
- 20. Τι είναι η κοινή γνώμη;**
- 21. Με ποια κριτήρια ψηφίζετε στις εκλογές των μαθητικών συμβουλίων;**
- 22. Πώς ορίζεται η πολιτική αλλοτρίωση και ποια είναι τα αίτιά της;**

8. ΤΟ ΑΤΟΜΟ, Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

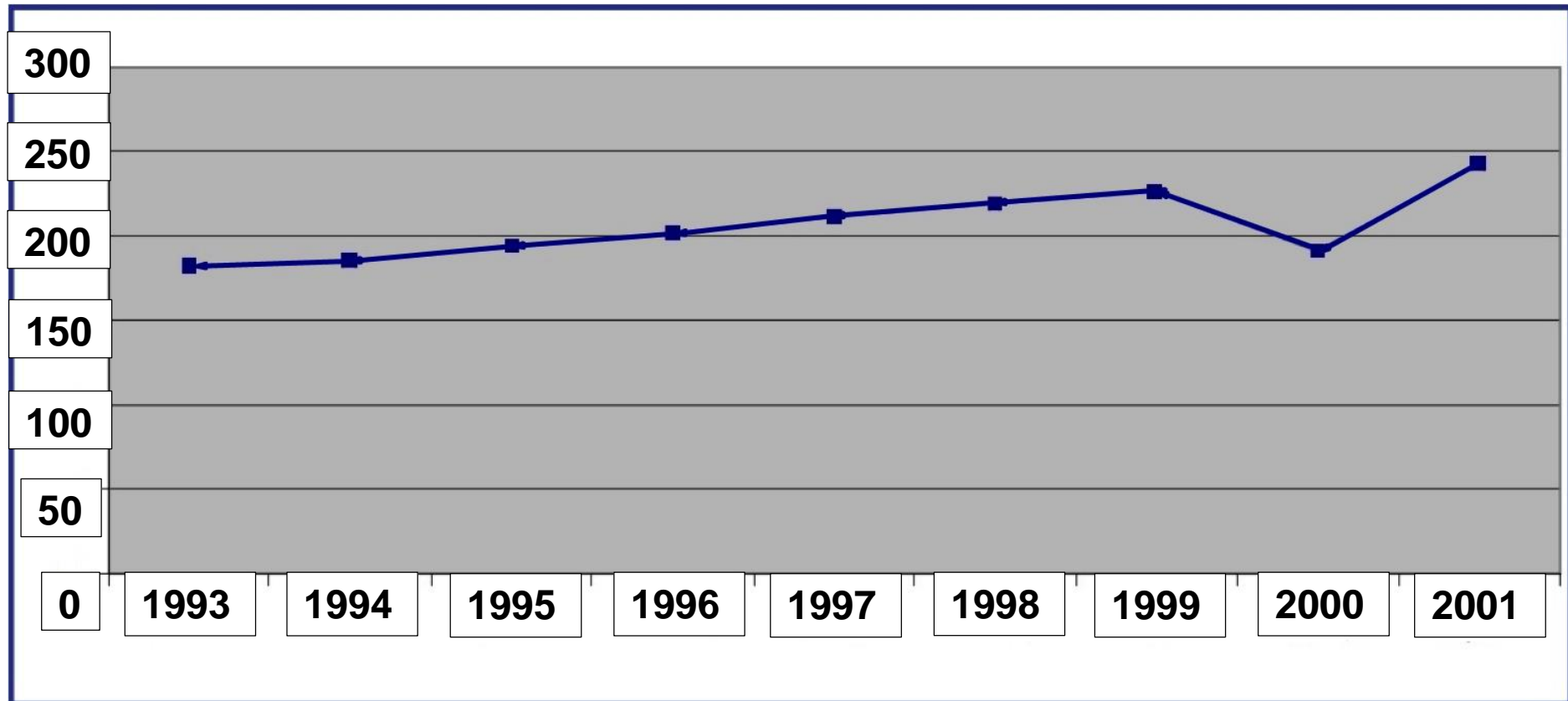
- Η διάδοση και η χρήση των Μ.Μ.Ε.
- Κοινωνικές επιδράσεις των Μ.Μ.Ε. στο άτομο και στην κοινωνία: δύο προσεγγίσεις
- Θετικές και αρνητικές επιδράσεις των Μ.Μ.Ε
- Αγωγή αναγνωστών, θεατών, ακροατών και χρηστών

Εισαγωγή

Μελέτες σε όλο τον κόσμο καταγράφουν ότι κατά μέσο όρο ένα άτομο αφιερώνει 3-4 ώρες την ημέρα στην τηλεθέαση (βλ. γράφημα 8.1). Αν υποθέσουμε ότι ένας εργαζόμενος άνθρωπος διαθέτει κατά μέσο όρο γύρω στις 18-20 ώρες κάθε μέρα για τη δουλειά του, τη μετακίνηση, το φαγητό και τον ύπνο του, τότε καταλαβαίνουμε ότι τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (Μ.Μ.Ε.) τείνουν να κυριαρχήσουν στον ελεύθερο χρόνο του. Ο τρόπος και ο χρόνος χρήσης των Μ.Μ.Ε. από τον άνθρωπο είναι ένα στοιχείο διαφοροποίησης των σύγχρονων κοινωνιών, ανάμεσα στις οποίες και η ελληνική, από παλαιότερες κοινωνίες.

Πώς όμως διαδόθηκαν σε τέτοιο βαθμό τα Μ.Μ.Ε. στη σύγχρονη κοινωνία; Με άλλα λόγια, ποιο είναι το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τα Μ.Μ.Ε. εξελίχθηκαν από τις πρώτες μορφές ενημέρωσης στις σημερινές μαζικές επικοινωνίες;

Γράφημα 8.1. Μέσος ημερήσιος χρόνος τηλεθέασης κατ' άτομο στην Ελλάδα (1993-2001) (σε λεπτά)

Πηγή: European Audiovisual Observatory, Yearbook 2002 (επεξεργασία στοιχείων I.O.M)

8.1. Τα Μ.Μ.Ε.: η διάδοση και η χρήση τους στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία

Σε καμία κοινωνία πριν από τη βιομηχανική δεν υπήρχε η βασική προϋπόθεση για να αναπτυχθούν οι μαζικές επικοινωνίες. Δεν υπήρχε ένα μαζικοποιημένο κοινό* (βλ. γλωσσάριο) που να επικοινωνεί και να ενημερώνεται μέσα από τα Μ.Μ.Ε. Δεν είχε διαμορφωθεί αυτό που χαρακτηρίζουν οι κοινωνικοί επιστήμονες ως **κοινωνία της μάζας**. Η επικοινωνία και η ενημέρωση σ' αυτές τις μη μαζικοποιημένες κοινωνίες είχε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά. Κατ' αρχάς η επικοινωνία ήταν προφορική, δηλαδή κυριαρχούσε ο προφορικός λόγος. Τα γραπτά κείμενα ήταν σπάνια και απευθύνονταν σε μια ελίτ ανθρώπων οι οποίοι γνώριζαν γραφή, είχαν δηλαδή μια γνώση που δεν μπορούσε να γίνει κτήμα των πολλών. Επειδή ακριβώς τα γραπτά κείμενα ήταν σπάνια και τα υλικά που χρησιμοποιούσαν για να γράψουν (πάπυρος, περγαμηνή) πολύ ακριβά, αλλά και επειδή λίγοι γνώριζαν, όπως είπαμε, γραφή και ανάγνωση, η μεταβίβαση των πληροφοριών – από ένα άτομο ή μια ομάδα σε άλλο άτομο ή σε άλλη ομάδα – γινόταν κυρίως μέσω του προφορικού λόγου (αγγελιοφόροι) ή με άλλα μέσα [π.χ. φρυκτωρίες* (βλ. γλωσσάριο), καπνός, τύμπανα, περιστέρια], γεγονός που έδινε στην επικοινωνία διαπροσωπικό χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι η επικοινωνία που υπήρχε μεταξύ του πομπού της πληροφορίας και του δέκτη ήταν αμφίδρομη και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση, όσον αφορά το περιεχόμενο του μηνύματος, διαρκής. Για παράδειγμα, λαοί που έζησαν σε διαφορετικούς τόπους την ίδια χρονική περίοδο είχαν παραπλήσιους μύθους, αφού η μεταξύ τους επικοινωνία και αλληλεπίδραση είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία παραλλαγών πάνω στο ίδιο θέμα.

Μέσα μετάδοσης ειδήσεων και πληροφοριών σε διάφορες ιστορικές περιόδους και κοινωνίες

Εικ.8.1α (Μπ. Ντελφ & Ρ. Πλατ, *Εν Αρχή.*, συνοπτική ιστορία του κόσμου και της ανθρωπότητας, εκδ. Πατάκη).

Τύμπανα

Εικ.8.1β
(Μπ. Ντελφ & Ρ. Πλατ, Εν Αρχή., συνοπτική ιστορία του κόσμου και της ανθρωπότητας, εκδ. Πατάκη).

Εικ.8.1γ
Αναπαράσταση του συστήματος οπτικής αναμετάδοσης κωδικοποιημένων σημάτων με φλόγες, των Κλεομένη και Δημοκλείτου, 4ος αι. π.Χ. Η τεχνολογία των αρχαίων Ελλήνων (Η Καθημερινή - Επτά ημέρες, 4-1-1998).

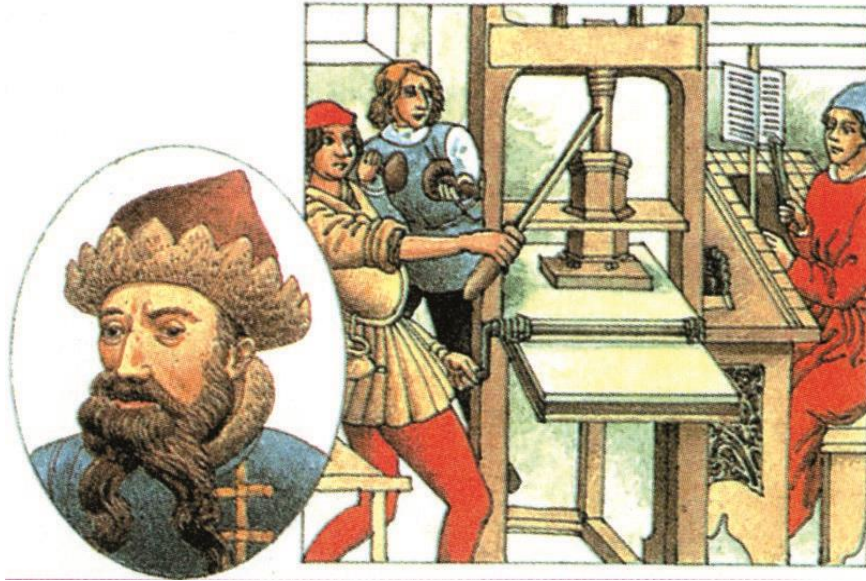

«Μια φυλή των Ινδιάνων πίστευε ότι, όταν ένας άνθρωπος πεθαίνει η ψυχή του πρέπει να ταξιδέψει σ' ένα βαθύ ποτάμι πάνω σ' ένα κανό, για να φτάσει στη γη των ψυχών. Ο συγκεκριμένος μύθος* (βλ. γλωσσάριο) μοιάζει με τον αρχαιοελληνικό περί Αχέροντα» (L. Spence, 1975).

«Ο Johann Gutenberg [1398-1468], χρυσοχόος από το Mainz, άρχισε να πειραματίζεται με την τυπογραφία γύρω στο 1440. Η τεχνική των μεταλλικών καλουπιών ήταν αρκετά γνωστή στην Ευρώπη από τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα, αλλά δεν είχε χρησιμοποιηθεί για τυπογραφικούς σκοπούς. Ο Γουτεμβέργιος ανέπτυξε μια μέθοδο αντιγραφής καλουπιών μεταλλικών γραμμάτων, με αποτέλεσμα να μπορούν να παραχθούν μεγάλες ποσότητες χαρακτήρων για τη σύνθεση εκτεταμένων κειμένων. Προσάρμοσε επίσης το παραδοσιακό βιδωτό πιεστήριο, που ήταν γνωστό στην Ευρώπη από τον πρώτο αιώνα μ.Χ, προκειμένου να παραγάγει τυπωμένα κείμενα. Χάρη σ' αυτό το συνδυασμό τεχνικών μπορούσε να συνταχθεί μια σελίδα χαρακτήρων και να χρησιμοποιηθεί ως καλούπι. Στη συνέχεια, μπορούσε να χυθεί μελάνι σε αυτό το καλούπι και να πιεστεί πάνω σε αυτό το χαρτί με αποτέλεσμα το χαρτί να πάρει το αποτύπωμα των χαρακτήρων. Παρ' όλο που οι τεχνικές λεπτομέρειες τελειοποιήθηκαν μεταγενέστερα, οι βασικές αρχές του πιεστηρίου του Γουτεμβέργιου παρέμεναν σε ισχύ για περισσότερο από τρεις αιώνες» [John B. Thompson, 1999:98-99).

Η βιομηχανική επανάσταση όμως και η ανάπτυξη μιας νέας κοινωνίας, της καπιταλιστικής, συνοδεύτηκαν από ραγδαίες αλλαγές στη μορφή της επικοινωνίας, ώστε να φτάσουμε σε αυτό που σήμερα αναγνωρίζουμε ως μαζική επικοινωνία* (βλ. γλωσσάριο). Οι τεχνολογικές εξελίξεις έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε αυτή την αλλαγή. Η τυπογραφία (τεχνολογία Gutenberg) στα μέσα του 15ου αιώνα έγινε το όχημα της εξέλιξης, αφού έδωσε τη δυνατότητα μαζικής παραγωγής έργων γραπτού λόγου (βιβλίων, εφημερίδων κτλ.). Ο καθοριστικός παράγοντας αυτής της αλλαγής βέβαια ήταν οι κοινωνικές εξελίξεις της βιομηχανικής επανάστασης, οι οποίες δημιούργησαν την ανάγκη συνεχούς τεχνολογικής βελτίωσης του τομέα παραγωγής έντυπου λόγου.

Η αστική βιομηχανική κοινωνία διαμόρφωσε σταδιακά άτομα με δικαιώματα και υποχρεώσεις ως προς τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων, πολίτες δραστήριους και όχι υπηκόους ενός φεουδαρχικού καθεστώτος. Ο διαχωρισμός δημόσιου και ιδιωτικού «χώρου» και η ανάγκη να ξεπεραστούν οι απολυταρχικές δομές εξουσίας, που μόνο εμπόδια έθεταν στην ανερχόμενη αστική τάξη, διεύρυναν την κοινωνική βάση της πολιτικής συμμετοχής και συζήτησης. Με άλλα λόγια, η νέα κοινωνία προϋπέθετε τη συμμετοχή στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων ενός μεγάλου αριθμού ατόμων αντί του βασιλιά, του αυτοκράτορα, του σουλτάνου ή του φεουδάρχη κάποιων άλλων εποχών. Αυτή η συμμετοχή στη διαχείριση της δημόσιας ζωής απαιτούσε την ενημέρωση όλων σχετικά με τα δημόσια ζητήματα, η οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο εάν υπήρχε ελεύθερη διακίνηση ιδεών και πληροφοριών στο ευρύτερο κοινό. Έτσι άρχισε μια μαζικότερη σε σχέση με το παρελθόν παραγωγή γραπτού λόγου, η οποία απευθυνόταν σε ένα κοινό που είχε τη στοιχειώδη μόρφωση, ώστε να την απορροφήσει.

Εικ.8.2α Το πιεστήριο του Γουτεμβέργιου: απαρχή της μαζικής αναπαραγωγής τυπωμένων κειμένων (Μπ.Ντελφ & Ρ. Πλατ, *Εν Αρχή... συνοπτική ιστορία του κόσμου και της ανθρωπότητας*, εκδ. Πατάκη).

Εικ.8.2β Αυτοματοποιημένες μέθοδοι εκτύπωσης που στηρίζονται στις νέες τεχνολογίες των ηλεκτρονικών υπολογιστών (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, *Ενότητα Ι: Άνθρωπος - κοινωνία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Στην ελληνική κοινωνία η συγκεκριμένη διαδικασία συνέπεσε με την περίοδο που αρχίζει λίγο πριν από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821 και τελειώνει λίγο μετά. Τα τυπογραφεία του εξωτερικού, που εκτύπωναν έργα του Ρήγα και άλλων διαφωτιστών, οι εφημερίδες του Αγώνα, το πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο μετά την απελευθέρωση είναι ιστορικά στοιχεία αυτής της κοινωνικής εξέλιξης, η οποία είχε ως κύριο ρόλο τη διαμόρφωση και την κινητοποίηση της κοινής γνώμης (κυρίως των νέων αστικών ρευμάτων) σχετικά με την ανάγκη δημόσιας ανταλλαγής απόψεων και άσκηση κριτικής για τις δημόσιες υποθέσεις.

Μετά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα θα έρθει και στην Ελλάδα ένα νέο μέσο επικοινωνίας, του οποίου η απήχηση στην κοινωνία θα πάρει τεράστιες διαστάσεις, η τηλεόραση. Έχει προηγηθεί βέβαια μια σειρά από εντελώς νέα μέσα επικοινωνίας, όπως είναι ο κινηματογράφος, η δισκογραφία και το ραδιόφωνο, η ανάπτυξη των οποίων στιγμάτισε μια νέα εποχή, την εποχή της μαζικής επικοινωνίας. Η εποχή του προφορικού λόγου και της αμφίδρομης επικοινωνίας έχει παρέλθει προ πολλού, ενώ δίπλα στον κυρίαρχο γραπτό λόγο παίρνει θέση και ο ηλεκτρονικός λόγος.

Με την πάροδο του χρόνου, τα μηνύματα που εκπέμπουν τα νέα μέσα επικοινωνίας γίνονται όλο και πιο ομοιόμορφα, χάνουν το πολιτικό στίγμα τους και δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο ψυχαγωγικό κομμάτι της επικοινωνίας, ενώ παράλληλα ενισχύουν με τον καταϊγισμό των διαφημίσεων τον καταναλωτισμό. Η λειτουργία αυτών των μέσων είναι μια αδιάκοπη ροή πληροφοριών ή προβολή προϊόντων που συνεχίζεται σε όλη τη ζωή μας. Απευθύνεται μάλιστα σε ολοένα μεγαλύτερο κοινό, αγκαλιάζοντας ηλικιακές και κοινωνικές ομάδες που δεν καλύπτονταν με τα προηγούμενα μέσα (παιδι-

κές εκπομπές, δελτία ειδήσεων για άτομα με ειδικές ανάγκες, εκπομπές μαγειρικής).

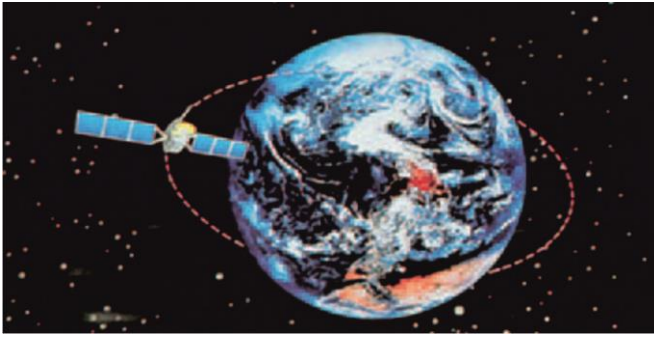
Συχνά μάλιστα εισβάλλουν στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου, καταργώντας το διαχωρισμό μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, διαχωρισμό στον οποίο βασίστηκε τον προηγούμενο αιώνα η ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας. Όσον αφορά το δημοφιλέστερο μέσο επικοινωνίας, την τηλεόραση, αυτή επέδρασε αρνητικά στους ρυθμούς ανάπτυξης των άλλων μέσων, με αποτέλεσμα μερικά από αυτά, κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα, να αντιμετωπίζουν κρίση επιβίωσης.

Κατά την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα κατάγράφηκε στην Ελλάδα μία ακόμα σημαντική εξέλιξη στη διάδοση και τη χρήση των Μ.Μ.Ε. Καταργήθηκε το κρατικό μονοπώλιο στην ιδιοκτησία των τηλεοπτικών σταθμών και αναδύθηκαν ιδιωτικές επιχειρήσεις οι οποίες κυριάρχησαν στην αγορά. Επίσης, κέρδισε έδαφος η δορυφορική λήψη ξένων (αμερικανικών και ευρωπαϊκών) καναλιών, γεγονός που επιβεβαιώνει αυτό που ο Γκίντενς (A. Giddens) αποκαλεί παγκόσμια πληροφοριακή τάξη.

Εικ.8.3

Το Πρακτορείο Ειδήσεων Ρόιτερ: τμήμα του διεθνούς μηχανισμού συγκέντρωσης και διάδοσης Πληροφοριών (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Άνθρωπος - κοινωνία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Εικ.8.4

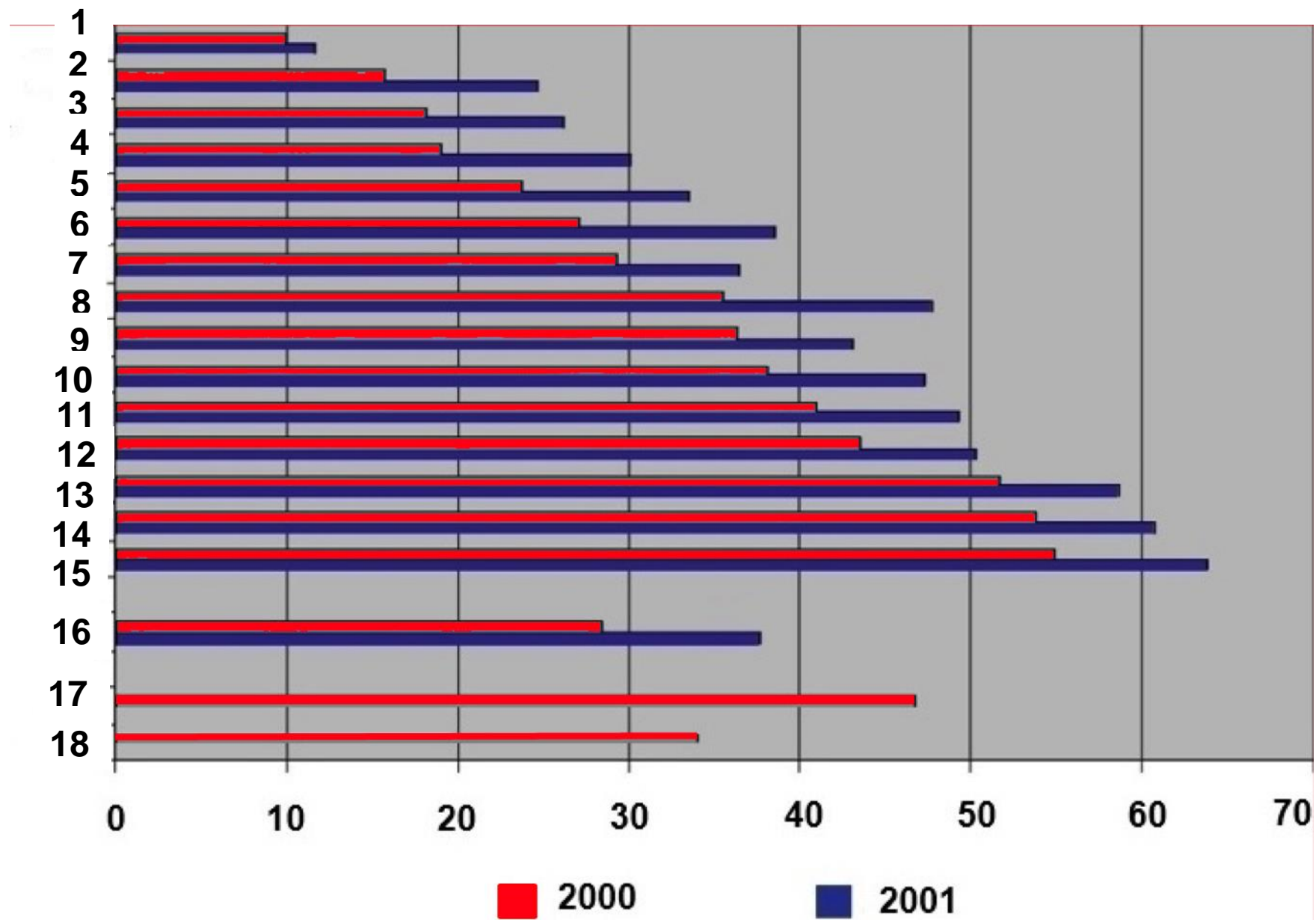
Δορυφόροι: νέες τεχνολογίες που προάγουν την παγκοσμιοποίηση της πληροφορίας και τη διάδοση των πολιτισμικών αγαθών (Dir. A. Cohen, Sciences économiques et sociales, Editions Bordas, 1995).

«Αν σήμερα έχουμε όλοι μας συνείδηση του γεγονότος ότι ζούμε σε "έναν κόσμο" αυτό οφείλεται σε μεγάλο μέρος στη διεθνή έκταση των μέσων επικοινωνίας. Όποιος ανοίγει την τηλεόραση και βλέπει τις "διεθνείς ειδήσεις" κατά κανόνα βλέπει ακριβώς αυτό: μια παρουσίαση γεγονότων που συνέβησαν την ημέρα εκείνη ή λίγο πιο πριν σε πολλά και διαφορετικά μέρη του κόσμου. Τα τηλεοπτικά προγράμματα και οι τηλεοπτικές ταινίες πουλιούνται σε μεγάλες διεθνείς αγορές. Εκατομμύρια ανθρώπων παρακολουθούν τα προγράμματα αυτά σε συνέχειες. Όλες αυτές οι εξελίξεις εκφράζουν την εμφάνιση μιας παγκόσμιας πληροφοριακής τάξης, ένα διεθνές σύστημα παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης πληροφοριών. Όπως άλλες όψεις της παγκόσμιας κοινωνίας η νέα πληροφοριακή τάξη αναπτύχθηκε άνισα και αντανακλά τις διαφορές μεταξύ των αναπτυγμένων κοινωνιών και των χωρών του τρίτου κόσμου» (Α. Γκίντενς, 2002 : 507-508).

Την ίδια δεκαετία αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα τα πολυμέσα επικοινωνίας, με κυριότερο το διαδίκτυο (internet). Πρόκειται για μια εφεύρεση που αρχικά προοριζόταν για στρατιωτική χρήση από τις ένοπλες δυνάμεις των Η.Π.Α. Αργότερα όμως εξελίχθηκε σε αυτό που κάποιοι αποκαλούν «υπερλεωφόρο της πληροφορίας». Αν και η Ελλάδα υστερεί στην ανάπτυξη του διαδικτύου σε σχέση με άλλες χώρες, τα μηνύματα είναι αισιόδοξα (βλ. γραφήματα 8.2 σελ. 60-61 και 8.3 σελ. 62).

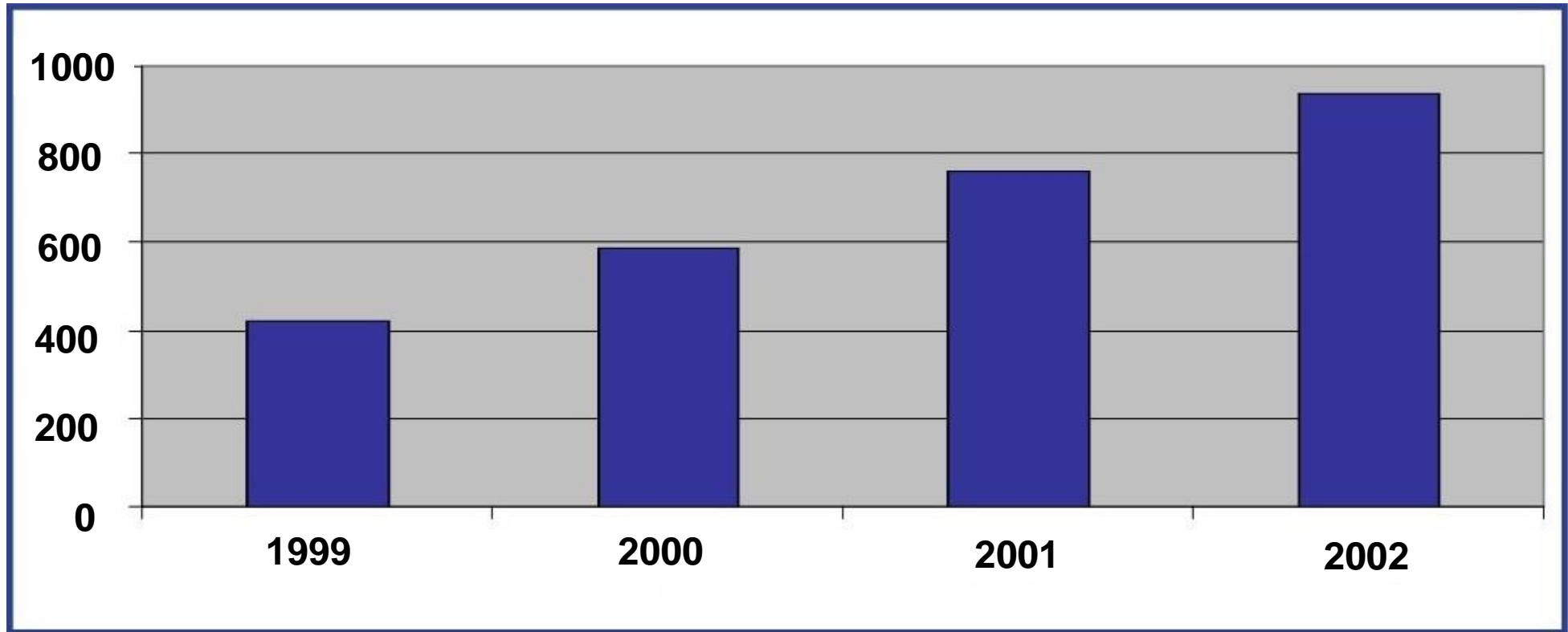
Γράφημα 8.2. Πρόσβαση των νοικοκυριών στο διαδίκτυο (2000-2001) (% επί του συνόλου)

1. Ελλάδα
2. Ισπανία
3. Πορτογαλία
4. Γαλλία
5. Ιταλία
6. Γερμανία
7. Βέλγιο
8. Ιρλανδία
9. Λουξεμβούργο
10. Αυστρία
11. Βρετανία
12. Φινλανδία
13. Δανία
14. Σουηδία
15. Ολλανδία
16. Ε.Ε.-15
17. ΗΠΑ
18. Ιαπωνία

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία στοιχείων Ι.Ο.Μ.).

Γράφημα 8.3. Αριθμός νοικοκυριών με ηλεκτρονικό υπολογιστή στην Ελλάδα (1999-2002) (σε χιλιάδες)

Πηγή: Eurostat, SD estimate, European Audiovisual Observatory, Yearbook 2002, Εθνική Έρευνα για τις Νέες Τεχνολογίες και την Κοινωνία της Πληροφορίας 2002 (επεξεργασία στοιχείων Ι.Ο.Μ.).

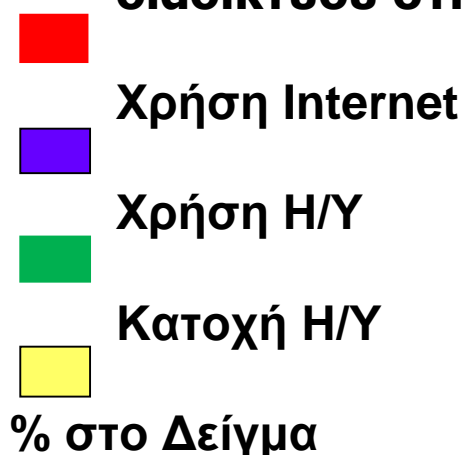
«Με πολλές φανφάρες οι εταιρείες της τηλεφωνίας και της τηλεόρασης ξεκίνησαν δωδεκάδες δοκιμών, για να παρουσιάσουν τα οράματά τους για τα ταχύτατα ηλεκτρονικά δίκτυα που θα ένωναν τα σπίτια με άπειρες δυνατότητες ανάκτησης πληροφοριών, επικοινωνίας, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας. Προχωρώντας παραπαιόντες προς έναν απόμακρο στόχο ενός καλωδιωμένου κόσμου, ήταν πολύ απασχολημένοι για να προσέξουν το απείθαρχο πλήθος των χάκερς* (βλ. γλωσσάριο), των μηχανικών και των φοιτητών που έτρεχανανάμεσα στα πόδια τους. Έπρεπε να είχαν προσέξει περισσότερο. Γιατί ενώ οι γίγαντες απλώς μιλούσαν για μια υπερλεωφόρο της πληροφορίας, τα μυρμήγκια δημιουργούσαν μια πραγματική υπερλεωφόρο: Το Ίντερνετ» (The Economist, 1995).

Η χρήση του διαδικτύου όμως δεν αφορά το σύνολο των ανθρώπων αλλά ειδικές κατηγορίες πολιτών. Από έρευνες που γίνονται στην Ελλάδα ως προς τη συστηματική χρήση του διαδικτύου συμπεραίνεται ότι υπάρχουν ανασταλτικοί παράγοντες για την εξάπλωση της χρήσης του και αυτοί σχετίζονται κυρίως με την ηλικία, το φύλο, το βαθμό αστικοποίησης, το επίπεδο εκπαίδευσης και το εισοδηματικό επίπεδο. Έτσι, η κοινωνική κατηγορία ανδρών ηλικίας 15-24 ετών με υψηλό εισόδημα, ανώτερη εκπαίδευση και μεγάλο βαθμό αστικοποίησης χρησιμοποιεί το διαδίκτυο πολύ περισσότερο από τις άλλες κατηγορίες ανθρώπων. Η διαφορά χρήσης του διαδικτύου μεταξύ της ανώτερης κατηγορίας (με υψηλό εισόδημα, ανώτερη εκπαίδευση κτλ.) και της κατώτερης κοινωνικής κατηγορίας, δια του μέσου όρου χρήσης, αποκαλείται «ψηφιακό χάσμα» (βλ. γράφημα 8.5 σελ. 66-67).

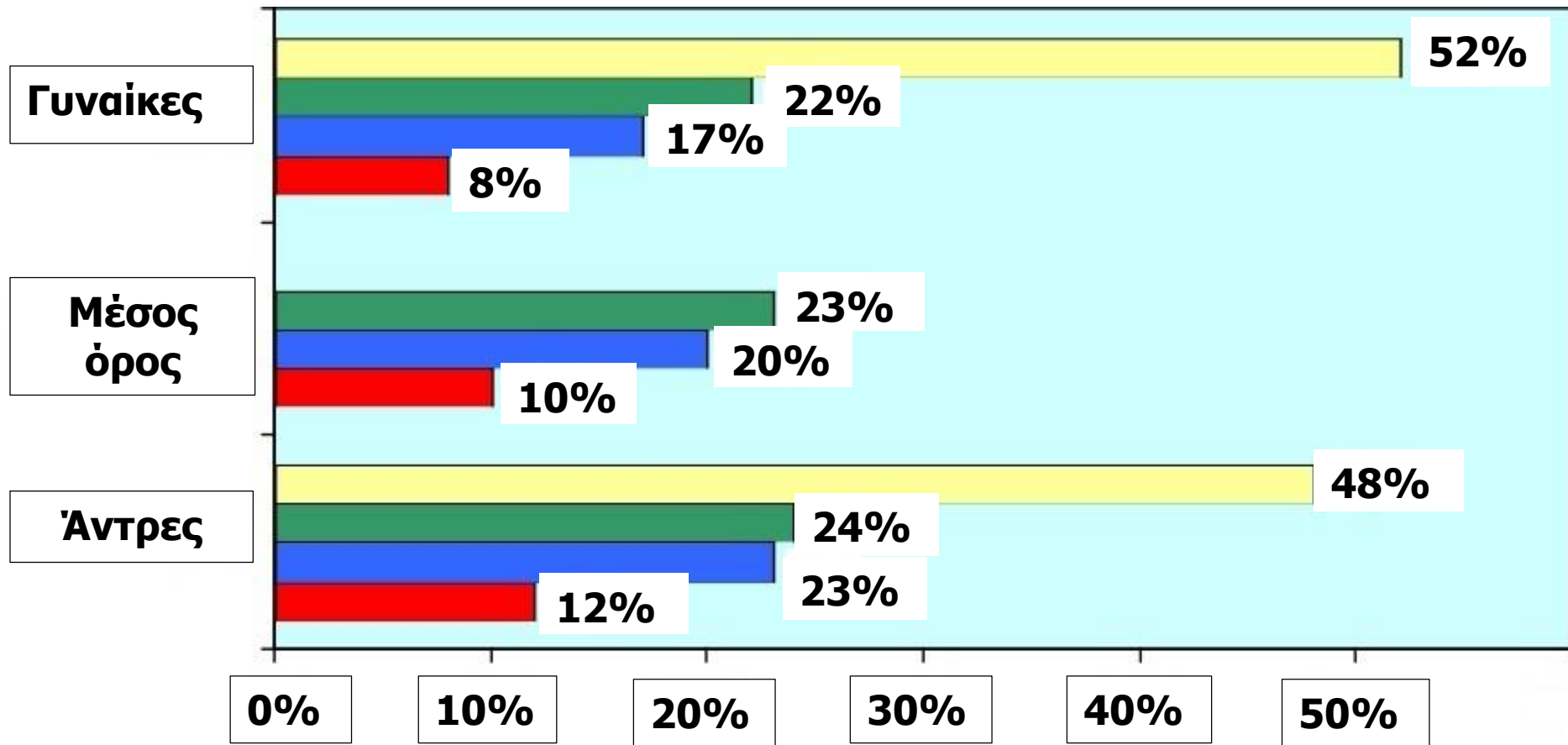
Συγκεκριμένα, το 2001 η χρήση Η/Υ και διαδικτύου για τους άνδρες ήταν 23% και 12% αντίστοιχα, ενώ για τις γυναίκες 17,4% και 8,3%. Τον Ιούνιο του 2001 ο μέσος όρος χρήσης του διαδικτύου στην Ε.Ε. ήταν για τους άνδρες 40,5%, ενώ για τις γυναίκες 28,5%. Είναι προφανές ότι τόσο οι Έλληνες όσο και οι Ελληνίδες υστερούσαν στη χρήση του διαδικτύου σε σχέση με τους πολίτες άλλων κρατών της Ε.Ε. (Ευρωβαρόμετρο, Φεβρουάριος 2001).

Επίσης, τα ποσοστά χρήσης Η/Υ και διαδικτύου κατά το 2001 παρουσίαζαν μεγάλες διαφορές μεταξύ αστικών, ημιαστικών και αγροτικών περιοχών, τόσο στην Ε.Ε. όσο και στην Ελλάδα. Τα αντίστοιχα ποσοστά για χρήση Η/Υ στην Ελλάδα ήταν 26,7%, 14,5% και 9,5%, ενώ τα ποσοστά χρήσης διαδικτύου ήταν 13,9%, 6,2% και 4,3%. Οι αντίστοιχοι μέσοι όροι στην Ε.Ε. για τη χρήση του διαδικτύου ήταν 41,9%, 35% και 29,1%. Και στις τρεις περιοχές τα ποσοστά χρήσης του διαδικτύου από τους Έλληνες ήταν χαμηλότερα σε σχέση με τους αντίστοιχους μέσους όρους των κρατών της Ε.Ε.

Γράφημα 8.4. Κατοχή Η/Υ, χρήση Η/Υ και χρήση διαδικτύου στην Ελλάδα κατά φύλο (2001)

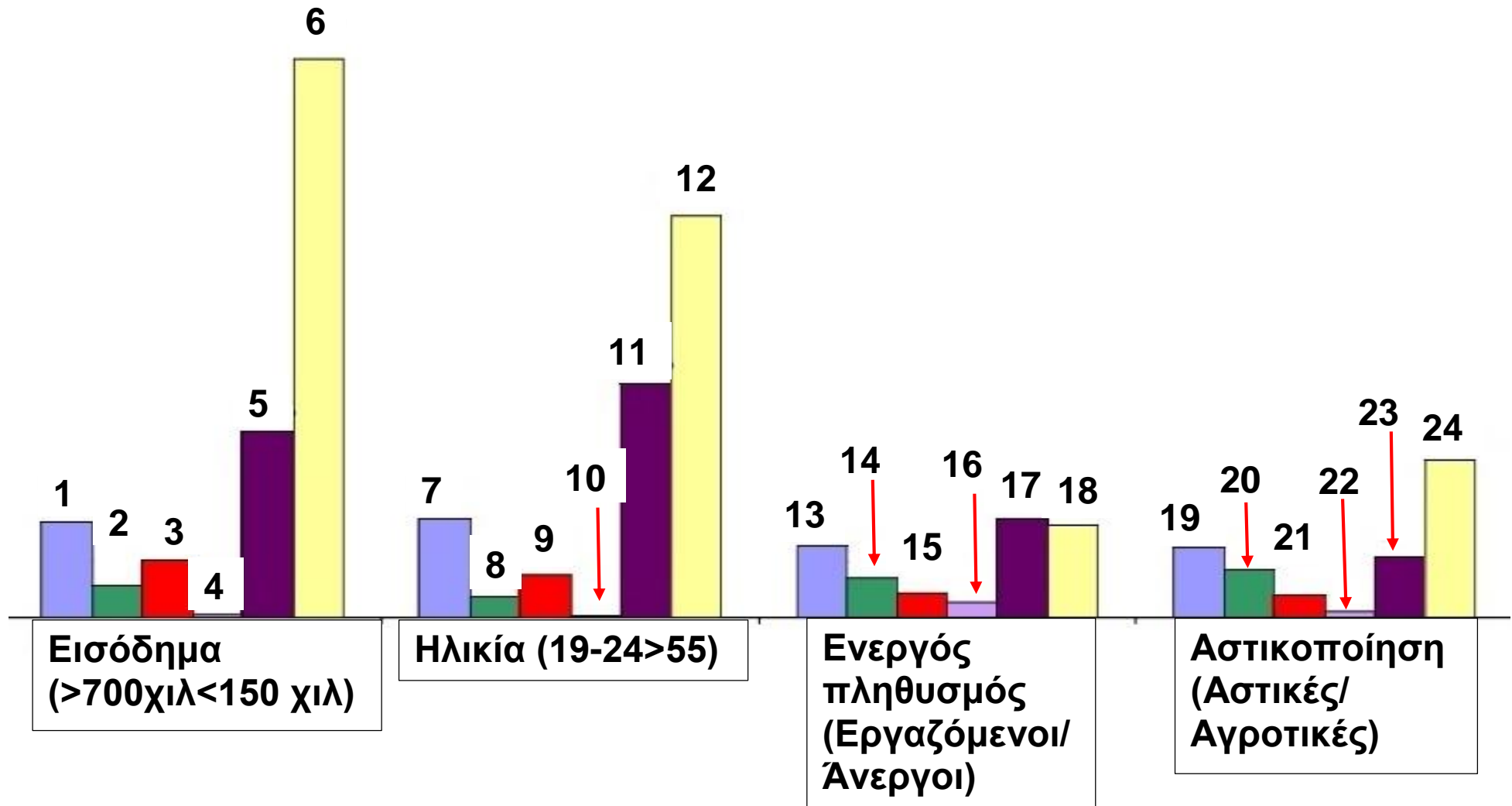

Γράφημα 8.4. Κατοχή Η/Υ, χρήση Η/Υ και χρήση διαδικτύου στην Ελλάδα κατά φύλο (2001)

Πηγή: Ε.Ε.: Ευρωβαρόμετρο, Ιούνιος 2001 (βλ. επίσης Εθνικό Δίκτυο Έρευνας και Τεχνολογίας, Α.Ε., Υπουργείο Ανάπτυξης και Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, www.mpa.gr/specials/edet/).

Γράφημα 8.5 Χρήση διαδικτύου, ψηφιακό χάσμα στην Ελλάδα και την Ε.Ε. κατά δημογραφικά χαρακτηριστικά των χρηστών

 Χρήση υψηλής - Ε.Ε.

 Χρήση χαμηλής - Ε.Ε.

 Χρήση υψηλής - Ελλάδα

 Χρήση χαμηλής – Ελλάδα

 Χάσμα - Ε.Ε.

 Χάσμα - Ελλάδα

1. 57%	13. 43%
2. 19%	14. 24%
3. 35%	15. 15%
4. 2%	16. 9%
5. 112%	17. 59%
6. 337%	18. 55%
7. 60%	19. 42%
8. 12%	20. 29%
9. 26%	21. 14%
10. 1%	22. 4%
11. 141%	23. 37%
12. 242%	24. 95%

Δείκτης ψηφιακού χάσματος = (χρήση υψηλής – χρήση χαμηλής)/μέσος όρος χρήσης
Πηγή: Ε.Ε.: Ευρωβαρόμετρο, Ιούνιος 2001 (βλ. επίσης Εθνικό Δίκτυο Έρευνας και Τεχνολογίας, Α.Ε., Υπουργείο Ανάπτυξης και Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, www.mpra.gr/specials/edet/).

8.2. Κοινωνικές επιδράσεις των Μ.Μ.Ε. και των Η/Υ

8.2.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις

Στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα παρατηρείται μια σημαντική ανάπτυξη θεωριών οι οποίες επιχειρούν να φωτίσουν τις επιδράσεις που έχουν τα Μ.Μ.Ε. - και ως προς τη μορφή τους (έντυπος ή ηλεκτρονικός λόγος) και ως προς το περιεχόμενο των μηνυμάτων που εκπέμπουν - στα άτομα και στις κοινωνικές ομάδες. Οι θεωρίες αυτές καλύπτουν όλο το φάσμα των σχέσεων μεταξύ πομπού (αποστολέα) και δέκτη (παραλήπτη) ενός μηνύματος: από τη θεωρία ότι τα Μ.Μ.Ε. απλώς επηρεάζουν τα άτομα, ενισχύοντας τις προϋπάρχουσες προδιαθέσεις τους, μέχρι τη θεωρία ότι τα Μ.Μ.Ε. χειραγωγούν τους πολίτες, διαμορφώνουν νέα πρότυπα και ελέγχουν την κοινή γνώμη. Αναλυτικότερα, οι προσεγγίσεις αυτές έχουν ως εξής:

Μια πρώτη ομάδα θεωριών, που βασίζεται κυρίως στις σχολές του λειτουργισμού (συναίνεσης) και της συμβολικής αλληλεπίδρασης (βλ. κεφ. 1 τόμος 1ος), δίνει έμφαση στην επίδραση που μπορεί να έχει το περιεχόμενο του μηνύματος της μαζικής επικοινωνίας στους δέκτες (θεατές, ακροατές, αναγνώστες). Σύμφωνα με αυτή την οπτική, το άτομο υιοθετεί επιλεκτικά τα μηνύματα τα οποία βρίσκονται σε συμφωνία με τις ήδη διαμορφωμένες απόψεις του. Όταν εκτεθεί σε ένα μήνυμα που δεν ταιριάζει σε στοιχεία της προσωπικότητάς του και τις ιδέες του, είτε το αγνοεί είτε το ερμηνεύει με το δικό του τρόπο. Άρα, η όποια επίδραση των Μ.Μ.Ε. είναι έμμεση, αφού για την τελική διαμόρφωση των γνώμων ή των στάσεων του ατόμου διαμεσολαβούν άλλα δεδομένα, που έχουν να κάνουν με την ηλικία, το φύλο και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του. Στη διαμε-

σολάβηση αυτή σημαντικός είναι και ο ρόλος των πρωτογενών κοινωνικών ομάδων (π.χ. οικογένεια, φίλοι) και των σημαντικών άλλων στον κοινωνικό περίγυρο, που συχνά λειτουργούν ως οδηγητές και διαμορφωτές γνώμης. Η μαζική επικοινωνία ενισχύει τις προϋπάρχουσες αντιλήψεις και αξίες, δεν τις αλλάζει, δραστηριοποιεί το άτομο, δεν το παθητικοποιεί.

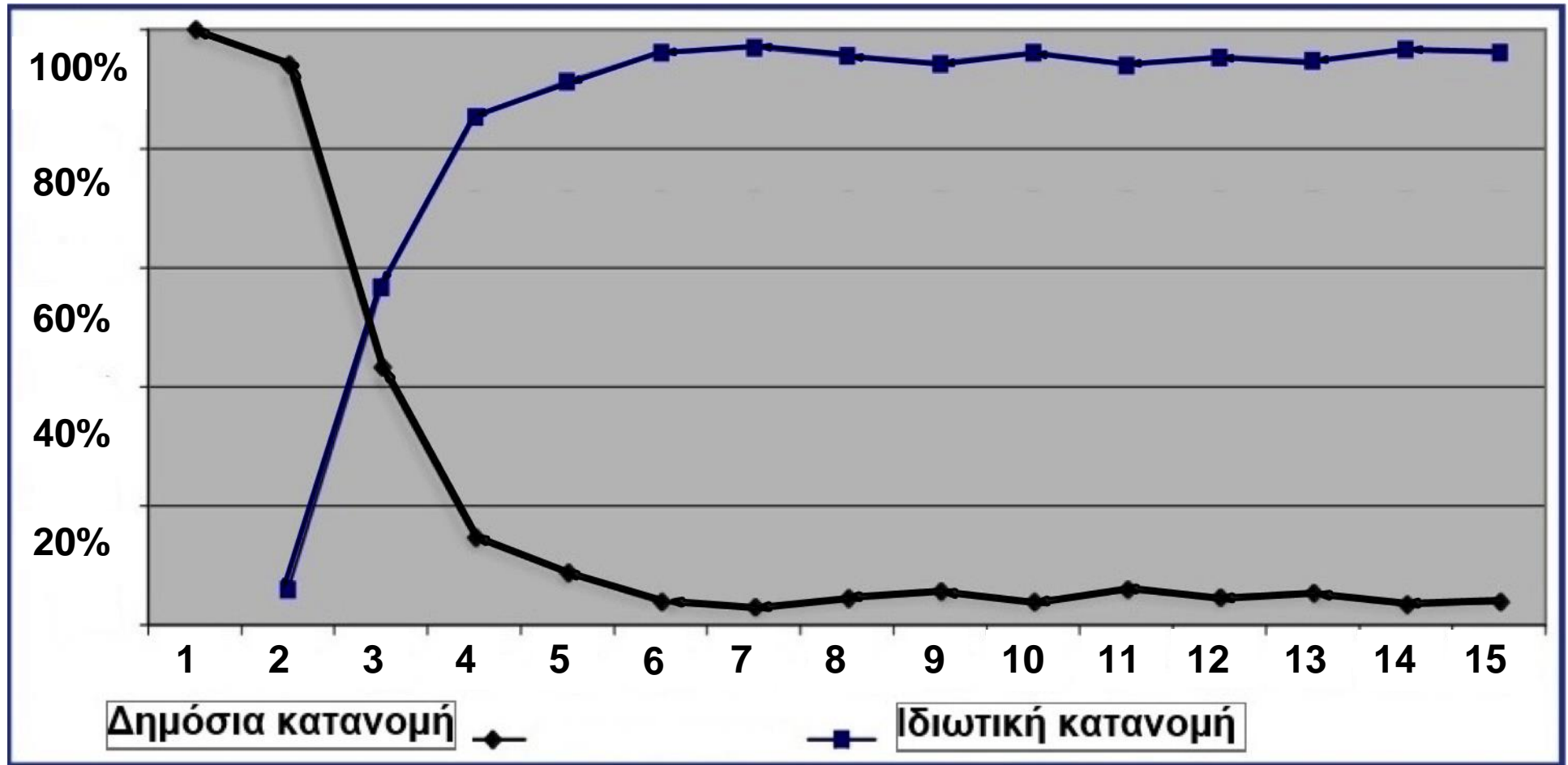
Ωστόσο, μια άλλη ομάδα θεωριών υπογραμμίζει το σημαντικό ρόλο της μαζικής επικοινωνίας στη χειραγώγηση της κοινής γνώμης. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η ανάπτυξη της «βιομηχανίας» της μαζικής κουλτούρας, όπως ονομάζονται τα πολιτιστικά στοιχεία που παράγονται και διαδίδονται από τα Μ.Μ.Ε., έχει ως αποτέλεσμα να μην υπάρχουν περιθώρια ισότιμης συμμετοχής των ατόμων στη δημόσια σφαίρα δραστηριοτήτων. Αντίθετα, η κυρίαρχη κοινωνική ομάδα επιβάλλει τις αντιλήψεις της στο κοινωνικό σύνολο, με σκοπό να εξυπηρετηθούν τα οικονομικά συμφέροντά της. Έτσι, η κοινή γνώμη καθοδηγείται προς συγκεκριμένες μορφές δράσης και όχι προς κάποιες άλλες οι οποίες θα μπορούσαν να θέσουν υπό αμφισβήτηση αξίες και συμφέροντα της κυρίαρχης ομάδας.

Στο ίδιο πλαίσιο θεωρητικών προσεγγίσεων εντάσσεται και η μαρξιστική οπτική. Σύμφωνα με αυτήν, το κύριο χαρακτηριστικό των Μ.Μ.Ε. στη σύγχρονη κοινωνία είναι η οργάνωσή τους σε καπιταλιστικές επιχειρήσεις και η συνακόλουθη εμπορευματοποίηση όλων των «προϊόντων» που παράγουν. Αυτές οι επιχειρήσεις είναι επικερδείς και ελέγχονται από λίγα άτομα, δημιουργώντας ένα ολιγοπώλιο. Για να ιδρύσει και να θέσει κανείς σε λειτουργία μια τέτοια επιχείρηση, χρειάζονται μεγάλα κεφάλαια, η έλλειψη των οποίων συντελεί στο να μειώνεται συνεχώς ο αριθμός των επιχειρήσεων, ενώ για να συνεχίσει αυτή να λειτουργεί εξαρτάται όλο

και περισσότερο από τα διαφημιστικά κέρδη. Συνεπώς καθετί που παράγεται από τα Μ.Μ.Ε. (ειδήσεις, τηλεοπτικές σειρές, τηλεταινίες κτλ.) θα πρέπει να είναι πρώτα απ' όλα εμπορικό (βλ. γραφήματα 8.6 σελ. 70-71 και 8.7 σελ. 72). Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι λίγα άτομα ελέγχουν τα Μ.Μ.Ε. σημαίνει ότι λίγα άτομα σε μια χώρα, τα πιο ισχυρά οικονομικά, έχουν τη δυνατότητα να ελέγχουν την εκτελεστική εξουσία, καθώς και τις άλλες εξουσίες (δικαστική, νομοθετική). Άλλωστε, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση (βλ. κεφ. 1 τόμος 1ος), τα Μ.Μ.Ε. αποτελούν κομμάτι του εποικοδομήματος της κοινωνίας, το οποίο ελέγχεται από τη βάση της, δηλαδή από τα κυρίαρχα οικονομικά συμφέροντα.

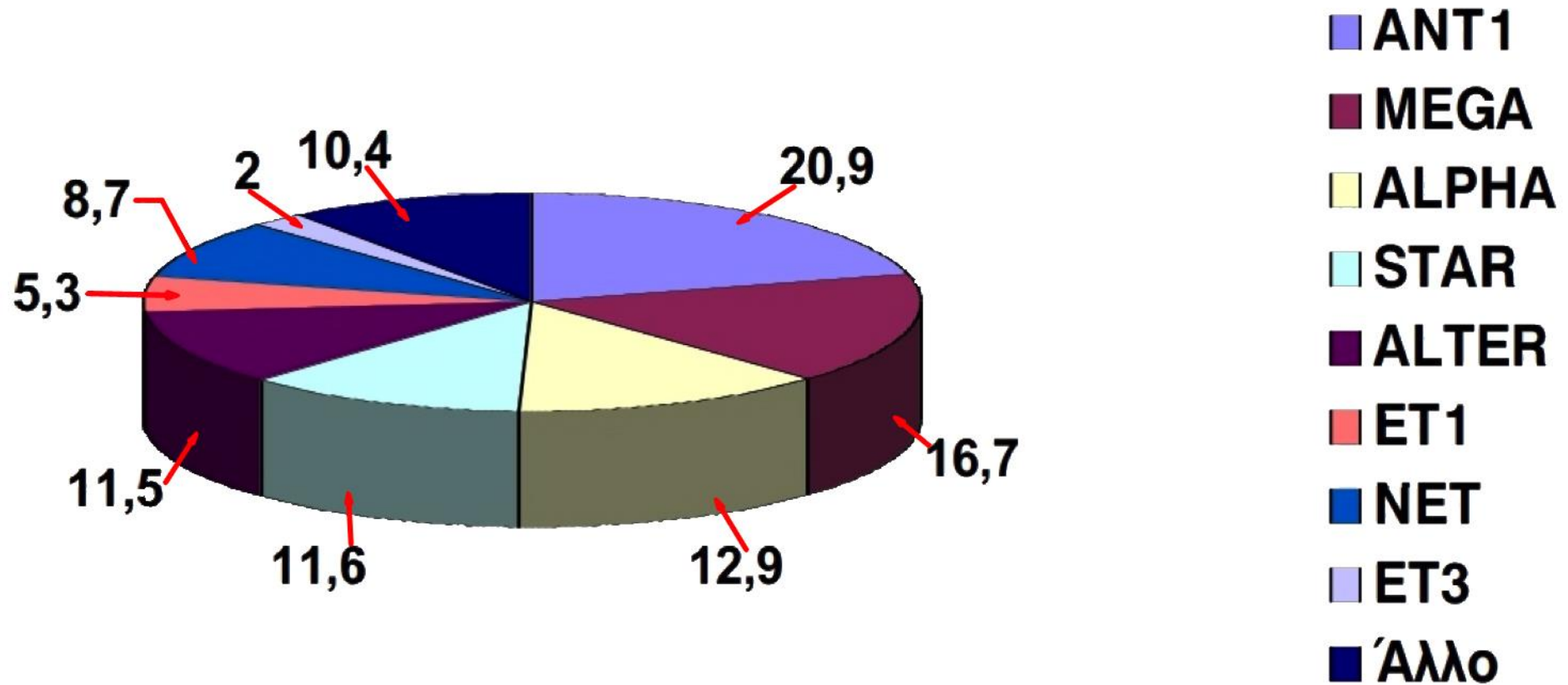
Γράφημα 8.6. Ποσοστιαία κατανομή της διαφημιστικής δαπάνης στη δημόσια και στην ιδιωτική τηλεόραση: περίπτωση της Ελλάδας (1988-2002)

1. 1988
2. 1989
3. 1990
4. 1991
5. 1992
6. 1993
7. 1994
8. 1995
9. 1996
10. 1997
11. 1998
12. 1999
13. 2000
14. 2001
15. 2002

Πηγή: A.C. Nielsen (1988-1997) και Media Services (1998-2002) (επεξεργασία στοιχείων Ι.Ο.Μ.)

Γράφημα 8.7. Τηλεμερίδια σταθμών 2003 – 2004

Πηγή: AGB Hellas, TV Yearbook, 2003-2004 (διασκευή Ν. Πετρόπουλου).

«Το γενικότερο συμπέρασμα όλων των ερευνών της περιόδου 1940-1960 που κινήθηκαν μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικο-ψυχολογικής προσέγγισης είναι το εξής: η επίδραση που ασκούν τα Μ.Μ.Ε. στο κοινό τους είναι μικρή. Δεν επιφέρουν αλλαγές είτε στην εξωτερική συμπεριφορά είτε στον εσωτερικό κόσμο των ατόμων που καταναλώνουν τα προϊόντα τους. Απλώς ενισχύουν ή δίνουν διέξοδο και συγκεκριμένη μορφή σε προϋπάρχουσες αντιλήψεις, στάσεις, προδιαθέσεις ή προϋπάρχοντα σχήματα συμπεριφοράς» (Μ. Σεραφετινίδου, 1991:340-341).

«Τα μηνύματα των μέσων μαζικής ενημέρωσης συζητιούνται από τα άτομα από την ώρα που τα δέχονται και μετά...Τα μετατρέπουν μέσα από μια διαδικασία επανειλημμένων διηγήσεων, ερμηνειών, παρατηρήσεων, γέλιου και κριτικής...Με το να προσλαμβάνουμε τα μηνύματα και να τα εντάσσουμε στερεότυπα στη ζωή μας... διαμορφώνουμε συνεχώς και αναδιαμορφώνουμε τις δεξιότητες και τις γνώσεις μας, δοκιμάζουμε τα αισθήματα και τα γούστα μας και διευρύνουμε τους ορίζοντες των εμπειριών μας» (J. B. Thompson, 1995: 422-423).

8.2.2 Κοινωνικές επιδράσεις των Μ.Μ.Ε.

Η μεγάλη σε έκταση διάδοση των Μ.Μ.Ε. στη σύγχρονη κοινωνία έχει επιδράσει σημαντικά στο κοινωνικό σύνολο, τόσο θετικά όσο και αρνητικά, αλλά πάνω από όλα ενέχει σημαντικούς κινδύνους. Μια τέτοια περίπτωση είναι η ανάληψη, ορισμένες φορές, από αυτά τα μέσα του ρόλου του φορέα πρωτογενούς κοινωνικοποίησης των παιδιών, δηλαδή του ρόλου της οικογένειας.

Βέβαια, τα Μ.Μ.Ε. μπορούν να παίξουν και θετικό κοινωνικό ρόλο, όταν ψυχαγωγούν, ενημερώνουν και, μερικές φορές, επιμορφώνουν μαζικά τους ανθρώπους. Μια άλλη θετική επίδραση των Μ.Μ.Ε. μπορεί να είναι η ενίσχυση του ρόλου της «κοινωνίας των πολιτών».

Σ' αυτή την περίπτωση, τα Μ.Μ.Ε. μπορεί να κινητοποιήσουν τους πολίτες για ανθρωπιστικούς και κοινωφελείς σκοπούς (εράνους για καταστροφές, μεταμοσχεύσεις οργάνων, δεντροφυτεύσεις κ.ά.) ή να ασκήσουν έλεγχο στο κράτος και τους άλλους πολιτικούς θεσμούς. Τα παράπονα ή οι καταγγελίες από άτομα ή από κοινωνικούς φορείς (συλλόγους, ομοσπονδίες) μπορεί να μειώσουν την αδιαφορία των πολιτών.

Από την άλλη πλευρά όμως, τα Μ.Μ.Ε. εισβάλλουν συχνά στη ζωή ενός ατόμου, καταργώντας το διαχωρισμό μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής ζωής και καταστρατηγώντας τα ανθρώπινα δικαιώματα. Επιπλέον, η εισβολή της τηλεόρασης στην ιδιωτική ζωή των ανθρώπων αποτελεί μια επικίνδυνη τακτική, αφού εθίζει κάποιους από τους θεατές στην ιδέα ότι μπορούν να επιλύσουν τα προσωπικά τους προβλήματα κάνοντας εκούσια την ιδιωτική τους ζωή θέαμα (π.χ. ριάλιτι σόου).

Μια άλλη κοινωνική επίδραση των Μ.Μ.Ε. αφορά την ανάπτυξη της «βιομηχανίας» της μαζικής κουλτούρας η οποία προσανατολίζει τους πολίτες προς μία συγκεκριμένη μορφή δράσης και ταυτόχρονα τους οδηγεί προς την πολιτική-κοινωνική απάθεια. Με όπλο τη διαφήμιση προβάλλεται η κατανάλωση ως ιδεατός τρόπος ζωής, ενώ ταυτόχρονα παθητικοποιείται ο δέκτης για θέματα που έχουν να κάνουν με αμφισβήτηση των δομών (πολιτικών-οικονομικών) του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος.

Ριάλιτι σόου: οι ιδιωτικές στιγμές του ανθρώπου στο βωμό της θεαματικότητας.

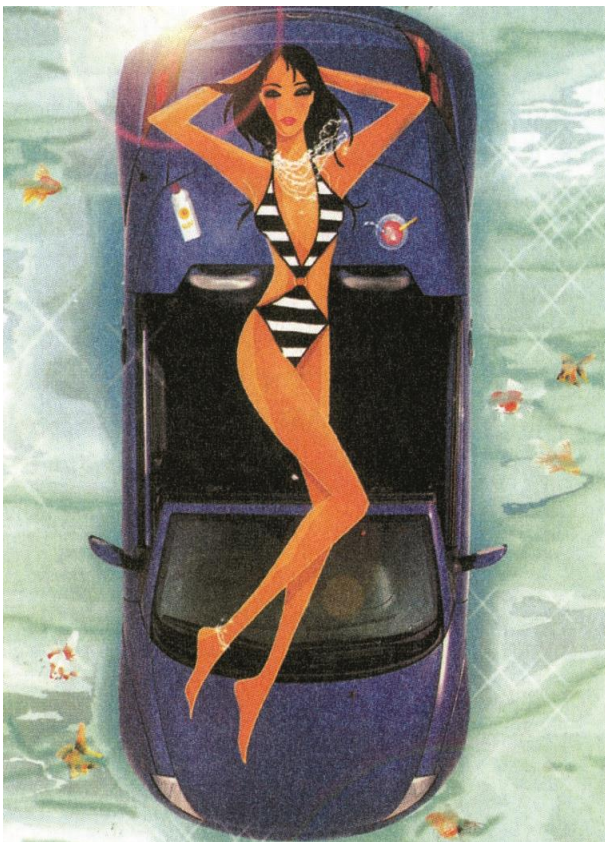

Εικ.8.5α (Φωτογραφικό Αρχείο ΠΡΙΣΜΑ).

Εικ.8.5β (B. Hoglund, L. Jarlen, H. Lind, A. Lokholm, Samhällskunskap för gymnasiet A, Natur och Kultur, 2003).

Η παθητικοποίηση των πολιτών οφείλεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι τα ηλεκτρονικά Μ.Μ.Ε. δεν αναπαριστούν απλώς τον κόσμο στον οποίο ζούμε αλλά κατασκευάζουν μια νέα εικονική πραγματικότητα, η οποία στη συνέχεια δημιουργεί πρότυπα, επηρεάζει και καθοδηγεί στάσεις και συμπεριφορές. Για παράδειγμα, τα ρεπορτάζ της τηλεόρασης για το έγκλημα και την εθνική ταυτότητα των εγκληματιών μπορεί να επηρεάσουν τη στάση και τη συμπεριφορά μας έναντι των μελών μιας συγκεκριμένης εθνικότητας, καθώς και τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε το έγκλημα, το οποίο μπορεί να μη μας αφορά, αλλά ξέρουμε ότι συμβαίνει, γιατί το είδαμε στην τηλεόραση - και η τηλεόραση «ποτέ δεν κάνει λάθος».

Εικ.8.6α

Η αποτελεσματική διαφήμιση βασίζεται συχνά σε μια ψευδαίσθηση
(ΒΗΜΑΔΟΝΝΑ, 29-5-2005)

Εικ.8.6β
Γελοιογρα-
φία του Ν.
Ζήκου που
σχολιάζει
την αποβλά-
κωση του
τηλεθεατή
(Ελληνική
Γελοιογρα-
φία, Ινστι-
τούτο Δημο-
κρατίας Κ.
Καραμανλής,
εκδ. Σιδέρης,
2002).

Πίνακας 8.1. Μέσο μερίδιο κατά ομάδα κοινού και τύπο τηλεοπτικού προγράμματος (%)

Δημογραφικά κοινωνικά χαρα- κτηριστικά	Ελληνικές εβδομαδιαίες δραματικές σειρές	Ειδήσεις	Reality games	Αθλητικές μεταδόσεις	Ντοκιμαντέρ
Άντρες 15-24	16,4	13,4	30,9	30,5	11,7
Γυναίκες 15-24	27,8	13,1	37,4	9,0	10,4
Άντρες 25-44	15,0	16,1	23,7	25,8	14,7
Γυναίκες 24-44	25,2	15,0	31,1	11,1	14,9
Άντρες 45-64	17,3	18,4	23,4	22,6	15,4
Γυναίκες 45-64	28,9	17,3	30,4	10,7	16,1
Άντρες 65+	18,2	19,5	17,3	19,3	11,4
Γυναίκες 65+	29,6	18,1	22,2	7,8	13,8
Υψηλή μόρφωση	20,1	15,9	26,8	18,9	15,4
Μεσαία μόρφωση	22,2	16,0	27,5	17,1	14,2
Χαμηλή μόρφωση	25,1	18,2	25,8	14,6	13,4

Πηγή: AGP Hellas, the Yearbook, 2003/2004, σ. 55-67. Σημειώνεται ότι τα σχετικά στοιχεία αφορούν προγράμματα των 5 ιδιωτικών καναλιών (ANT1, MEGA, ALPHA, STAR, ALTER) στο διάστημα 22/9/2003-30/6/2004 (επεξεργασία Ν. Πετρόπουλου).

Δεν είναι όμως μόνο το περιεχόμενο των μηνυμάτων της μαζικής επικοινωνίας που διαμορφώνει μια νέα εικονική πραγματικότητα. Σύμφωνα με τον Καναδό διανοητή Μάρσαλ Μακλούαν (1967), το μέσο είναι το μήνυμα. Με άλλα λόγια, στη σύγχρονη εποχή πια η φύση του μέσου επηρεάζει τη δομή της κοινωνίας και τη συμπεριφορά των πολιτών, πολύ περισσότερο από το περιεχόμενο του μηνύματος που μεταδίδει. Η τηλεόραση, γενικά, ασκεί μεγαλύτερη επιρροή στους ανθρώπους από ό,τι το ραδιόφωνο και οι εφημερίδες.

Τα ηλεκτρονικά μέσα που κυριαρχούν στη σύγχρονη κοινωνία δημιουργούν το παγκόσμιο χωριό δηλαδή οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από τη χώρα στην οποία ζουν, μπορούν να παρακολουθούν στους δέκτες τους το ίδιο γεγονός να εκτυλίσσεται σε πραγματικό χρόνο (για παράδειγμα τον πόλεμο στον Περσικό Κόλπο ή στο Ιράκ ή μια τρομοκρατική ενέργεια σε εξέλιξη) και να συμμετέχουν εκφράζοντας γνώμες και υιοθετώντας στάσεις. Και αν δεν παρακολουθούν ένα γεγονός να εκτυλίσσεται σε πραγματικό χρόνο, πιθανώς να παρακολουθούν κάποιο πολιτιστικό προϊόν (π.χ. σίριαλ, ντοκιμαντέρ, τηλεπαιχνίδι, μουσικό βιντεοκλίπ κτλ.) που έχει παραχθεί από κέντρα παραγωγής (π.χ. Χόλυγουντ) τα οποία διανέμουν το προϊόν για διεθνή κατανάλωση.

Όσον αφορά τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και το διαδίκτυο, το παγκόσμιο χωριό του Μακλούαν ονομάζεται κυβερνοχώρος. Είναι ένας χώρος διαντίδρασης χρηστών υπολογιστών οι οποίοι είτε επικοινωνούν μεταξύ τους είτε αντλούν πληροφορίες για πάρα πολλά ζητήματα που τους ενδιαφέρουν. Τις επιδράσεις ενός τέτοιου χώρου μπορούμε γενικά να τις κατανοήσουμε βασιζόμενοι στις δύο ομάδες θεωριών που μόλις εξετάσαμε:

• Σύμφωνα με την πρώτη ομάδα θεωριών (της απλής επιρροής), ο κυβερνοχώρος μπορεί να χρησιμο-

ποιείται ως πηγή πληροφόρησης και τελικά ενίσχυσης, θετικών ή αρνητικών, τάσεων που προϋπάρχουν στο άτομο. Για παράδειγμα, η χρήση του κυβερνοχώρου μπορεί να βοηθήσει κάποιον να γίνει καλύτερος στη δουλειά του, να αναπτύξει περισσότερο τα ενδιαφέροντά του (χόμπι κ.ά.), να διευρύνει τον κύκλο των γνωριμιών του, αλλά μπορεί και να ενισχύσει τις παρεκκλίνοσες τάσεις που ήδη έχει και να τον οδηγήσει σε ανάλογες πράξεις.

- Αντίθετα, και σύμφωνα με τη δεύτερη ομάδα θεωριών (της χειραγώγησης), μια ενδιαφέρουσα πιθανή επίδραση των Η/Υ είναι ότι ο χρήστης, εκτός από το γεγονός ότι παρασύρεται σε μια κατανάλωση χωρίς φραγμό (για αγορές διαδικτυακών προϊόντων, ιστοσελίδες που χρειάζεται να πληρώσει με πιστωτική κάρτα), ζει σε μια εικονική πραγματικότητα, από την οποία μαθαίνει τι είναι έρωτας, ποιες σχέσεις πρέπει να αναπτύσσει με φίλους και την οικογένειά του ή ποια πρέπει να είναι η άποψή του για την οικονομική πολιτική. Στην ουσία όμως αδρανοποιείται, καθώς η εικόνα στην οθόνη του υπολογιστή μπορεί να υποκαταστήσει την πραγματική ζωή του. Ταυτόχρονα, το διαδίκτυο μπορεί να συμβάλει και στην αναπαραγωγή των κοινωνικών διαχωρισμών, όπως αυτή οριοθετείται μέσα από την έννοια του ψηφιακού χάσματος (όπως είδαμε στην ενότητα 8.1 σελ. 71).

Η πληροφόρηση χωρίς σύνορα οδήγησε στη δημιουργία του «παγκόσμιου χωριού»

Εικ.8.7α (Courier της UNESCO, 4/1997).

Εικ.8.7β Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Άνθρωπος - κοινωνία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2003.

8.3. Αγωγή αναγνωστών, θεατών, ακροατών και χρηστών Η/Υ

Το ζήτημα των κοινωνικών επιδράσεων της μαζικής επικοινωνίας καταδεικνύει τη μεγάλη σημασία που έχει ο έλεγχος του περιεχομένου των μηνυμάτων που εκπέμπονται από αυτά τα μέσα. Αν συνυπολογιστεί και το γεγονός της παγκοσμιοποίησης των Μ.Μ.Ε. στη σύγχρονη κοινωνία, εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε ότι,

όταν η παγκόσμια αγορά της επικοινωνίας κυριαρχείται από λίγες βιομηχανίες -τα προϊόντα των οποίων καταναλώνουν μαζικά άνθρωποι σε όλο τον κόσμο- οι ιδιοκτήτες των Μ.Μ.Ε. είναι παντοδύναμοι·έχουν μεγάλη οικονομική ισχύ, δυνατές πολιτικές προσβάσεις και, το κυριότερο, δεν υφίστανται κανέναν έλεγχο από τους καταναλωτές των προϊόντων τους.

Ο πιθανός κίνδυνος επηρεασμού των καταναλωτών για σκοπούς οι οποίοι δεν εξυπηρετούν το κοινό καλό ούτε είναι σύμφωνοι με τις αρχές μιας δημοκρατικής, πλουραλιστικής και ελεύθερης κοινωνίας έχει οδηγήσει, τα τελευταία χρόνια, πολλές κυβερνήσεις κρατών στη σύσταση διάφορων μορφών ελέγχου των Μ.Μ.Ε. Μια τέτοια περίπτωση αποτελούν οι Ανεξάρτητες Διοικητικές Αρχές, κύριο έργο των οποίων είναι η διενέργεια ελέγχων όσον αφορά το περιεχόμενο των μηνυμάτων των σύγχρονων Μ.Μ.Ε. Η δράση αυτών των Αρχών στηρίζεται και σε ένα πλαίσιο νομικών ρυθμίσεων που περιλαμβάνουν κυρώσεις-ποινές για τους ιδιοκτήτες των μέσων. Μια τέτοια μορφή ελέγχου ασκείται στην Ελλάδα από το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (Ε.Σ.Ρ.).

Το Ε.Σ.Ρ. ιδρύθηκε με το νόμο 1866 του 1989, ενώ οι αρμοδιότητές του έχουν κατοχυρωθεί στο Σύνταγμα της Ελλάδας κατά την αναθεώρηση του 2001. Το Ε.Σ.Ρ. είναι ανεξάρτητο από την εκτελεστική εξουσία και μόνο η Βουλή ασκεί έλεγχο στη δραστηριότητά του. Στο πλαίσιο των ελεγκτικών και κυρωτικών αρμοδιοτήτων του το Ε.Σ.Ρ. μπορεί να απευθύνει οδηγίες ή συστάσεις προς δημόσιους ή ιδιωτικούς ραδιοτηλεοπτικούς στάθμους σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων των νόμων.

ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ
ΑΠΟΦΑΣΗ Α. 366/23/11/04

«Σήμερα, ημέρα Χ και ώρα 11:00, το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης συνήλθε σε συνεδρίαση, στην οποία παρέστησαν οι...

Αιτιολογικό

Εν προκειμένω εκ των στοιχείων του φακέλου, των ενώπιον του Συμβουλίου τούτου ισχυρισμών του εκπροσώπου του τηλεοπτικού σταθμού Χ, του υποβληθέντος υπομνήματος και της παρακολουθήσεως της κατωτέρω εκπομπής αυτού προέκυψαν τα ακόλουθα: κατά την Χ, διαρκούντος του κεντρικού δελτίου ειδήσεων, προβλήθηκε ρεπορτάζ κατά το οποίο πατέρας βίαζε τις τρεις μεγαλύτερες κόρες του, από της ηλικίας των 7 ετών, και συνεπεία των εν λόγω αιμομικτικών σχέσεων έμειναν έγκυες. Μερικές από τις εγκυμοσύνες διεκόπησαν βιαίως δι' αμβλώσεων και άλλες κατέληξαν σε γέννηση βρεφών, τα οποία ο πατέρας είτε σκότωνε είτε παρέδιδε σε τρίτους, ασκώντας τρομερή σωματική και ψυχολογική βία προς όλα τα μέλη της οικογένειας. Κατά τη διάρκεια του δελτίου ειδήσεων προβλήθηκαν η μεγαλύτερη κόρη, η μητέρα της και η εξαδέλφη της, οι οποίες απήντησαν σε ερωτήσεις των δημοσιογράφων με γυρισμένη την πλάτη προς το φακό. Όμως τα στοιχεία ταυτότητος της μητέρας και της κόρης κατέστησαν γνωστά. Έτσι, έχει καταστεί γνωστή η ταυτότητα της ως άνω κόρης και έγινε παρέμβαση στην ιδιωτική της ζωή κατά τρόπο που μπορεί να ενθαρρύνει δυσμενή εις βάρος της διάκριση, ενώ εξάλλου επέτεινε τον πόνο του εν λόγω προσώπου, καθώς και του περιβάλλοντός του. Για την εν λόγω σκανδαλοθηρική προβολή της προαναφερθείσης κατάστασεως ενδείκνυται όπως επιβλη-

θεί στον τηλεοπτικό σταθμό η διοικητική κύρωση του προστίμου.

Για τους λόγους αυτούς,

Το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης

επιβάλλει στον τηλεοπτικό σταθμό Χ τη διοικητική κύρωση του προστίμου των 20.000 ευρώ»

Στόχος του Ε.Σ.Ρ. είναι: (α) η διασφάλιση της νόμιμης λειτουργίας των ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών, (β) η τήρηση των συνταγματικών αρχών της πολυφωνίας, της ποιότητας και της προστασίας της παιδικής ηλικίας και της νεότητας από το περιεχόμενο των προγραμμάτων (βλ. δείκτες καταλληλότητας). και (γ) η διαφάνεια των οικονομικών στοιχείων των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο τομέα των Μ.Μ.Ε.

ΣΥΜΒΟΛΑ	ΕΠΕΞΗΓΗΣΗ ΤΗΛΕΟΠΤΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ
	Κατάλληλο για όλους
	Κατάλληλο για όλους με επιθυμητή τη γονική συναίνεση
	Κατάλληλο για όλους με απαραίτητη τη γονική συναίνεση
	Κατάλληλο για ανηλικούς άνω των 15
	Κατάλληλο για ενήλικες

Ωστόσο, ο έλεγχος από τις Ανεξάρτητες Διοικητικές Αρχές αφενός δεν είναι αρκετός, αφετέρου, αν δεν έχει τη στήριξη του κοινού της μαζικής επικοινωνίας, δε νομιμοποιείται και έτσι συχνά δεν είναι αποτελεσματικός. Απαραίτητος λοιπόν είναι και ο έλεγχος των Μ.Μ.Ε. από τους αναγνώστες, θεατές, ακροατές και χρήστες, αλλά και από τους πρωτογενείς φορείς κοινωνικοποίησης που έχουν το δικαίωμα να προβαίνουν σε καταγγελίες, στην περίπτωση που τα Μ.Μ.Ε. δεν προάγουν το ατομικό και κοινωνικό καλό. Αν υιοθετήσουμε τη θεωρητική προσέγγιση που αναφέρει ότι τα Μ.Μ.Ε. ασκούν έμμεση επίδραση στο κοινό τους, θα καταλάβουμε το σημαντικό ρόλο που μπορούν να παίξουν αυτές οι ομάδες (η οικογένεια, η παρέα συνομηλίκων, το σχολείο κτλ.) στον έλεγχο του μηνύματος των μέσων επικοινωνίας.

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι βαρύνουσα σημασία για τον έλεγχο των Μ.Μ.Ε. έχουν πρακτικές όπως η ειδική ενημέρωση των γονέων (σχολές, σύλλογοι γονέων, συνέδρια, ημερίδες), αλλά και η σχετική ενημέρωση των εκπαιδευτικών, οι οποίοι με τη σειρά τους θα μεταφέρουν την εμπειρία τους στους μαθητές. Άλλωστε, μέσα στα προγράμματα σπουδών όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης περιλαμβάνονται ενότητες για την κριτική αντιμετώπιση των Μ.Μ.Ε. Ένας άλλος σημαντικός τρόπος ελέγχου του μηνύματος μπορεί να γίνει με την υιοθέτηση και την εφαρμογή κανόνων αυτοελέγχου των δημοσιογράφων που δουλεύουν στα Μ.Μ.Ε. (π.χ. κώδικας δεοντολογίας των Ενώσεων Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων).

Ο Κώδικας Επαγγελματικής Ηθικής και Κοινωνικής Ευθύνης των δημοσιογράφων-μελών της Ε.Σ.Η.Ε.

«..Οι δημοσιογράφοι αυτοδεσμεύονται να εφαρμόσουν και να περιφρουρήσουν τις ακόλουθες θεμελιώδεις αρχές:

Άρθρο 1

Το δικαίωμα του ανθρώπου και του πολίτη να πληροφορεί και να πληροφορείται ελεύθερα είναι αναφαίρετο. Η πληροφόρηση είναι κοινωνικό αγαθό και όχι εμπόρευμα ή μέσο προπαγάνδας. Ο δημοσιογράφος δικαιούται και οφείλει:

α. Να θεωρεί πρώτιστο καθήκον του προς την κοινωνία και τον εαυτό του τη δημοσιοποίηση όλης της αλήθειας.

β. Να θεωρεί προσβολή για την κοινωνία και πράξη μειωτική για τον εαυτό του τη διαστρέβλωση, την απόκρυψη, την αλλοίωση ή την πλαστογράφηση των πραγματικών περιστατικών.

γ. Να σέβεται και να τηρεί το διακριτό της είδησης, του σχολίου και του διαφημιστικού μηνύματος, την αναγκαία αντιστοιχία τίτλου και κειμένου και την ακριβή χρησιμοποίηση φωτογραφιών, εικόνων και γραφικών απεικονίσεων ή άλλων παραστάσεων.

δ. Να μεταδίδει την πληροφορία και την είδηση ανεπηρέαστα από τις προσωπικές πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές, φυλετικές και πολιτισμικές απόψεις ή πεποιθήσεις του.

ε. Να ερευνά προκαταβολικά, με αίσθημα ευθύνης και με επίγνωση των συνεπειών, την ακρίβεια της πληροφορίας ή της είδησης που πρόκειται να μεταδώσει.

στ. Να επανορθώνει χωρίς χρονοτριβή, με ανάλογη παρουσίαση και ενδεδειγμένο τονισμό, ανακριβείς πληροφορίες και ψευδείς ισχυρισμούς, που προ-

σβάλλουν την τιμή και την υπόληψη του πολίτη και του ανθρώπου και να δημοσιεύει ή να μεταδίδει την αντίθετη άποψη χωρίς, αναγκαστικά, ανταπάντηση, η οποία θα τον έθετε σε προνομιακή θέση έναντι του θιγομένου».

Ωστόσο, παράλληλα με όλες τις παραπάνω δυνατότητες ελέγχου των Μ.Μ.Ε., αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η αγωγή των χρηστών των μέσων. Η αγωγή αυτή πρέπει να περιλαμβάνει τη γνώση και την κατανόηση του πλαισίου λειτουργίας των Μ.Μ.Ε. στη σύγχρονη κοινωνία, των κωδίκων δεοντολογίας των δημοσιογράφων και των μηχανισμών ελέγχου, που προαναφέρθηκαν. Και φυσικά υπάρχει πάντα η δυνατότητα του πολίτη, με όπλο το τηλεχειριστήριο, να αλλάζει κανάλι ή να κλείνει την τηλεόρασή του, όταν το θέαμα προσβάλλει τις αξίες του, τη νοημοσύνη του ή την αισθητική του.

Έρευνα που έγινε στις Η.Π.Α. στις αρχές της δεκαετίας του 1990

«Διαπιστώθηκε ότι το 65% των τηλεθεατών παρακολούθησε λιγότερο τηλεόραση από ό,τι πέντε χρόνια νωρίτερα... Οι συχνότεροι λόγοι για το "κλείσιμο" της τηλεόρασης περιλαμβάνουν αποστροφή για τα εμπορικά προγράμματα και τους διαγωνισμούς, έλλειψη ενδιαφερόντων προγραμμάτων που αφορούν υπηρεσίες on line και την πεποίθηση ότι η τηλεόραση έχει κακή επίδραση στα παιδιά... Το 75% των τηλεθεατών που ρωτήθηκαν θα προτιμούσαν να βλέπουν περισσότερα ιστορικά προγράμματα, ντοκιμαντέρ και προγράμματα για τη τέχνη, το 60% επιθυμεί το πρόγραμ-

μα να έχει λιγότερα τηλεπαιχνίδια και το 85% ζητά λιγότερες σαπουνόπερες. Σημειώνεται ότι το 59% των τηλεθεατών πιστεύει πως η τηλεόραση έχει αλλάξει προς το χειρότερο τις τελευταίες δεκαετίες... Ακόμη καταγράφηκε σε ποσοστό μέχρι 80% η δυσφορία των τηλεθεατών για τις επιλογές των προγραμμάτων και ιδιαίτερα για την προβολή βίαιων εικόνων» (Ross Wilcock, Shirley Farlinger, 1995, «Selling all the Stories, the culture of violence and what you can do about it». Peace Magazine, Nov/Dec)

Ερωτήσεις

1. Ποια μορφή είχαν η επικοινωνία και η ενημέρωση πριν από την εμφάνιση των βιομηχανικών κοινωνιών;
2. Να περιγράψτε συνοπτικά και να σχολιάσετε τις ραγδαίες αλλαγές που έγιναν στην επικοινωνία κατά τη βιομηχανική επανάσταση.
3. Πώς και πότε προέκυψε η αναγκαιότητα ενημέρωσης του κοινού για τα δημόσια ζητήματα; Σχολιάστε το θέμα με επιχειρήματα.
4. Ποια εποχή ονομάζουμε εποχή της μαζικής επικοινωνίας και πώς την κρίνετε;
5. Αναφέρετε συνοπτικά τα είδη της επικοινωνίας που έχουν αναπτυχθεί στις μέρες μας.
6. Τι ονομάζουμε παγκόσμια πληροφοριακή τάξη;
7. Πιστεύετε ότι τα Μ.Μ.Ε. απλώς επηρεάζουν την κοινή γνώμη ή ότι χειραγωγούν τους πολίτες και διαμορφώνουν τα πρότυπά τους; Αιτιολογήστε την άποψή σας.
8. Με ποιον τρόπο τα Μ.Μ.Ε. επιδρούν στη διαμόρφωση της γνώμης ενός ατόμου;
9. Ποιες είναι οι επιπτώσεις από την εμπορικότητα των Μ.Μ.Ε.;
10. Αναφέρετε τις λειτουργίες των Μ.Μ.Ε. σήμερα.

11. Θεωρείτε ότι η προβολή της ιδιωτικής ζωής από την τηλεόραση γίνεται επικίνδυνη για το άτομο και γιατί;
12. Τι ονομάζουμε παθητικοποίηση του δέκτη και πώς αυτή συντελείται;
13. Εξηγήστε με δικά σας λόγια τι σημαίνουν οι όροι "παγκόσμιο χωριό" και "κυβερνοχώρος".
14. Αναφέρετε συνοπτικά τις θετικές και τις αρνητικές επιδράσεις από τη χρήση του διαδικτύου (internet).
15. Ποιοι παράγοντες επιδρούν στην ανάπτυξη της χρήσης του διαδικτύου (internet);
16. Τι ονομάζουμε ψηφιακό χάσμα; Υπάρχει και γιατί;
17. Θεωρείτε επιτακτική την ανάγκη ελέγχου των Μ.Μ.Ε.; Να αιτιολογήστε την άποψή σας.
18. Εξηγήστε τη δράση των Ανεξάρτητων Διοικητικών Αρχών στο πεδίο ελέγχου των Μ.Μ.Ε. Αναφέρετε παράδειγμα.
19. Ποιο είδος ελέγχου μπορεί να ασκήσει το κοινό στα Μ.Μ.Ε.;

αποδιοπομπαίος τράγος: Η φράση προέρχεται από την παράδοση των Εβραίων, οι οποίοι κάθε 7 χρόνια φόρτωναν τελετουργικά όλα τους τα αμαρτήματα σε έναν τράγο, τον οποίο στη συνέχεια έδιωχναν μακριά από την πόλη, στην έρημο. Μαζί του συμβολικά έδιωχναν και τα αμαρτήματα. Σήμερα η φράση αποδίδεται σε όποιον θεωρούμε υπεύθυνο για ό,τι κακό μας συμβαίνει.

αυτάρκτης οικονομία (κοινωνία): Ονομάζεται η κοινωνία η οποία μπορεί να καλύπτει επαρκώς τις ανάγκες της με ό,τι παράγει στο πλαίσιο της και δείχνει να μην εξαρτάται καθόλου από την αγορά.

βέτο: Άρνηση επικύρωσης μιας απόφασης.

γαμηλιότητα: Στατιστικός μέσος όρος που δείχνει τη συχνότητα των γάμων ανά 1.000 κατοίκους.

γενεαλογική γραμμή: Οι πρόγονοι από τη μεριά του πατέρα (γενεαλογική ανδρική γραμμή) ή οι πρόγονοι από τη μεριά της μητέρας (γενεαλογική γυναικεία γραμμή).

γκέτο: Παλαιότερα ο όρος προσδιόριζε την περιτειχισμένη και απομονωμένη εβραϊκή συνοικία των ευρωπαϊκών πόλεων. Σήμερα προσδιορίζει το τμήμα μιας πόλης στο οποίο ζει περιθωριοποιημένη μια μειονότητα.

γονιμότητα: Στατιστική αναλογία αριθμού γεννήσεων γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας σε δεδομένη χρονική περίοδο. Ο όρος «γονιμότητα» προτιμάται από τον όρο «γεννητικότητα» (ιδίως για συγκριτικές αναλύσεις), αφού ο τελευταίος, ο οποίος δείχνει τις γεννήσεις ανά

1.000 κατοίκους, επηρεάζεται σημαντικά από την ηλικιακή δομή ενός πληθυσμού.

δείγμα στρωματοποιημένο: Η κατηγοριοποίηση των μελών του πληθυσμού με βάση ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά (στρώματα) και η επιλογή δείγματος από κάθε επιμέρους ομάδα (στρώμα) του πληθυσμού χωριστά.

διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα των νοικοκυριών: Η διάμεση τιμή του συνολικού εισοδήματος (από εργασία, περιουσία, κοινωνικές παροχές, συντάξεις κ.ά.) όλων των τύπων νοικοκυριών της χώρας σταθμισμένου ανάλογα με το μέγεθος και τη σύνθεση των νοικοκυριών (ενήλικες, παιδιά κτλ.). Η διάμεση τιμή είναι η τιμή που χωρίζει την κατανομή του εισοδήματος των νοικοκυριών σε δύο ίσα μέρη.

εκκοσμίκευση: Η απομάκρυνση της κοινωνίας από την κηδεμονία θρησκευτικών θεσμών και συμβόλων. Η εκκοσμίκευση περιλαμβάνει τη νομική, τη θεσμική και την πολιτισμική πλευρά της κοινωνίας και εκδηλώνεται με τα εξής χαρακτηριστικά: τη χειραφέτηση των πολιτών και των συλλογικών αναπαραστάσεών τους από κάθε θρησκευτική αναφορά, τη συγκρότηση τομέων γνώσης ανεξάρτητων από τη θρησκεία, την αυτονόμηση της συμπεριφοράς των ατόμων από τις θρησκευτικές επιταγές.

ερωτήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου: Οι ερωτήσεις κλειστού τύπου είναι αυτές στις οποίες ο ερωτώμενος απαντά επιλέγοντας μεταξύ προκατασκευασμένων απαντήσεων (π.χ. Ναι/Όχι/Δε Γνωρίζω ή Συμφωνώ απόλυτα /Απλώς συμφωνώ/ Ουδέτερος/Απλώς διαφωνώ /Διαφωνώ απόλυτα). Οι ερωτήσεις ανοικτού τύπου

είναι αυτές στις οποίες ο ερωτώμενος είναι ελεύθερος να απαντήσει όπως εκείνος κρίνει.

ζάντρουγκα: Ο όρος αναφέρεται σε μια μεγάλη οικογένεια σλαβικού τύπου (συναντάται σε πολλές περιοχές των Βαλκανίων) που διέπεται από συλλογικότητα, αλληλοβοήθεια και ισονομία. Η ζάντρουγκα ήταν οργανωμένη στο πρότυπο μιας ολοκληρωμένης μικροκοινωνίας που, χάρη σε έναν ιδιοφυή συνδυασμό γεωργίας, κτηνοτροφίας και οικιακής βιοτεχνίας, μπορούσε να προνοήσει για το σύνολο των αναγκών των μελών της.

θεσμοθετημένος φορέας: Ο φορέας που χρησιμοποιεί τυπικές στρατηγικές (π.χ. κράτος, δικαιοσύνη) για να ρυθμίσει τη συμπεριφορά των ατόμων.

ιμπεριαλισμός: Η επεκτατική πολιτική ενός ισχυρού κράτους έναντι άλλων χωρών, η οποία μπορεί να έχει τη μορφή είτε της εδαφικής κατάκτησης είτε ακόμη της οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής κηδεμονίας.

καινοτομία: Στον καθημερινό λόγο η λέξη σημαίνει την εισαγωγή καινούργιων μεθόδων, καινούριων μορφών ενέργειας, καινούριων πρακτικών, καινούριων σχέσεων κτλ. Στη θεωρία του Μέρτον «καινοτομία» είναι μια μορφή κοινωνικής προσαρμογής, όπου το άτομο αποδέχεται τους κοινωνικά προσδιορισμένους σκοπούς (π.χ. της επιτυχίας), αλλά δεν ακολουθεί τους κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους (π.χ. σκληρή εργασία κτλ.) προκειμένου να πετύχει τους σκοπούς αυτούς. Αντίθετα, ακολουθεί νέους, εναλλακτικούς τρόπους (π.χ. κλοπή) που τον οδηγούν σε παραβατική συμπεριφορά.

κεφαλοχώρι: Υποβαθμισμένη μορφή της παλιάς βαλκανικής κοινότητας* στο πλαίσιο της οποίας αναπτύχθηκαν από αιώνες παραδειγματικοί πολιτικοί και κοι-

νωνικοοικονομικοί θεσμοί στη βάση μιας ευρείας διοικητικής αυτονομίας. Όμως η ανάπτυξη του συγκεντρωτικού κράτους δεν επέτρεψε τη συνέχιση της διοικητικής αυτονομίας των κοινοτήτων. Κατ' αυτό τον τρόπο το κοινοτικό σύστημα ατόνησε και δεν μπόρεσε να εκπληρώσει τις βασικές λειτουργίες πάνω στις οποίες στήριζε ανέκαθεν τη δύναμή του: δηλαδή το συνδυασμό συλλογικής και ιδιωτικής παραγωγής αγαθών, τη συντονισμένη ανάπτυξη γεωργίας, βιοτεχνίας και εμπορίου και, τέλος, την αυτοδιαχείριση.

κλειστό ίδρυμα: Όρος που εισήγαγε ο Έρβιν Γκόφμαν, για να χαρακτηρίσει τον τόπο κατοικίας και απασχόλησης ενός μεγάλου αριθμού ατόμων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση και τα οποία, ξεκομμένα για μια σημαντική χρονική περίοδο από την ευρύτερη κοινωνία, ζουν μαζί υπό συνθήκες περιορισμένης και απόλυτα οργανωμένης διαβίωσης. Νοσοκομεία, οικοτροφεία, στρατώνες, φυλακές, μοναστήρια κτλ. είναι περιπτώσεις κλειστών ιδρυμάτων.

κοινό: Σύνολο ατόμων που εκδηλώνουν κοινά ενδιαφέροντα ή συμφέροντα την ίδια χρονική στιγμή ή περίοδο. Η φυσική γειτνίαση των ατόμων δεν είναι ουσιώδες γνώρισμα της έννοιας του κοινού.

κοινότητα - κοινωνία: Οι έννοιες καθιερώθηκαν, από τον Φ. Τάνις (F. Toennies) ο οποίος θεωρεί ότι αυτό που χαρακτηρίζει την κοινότητα είναι οι προσωπικές και συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των μελών της, ενώ αυτό που χαρακτηρίζει τις σχέσεις των μελών της κοινωνίας είναι το προσωπικό όφελος. Η εκβιομηχάνιση επιτάχυνε τη μετάβαση από την κοινότητα στην κοινωνία, από τις συναισθηματικές σχέσεις των ατόμων στις σχέσεις που ρυθμίζονται με βάση το συμφέρον.

κοινωνική ανθρωπολογία: Η κοινωνική ανθρωπολογία και η κοινωνιολογία είναι όροι που δεν προσδιορίζουν στην πραγματικότητα διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Η διαφορά τους είναι ότι η κοινωνική ανθρωπολογία επικεντρώνεται στη μελέτη αγροτικών ή ελάχιστα διαφοροποιημένων κοινωνιών, ενώ η κοινωνιολογία μελετά κοινωνίες σύνθετες ή κατά πολύ διαφοροποιημένες. Η πρώτη χρησιμοποιεί κυρίως ποιοτικές μεθόδους ενώ η κοινωνιολογία ποσοτικές μεθόδους βασιζόμενη στις εθνικές στατιστικές.

κοινωνική θέση: Η κοινωνική θέση ορίζεται από το βαθμό και το είδος της κοινωνικής δύναμης (σε πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο) που το άτομο διαθέτει.

κοινωνική κινητικότητα: Η μετακίνηση ενός ατόμου από μια κοινωνική θέση σε μια άλλη, σημαίνει και μετακίνηση στο πλαίσιο της κοινωνικής ιεραρχίας. Η μετακίνηση, για παράδειγμα, ενός ατόμου από τη θέση του εμπόρου στη θέση του βιομηχάνου είναι μια περίπτωση ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας.

κοινωνική πολιτική: Η διορθωτική ή προληπτική παρέμβαση μιας κυβέρνησης στην κοινωνική πραγματικότητα με τη λήψη μέτρων που αποσκοπούν στην άμβλυση των κοινωνικών ανισοτήτων και στην προαγωγή της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η κοινωνική πολιτική περιλαμβάνει την κοινωνική ασφάλιση, την παιδεία, την υγεία και πρόνοια, την απασχόληση και την κατοικία.

κουλτούρα: Το σύνολο της πνευματικής δημιουργίας μιας κοινωνίας. Όλες οι κοινωνικές ομάδες έχουν κουλτούρα. Είτε αυτή είναι λαϊκή, είτε λόγια. Στις ιεραρχημένες κοινωνίες οι κουλτούρες των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων είναι και οι ίδιες ιεραρχημένες.

Λόμπι: Ομάδα προσώπων που αναπτύσσουν την πολιτική τους δράση στους προθαλάμους (lobby) του κοινοβουλίου ή των γραφείων των πολιτικών και επηρεάζουν παρασκηνιακά τις πολιτικές αποφάσεις.

μαζική επικοινωνία: Η μεταβίβαση μηνυμάτων και πληροφοριών από περιορισμένο αριθμό πηγών σε απεριόριστο αριθμό ανθρώπων.

μανιφακτούρα: Παραγωγική μονάδα στην οποία εργάζονταν επαγγελματίες χειροτέχνες. Χειροτεχνικός ήταν και ο τρόπος παραγωγής.

μιλιταρισμός: Πολιτική αύξησης της επιρροής της στρατιωτικής δύναμης στη σφαίρα της πολιτικής. Ο μιλιταρισμός οδηγεί στην εγκαθίδρυση της κυριαρχίας των στρατιωτικών και στην υποταγή της πολιτικής, της οικονομίας και του πολιτισμού μιας χώρας σε πολεμικούς σκοπούς.

μύθος: Μια συμβολική κατά κανόνα ερμηνεία της πραγματικότητας που προσπαθεί να δώσει ο άνθρωπος με προσφυγή σε αλληγορίες και υπερφυσικές δυνάμεις.

πολιτισμική σχετικότητα: Ο όρος δηλώνει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα δεν μπορούν να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν παρά μόνο στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κοινωνικού συστήματος που εμφανίζονται. Για παράδειγμα, τα ήθη και τα έθιμα μιας κοινωνίας δεν μπορούν να αξιολογηθούν με βάση κάποια γενικά κριτήρια. Η αξία τους είναι σχετική και καθορίζεται από την κοινωνία στην οποία εμφανίζονται και τις συγκεκριμένες λειτουργίες που επιτελούν εντός της.

πολιτισμός: Το σύνολο των αξιών, των προτύπων, των θεσμών, των εθίμων, των παραδόσεων, των υλικών και

των τεχνολογικών επιτευγμάτων μιας κοινωνίας.

πολυσθένεια: Ο όρος που καθιέρωσε ο καθηγητής κοινωνιολογίας Κ. Τσουκαλάς για να προσδιορίσει τους ανθρώπους που ασκούν περισσότερα του ενός επαγγέλματα τα οποία ανήκουν σε διαφορετικούς κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας, όπως για παράδειγμα ένας αγρότης που καλλιεργεί τη γη και συγχρόνως εκμεταλλεύεται μια μικρή τουριστική επιχείρηση ενοικιαζομένων δωματίων.

πρότυπα συμπεριφοράς: Τρόποι συμπεριφοράς που θεωρούνται αποδεκτοί και με τους οποίους τα άτομα εναρμονίζονται στην καθημερινότητά τους.

ρόμικης: «Αθίγγανοι», «Τσιγγάνοι», «Γύφτοι», «Κασιβέλοι», «Τουρκόγυφτοι», «Ρομά» ή «Ρομ» είναι μερικοί όροι που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν το κομμάτι αυτό του πληθυσμού που διαφοροποιείται σε κάποιο βαθμό (και κυρίως ως προς τις γλωσσικές πρακτικές) από τους υπολοίπους κατοίκους της χώρας. Μερικοί από αυτούς τους όρους είναι ετεροπροσδιορισμοί (χρησιμοποιούνται ως ετικέτες από τους μη τσιγγάνους), ενώ κάποιοι άλλοι είναι αυτοπροσδιορισμοί (χρησιμοποιούνται από τους ίδιους για να προσδιορίσουν τους εαυτούς τους).

συλλογική συνείδηση: Η συνείδηση του κοινωνικού συνόλου, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τη συνείδηση των μελών του, την οποία διαμορφώνει. Σύμφωνα με τον Ε. Ντυρκέμ είναι η «συνείδηση των συνειδήσεων», που εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή, αποτελεί το θεμέλιο της ανθρωπίνης γνώσης και καθορίζει την ατομική συμπεριφορά και τις κοινωνικές σχέσεις.

συμβολικό κεφάλαιο: Όρος που καθιέρωσε ο Γάλλος κοινωνιολόγος Π. Μπουρντιέ προκειμένου να προσδιορίσει το σύνολο των δεξιοτήτων και των πολιτισμικών αγαθών που διαθέτει ένα άτομο. Τα πολιτισμικά αυτά αγαθά μπορεί να έχουν τρεις μορφές: α) προδιαθέσεις, κλίσεις, β) υλικά αγαθά (βιβλία, πίνακες, δίσκοι) γ) θεσμικοί τίτλοι (διπλώματα σπουδών). Ο Μπουρντιέ διέκρινε το συμβολικό κεφάλαιο από το κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο προσδιορίζεται από το δίκτυο των σχέσεων και των γνωριμιών που έχει ένα άτομο, αλλά και από το οικονομικό κεφάλαιο το οποίο προσδιορίζεται από το σύνολο των οικονομικών αγαθών και εισοδημάτων που κατέχει.

τελετουργίες μύησης: Τον όρο καθιέρωσε ο εθνολόγος A. Βαν Ζενέπ (Arnold Van Gennep 1873-1957), προκειμένου να προσδιορίσει τις πράξεις που συνοδεύουν τη μετάβαση ενός ανθρώπου από μια θέση σε μια άλλη. Όλες οι μεγάλες στιγμές της ζωής ενός ανθρώπου (γέννηση, εφηβεία, γάμος, θάνατος κ.ά.) συνοδεύονται από τέτοιου είδους τελετουργίες. Διακρίνει τρεις στιγμές σε κάθε τελετουργία μύησης α) τον αποχωρισμό ή την αποκοπή του ατόμου από την προηγούμενη θέση ή κατάσταση, β) το «περιθώριο», που αντιστοιχεί στο διάστημα ανάμεσα στον αποχωρισμό και την ενσωμάτωση, και γ) την ενσωμάτωση κατά την οποία το άτομο επανεντάσσεται στο κοινωνικό περιβάλλον σε νέα κοινωνική θέση και με νέο ρόλο.

τσελιγκάτο: Παλιά μορφή συνεταιρισμού μεταξύ διαρκώς περιπλανώμενων ποιμένων (φερέοικων). Το τσελιγκάτο συγκροτείται στη βάση των αρχών της κοινωνικής αμοιβαιότητας και υπό την εξουσία ενός αιρετού αρχιτσέλιγκα με ευρύτατες αρμοδιότητες.

τσιφλίκι: Συνδυάζει εκτεταμένες σιτοκαλλιέργειες και κτηνοτροφία χάρη στην εφαρμογή ενός ιδιαίτερου συστήματος αγρανάπαυσης. Οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης των κολίγων, η σκληρή εκμετάλλευσή τους και οι αυθαιρεσίες του τσιφλικά συνεργούν ώστε να περιορίζονται στο ελάχιστο οι δυνατότητες επέκτασης του σχηματισμού.

υπερπροϊόν: Το πλεόνασμα των προϊόντων που παράγονται και δε χρησιμοποιείται για τις ανάγκες του παραγωγού, αλλά διατίθεται στην αγορά.

φрукτωρίες: Ήταν στην αρχαιότητα η μετάδοση σημάτων με πυρσούς (φрукτούς) σε μακρινές αποστάσεις κατά τη διάρκεια της νύχτας.

χάκερ: Το άτομο που σπάζοντας τους κωδικούς ασφαλείας εισέρχεται στα συστήματα πληροφόρησης εταιρειών ή ηλεκτρονικών υπολογιστών διάφορων ατόμων, χωρίς αυτά να έχουν συναινέσει ή να το γνωρίζουν.

χωρικό σύστημα: Μικρογραφία της ζάντρουγκας, που έχει ως χαρακτηριστικό του την πολυκαλλιέργεια σε συνδυασμό με την οικόσιτη κτηνοτροφία. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες λειτουργεί το σύστημα είναι σαφώς μειονεκτικές εξαιτίας του μικρού μεγέθους της αγροτικής εκμετάλλευσης.

7. Μορφές και κοινωνικές βάσεις της εξουσίας.....	5
Εισαγωγή.....	7
7.1. Κοινωνίες με ή χωρίς κρατική οργάνωση – Θεωρητική προσέγγιση.....	7
7.1.1 Μορφές εξουσίας.....	11
7.1.2 Συγκρότηση του έθνους-κράτους και συστήματα διακυβέρνησης.....	17
7.1.3 Μορφές υπερκρατικής εξουσίας – Ευρωπαϊκή Ένωση.....	25
7.2. Κοινωνικές βάσεις της εξουσίας.....	27
Το μοντέλο των ελίτ.....	28
Το πλουραστικό μοντέλο.....	31
Το μαρξιστικό μοντέλο.....	33
7.3. Πολιτική συμπεριφορά και κοινωνικοί παράγοντες που την επηρεάζουν.....	35
7.3.1 Πολιτικά κόμματα.....	35
7.3.2 Ομάδες συμφερόντων.....	39
7.3.3 Κοινή γνώμη.....	41
7.3.4 Πολιτική και εκλογική συμπεριφορά.....	45
7.3.5 Ενδεικτικές εμπειρικές έρευνες – Εκπροσώπηση στη Βουλή.....	49
7.4. Πολιτική αλλοτρίωση.....	56
Ερωτήσεις.....	64
8. Το άτομο, η κοινωνία και τα μέσα μαζικής Επικοινωνίας.....	67
Εισαγωγή.....	69

8.1. Τα Μ.Μ.Ε.: η διάδοση και η χρήση τους στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.....	71
8.2. Κοινωνικές επιδράσεις των Μ.Μ.Ε. και των Η/Υ.....	88
8.2.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις.....	88
8.2.2 Κοινωνικές επιδράσεις των Μ.Μ.Ε.	93
8.3. Αγωγή αναγνωστών, θεατών, ακροατών και χρηστών Η/Υ.....	101
Ερωτήσεις.....	108
Γλωσσάριο.....	111

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

